

KUR'ÂN-I KERÎM'DE NİSYÂN/UNUTMA KAVRAMI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Ahmet ERDİNÇLİ-2010

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLER ANABİLİM DALI

KUR'ÂN-I KERİM'DE 'NİSYÂN/UNUTMA'
KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Ahmet ERDİNÇLİ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. İbrahim HATİBOĞLU

ÇANAKKALE-2010

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum *Kur'ân-ı Kerîm'de 'Nisyân/Unutma' Kavramı* adlı bu tezin, tarafımdan, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

20/10/2010

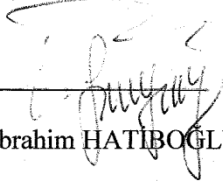
Ahmet ERDİNÇLİ

İmza

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Ahmet ERDİNÇLİ'ye ait *Kur'ân-ı Kerîm'de 'Nisyân/Unutma' Kavramı* adlı çalışma, jürimiz tarafından Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, **YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.**

Üye Prof. Dr. İbrahim HATİBOĞLU

(Danışman)

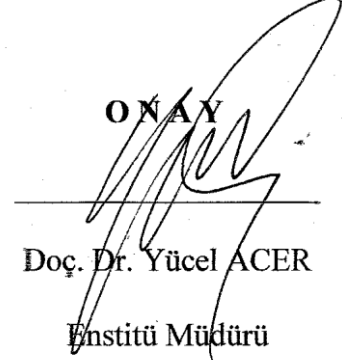

Üye Doç. Dr. Mirza TOKPINAR

Üye Doç. Dr. Şevket YAVUZ

Tez No:385488

Tez Savunma: 20/10/2010

ONAY

Doç. Dr. Yücel ACER

Enstitü Müdürü

...../...../2010

ÖZET

Kur'ân-ı Kerîm'de 'Nisyân/Unutma' Kavramı

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın yeryüzüne gönderdiği varlıkların en mükemmeli olduğu belirtilen insanın bu özelliğine rağmen bir takım zaafı vardı. Bu zaafılardan biri de onun önceden edindiği bilgi, deneyim, algı ve tecrübelerini birtakım etkiler neticesinde kaybetmesi ve unutmasıdır.

Nisyân, Kur'ân'da vurgulanan kavramlardan biridir. Genel olarak unutma ve terk anlamlarına gelen bu kavram, Kur'ân'da farklı kalıplarda kullanılarak değişik anlamlara gelmektedir. Hz Peygamber'in hadislerinde de birçok kez kullanıldığı kaynaklarda görülmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de 'Nisyân/Unutma' Kavramı adlı bu tez; giriş, üç bölüm ve sonuçtan müteşekkildir. Araştırmamızın giriş bölümünde; çalışmanın konusu, önemi, amacı ve metodu yer almaktadır. Birinci Bölümde nisyân kavramının sözlük ve terim anlamları, kendi başlıkları altında kaynaklara inilerek incelenmiştir. Yine bu kavramla ilgili yakın ve zıt anlamlı kavramlar ele alınarak, konunun daha iyi kavranılması amaçlanmıştır.

İkinci Bölümde nisyân kavramının geçtiği âyet ve hadisler dikkate alınarak hangi anlamlara geldiği, Kur'ân'ın bu ayetlerinin kimler hakkında indiği ve muhatapların unuttukları belli başlı şeylerle, Kur'ân'ın unutulmamasını istediği davranışlar, rivâyet ve dirâyet tefsirlerinin en önemlilerinden ve farklı îtikâdî görüş sahibi müfessirlerin tefsirlerinden araştırılmıştır. Bu bölümde ayrıca hadislerde bu kavramın kullanılışı, İslâm fikhında mezkûr kavramın önemi ve insanın sorumlu olduğu fiillere etkisi araştırılmış, son olarak da günümüz modern bilimlari açısından unutma ve sebepleri irdelenmiştir.

Üçüncü Bölümde Kur'ân, Hadis ve modern bilimlerden derlediğimiz bilgiler ışığında; unutmanın belli başlı sebepleri ve unutmadan kurtulma yolları bazı başlıklar altında incelenmiştir.

Sonuç bölümünde; yapılan çalışma genel olarak değerlendirilmiş olup, konu hakkında özet bilgiler verilmiştir.

Anahtar kelimeler; Kur'ân, Nisyân, Unutma, Terk, Hadis, Gaflet.

ABSTRACT

The Concept of Oblivion in the Qur'ān al-Karīm

Paradoxically, though created by Allah as the most exalted being in the cosmos, human being has some defects in his/her nature. Of these defects, the case of oblivion that has been accrued through knowledge, experience, and experimentation, that is caused by certain effects.

The concept of oblivion is one of the Qur'ānic notions. It comes succinctly to denote “forgetting”, and is mentioned in the Qur'ān forty-five times in various molds for various meanings. What is more, in the hadīths of the Prophet this concept is used many times.

This thesis, entitled “the Concept of Oblivion in the Qur'ān al-Karīm”, consists of an Introduction, three Chapters, and of Conclusion. In the section of the Introduction, the subject matter of the study, its aim, and methods are explained. In that First Chapter, the lexicographic and etymological meanings of the concept of Oblivion are sought by delving into related sources. Moreover, in the aim to explicate in details synonyms and antonyms of these concepts are studied broadly.

In the Second Chapter, the notion of oblivion is scrutinized within the frameworks of Qur'ānic verses and hadīths. The meanings of oblivion are analyzed in accord with the following junctures: Circumstantial alterations, personal situations, episodic conjunctures, and Qur'ānic warning mode related this concept. In doing so, both the exegeses of narration and of discernment in the milieu of various creedal affiliations are widely made use of. In addition, in this section, the concept is widely studied in terms of its usage in the science of Hadīth, its importance in the Islāmic Canon Law, and its bearing on human actions. Lastly, the notion and cause of oblivion is analyzed in terms of the Modern Sciences.

In the Third Chapter, certain causes of, and the ways obliterating oblivion gathered from the Qur'ān, Hadīth, and the Modern Sciences are explained in separate chapters.

In the section of Conclusion, the study is evaluated in general terms, and succinct information is given in order to frame the thesis.

Keywords: the Qur'ān, oblivion, forgetting, abandonment, Hadīth, heedlessness.

ÖNSÖZ

İnsan, İslâm'a göre kâinatta yaratılmışların en mükemmeli ve en şerefli olmasına rağmen, beşer olması dolayısıyla pek çok zaafı olan bir varlıktır. İnsanın bu eksikliklerini bilen Yüce Yaratıcı tarafından kendilerine rehberlik etsin diye yazılı ilâhi mesajlar ve bu mesajları insanlara bizzat öğreten ilk insan ve aynı zamanda ilk peygamber olan Hz. Âdem'den, peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed'e kadar gelen bütün peygamberler, onlara birtakım müjde ve uyarıları yapmak üzere gönderilmiştir. Bu peygamberler, Allah'tan aldıkları emir ve yasakları insanlara tebliğ etmişler, onlardan bunlara uymalarını istemişlerdir. Bu emir ve yasaklara uyanlara cenneti vaat edip, uymayanlara da cehennemi hatırlatmışlardır.

Bu mesajların sonuncusu olan Kur'ân-ı Kerîm'in daha iyi anlaşılması için her çağda muhatapları tarafından farklı çalışmalar ortaya konulmuştur. İlk dönemlerde her ne kadar küllî tefsirler ortaya konulmuş olsa da günümüz bilim dünyasında onun bir konusunu veya kavramını araştıran konulu tefsirlerin ağırlık kazandığı görülmektedir. *Konulu Tefsir* çalışmalarının yaygınlık kazandığı günümüzde kavram tezleri bu türün bir bölümünü teşkil etmektedir. Bu araştırmada Yüce Allah'tan gelen, son ilâhi mesaj olan Kur'ân'da, insanların bir zaâfî olarak ortaya konulan nisyân yani unutma kavramı ele alınmış bulunmaktadır. Kur'ân'daki unutma ayetleri genel olarak insanları birtakım hususlarda teşvik etmekte veya onları uyarmaktadır. Zaten Allah'ın, insan ile iletişimini sağlayan Kur'ân'ın gayelerinden birisi de, içerdiği ilâhi mesajlarla onların hem dünya hem de ahiret mutluluğunu sağlamayı gaye edinmesidir.

İnsana has bir özellik olan unutma, ona akıl nimetinin verilmesinin doğal sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İnsana verilen bu nimetten dolayı kendisine bir takım sorumluluklar yüklenmiştir. Bu sorumluluklardan en önemlisi şüphesiz kendini yoktan var eden yaratıcısını tanımak, unutmamak ve onun kendisine çizdiği yoldan gitmeye çalışmaktır. Hak Teâlâ tarafından insanlara rehberlik etsin diye gönderilen Kur'ân da bu gerçeği birçok ayette konu edinmiştir. Bu ayetlerde muhataplara birçok inanç grubunun durumlarından haber verilmiş, onların zaaflarından, yaptıkları hatalardan ve sapkınlardan bahsedilmiş, onlardan ibret almaları istenmiştir.

Hazırlamış olduğumuz bu çalışma, bir giriş ve üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. **Giriş Bölümünde** tezimizin adı, konusu, amacı, kapsam ve yöntemi yer almaktadır.

Birinci bölümde Nisyân kavramı üzerinde durulmuştur. Genel ve özel sözlüklerden kavramlar incelenip gerektiğinde modern bilimlerden de yararlanılmıştır. **İkinci Bölümde** Kur'ân ayetlerinde mezkûr kavramın ele alınma şekilleri üzerinde durulmuştur. Ayetlerin nüzûl sebepleri, kimler hakkında indiği ve içerdiği hükümler ayrıntılarıyla incelenmiş olup ayrıca hadisler ve İslâm fihhında unutmaya ve sorumluluk gerektiren fiillere etkilerini araştırılmıştır. **Üçüncü Bölümde** Kur'ân ve Hadisler ışığında unutmaya etkisi olan ve unutmayı engellemeye yardımcı olan hâl ve davranışlar ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Çalışmamız **Sonuç Bölümüyle** sona ermiştir.

Bu tez çalışmasının tamamlanması esnasında birçok kişinin maddi ve manevi desteklerini burada zikretmek, onlara şükranlarımı sunmayı üzerime bir borç bilirim. Öncelikle tezin bu aşamaya gelmesini sağlayan ve her konuda yardımını gördüğüm saygıdeğer hocam Prof. Dr. İbrahim Hatiboğlu Bey'e teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca maddî mânevî desteklerinden dolayı Doç. Dr. Şevket Yavuz Hocam ve Doç. Dr. Mirza Tokpınar Hocama teşekkür ederim. Bu çalışma esnasında bana verdiği her türlü destek ve anlayışından dolayı eşime de ayrıca teşekkür etmeyi üzerime borç addediyorum.

Ahmet ERDİNÇLİ

ÇANAKKALE-2010

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	viii

GİRİŞ

TEZİN KONUSU VE AMACI, ÖNEMİ, KAPSAMI VE KAYNAKLAR

I. Tezin Konusu ve Amacı	1
II. Tezin Önemi.....	1
III. Tezin Kapsam ve Sınırları	2
IV. Tezin Yöntem ve Kaynakları	3

BÖLÜM I

NİSYÂN KELİMESİNİN KAVRAM ALANI

1. Nisyân Kavramının Sözlük ve Terim Anlamları	5
1.1. Sözlük Anlamı	5
1.2. Terim Anlamı	8
2. Kur'ân'da Nisyân'a Karşılık Gelen Lafızlar	11
2.1. Gaflet	11
2.2. Sehv	12
2.3. Zühûl.....	14
2.4. Lehv	15
2.5. Terk.....	15
2.6. Helâk.....	16
2.7. Nesh.....	17
2.8. Ğamrah	18
2.9. Hata.....	19
2.10. Dalâlet.....	20
3. Kur'ân'da Nisyân Kelimesiyle Zıt Anımlı Lafızlar.....	21
3.1. Zikir Etmek.....	21
3.2. Hatırlamak	22
3.3. Tefekkür Etmek	23
3.4. Tedebbür Etmek	23
3.5. Teakkul Etmek.....	24
3.6. İddikâr Etmek	25

3.7. Şuurlu Olmak.....	25
------------------------	----

BÖLÜM II

KUR'ÂN'DA NİSYÂN/UNUTMA KAVRAMI

1. Kur'ân'da Unutmaya Konu Teşkil Eden Grup veya Kişiler	27
1.1. Yahudiler	29
1.2. Hıristiyanlar	30
1.3. Müşrikler	31
1.4. Münâfiklar	33
1.5. Kâfirler.....	35
1.6. Mü'minler.....	36
1.7. Peygamberler	38
1.7.1. Hz. Âdem.....	40
1.7.2. Hz. Mûsâ.....	40
1.7.3. Hz. Dâvûd.....	42
1.7.4. Hz. Yûsuf.....	42
1.7.5. Hz. Muhammed	43
1.8. Kur'ân'ın Haber Verdiği Bazı Kişiler	45
1.8.1. Kârûn	45
1.8.2. Sâmirî	46
1.8.3. Ashâb-ı Sebt	47
1.8.4. Hz. Mûsâ'nın Yardımcısı	48
1.8.5. Hz. Yûsuf'un Hapishane Arkadaşı	48
1.8.6. Hz. Meryem ve Unutulma İsteği	49
1.8.7. Fir'avun'un Allah'a Unutma İsnâdı	50
2. Kur'ân'da Unutulduğu Belirtilen Durum ve Değerler	50
2.1. Günah ve Hatalar	50
2.2. Kıyâmet ve Âhiret	51
2.3. Allah	54
2.4. Yaratılış	55
2.5. Ahid (Söz)	56
2.6. Allah'ın Kitabı ve Âyetleri	57
2.7. Yalvarış.....	58
2.8. İyilik	59
2.9. Amel	60
2.10. Yasaklar	61

3. Kur'ân'da İnsanların Unutmaması İstenilen İlkeler	62
3.1. Fazîlet	62
3.2. Dünya Nasibi	62
3.3. Allah'ın Dilemesi	63
3.4. Uyarılar	64
3.5. Adalet	66
3.6. Dua	66
3.7. Allah'a Güvenme	67
4. Hadislerde Unutma	69
5. İslam Fıkhdında Unutma ve Fiillere Etkisi	75
6. Modern Bilimlerde Unutma	80
Değerlendirme	82

BÖLÜM III

KUR'ÂN'A GÖRE UNUTMANIN SEBEPLERİ VE UNUTMAYI ENGELLEYEN HAL VE DAVRANIŞLAR

1. Unutmaya Sebep Olan Davranışlar	84
1.1. Allah'ı Anmayı Unutmak	84
1.2. Şeytan ve Hileleri	85
1.3. Mü'minlerle Alay Etmek	87
1.4. Benliği ve Yaratılış Gayesini Unutmak	88
1.5. Dünya Hayatına Bağlanma	89
1.6. İyilik Yapmamak	90
1.7. Gaflette Bulunmak	91
2. Unutmayı Engellenen Tavsiyeler	92
2.1. Zikir	93
2.2. Helallerle Yetinip, Haramlardan Sakınmak	94
2.3. Bilgileri Tekrar	95
2.4. Dikkat	96
2.5. Sırât-ı Müstakîmde Gitmek	97
2.6. İlgi	98
2.7. Dua	98
2.8. Hatırlatma	99
Değerlendirme	100
SONUÇ	101
KAYNAKÇA	105

KISALTMALAR

- a.g.e. : Adı Geçen Eser
b. : İbn
Bkz. : Bakınız
Çev. : Çeviren
C.c. : CelleCelâlühü
DİA : Diyanetİslâm Ansiklopedisi
DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
Hz. : Hazreti
h. : Hicrî
İFAV. : Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı.
md. : Madde.
nşr. : Neşreden(ler).
ö. : Ölümü.
r.a. : Radiyallahü anh.
s. : Sayfa.
s.a.v. : Sallallâhü aleyhi ve sellem.
thk. : Tahkik eden(ler).
TDV. : Türkiye Diyanet Vakfı.
terc. : Tercüme eden(ler).
ts. : tarihsiz.
vb. : ve benzeri.
vdğr. :ve diğerleri
y.y. : yayın yeri yok

GİRİŞ

TEZİN KONUSU VE AMACI, ÖNEMİ, KAPSAMI VE KAYNAKLARI

I. Tezin Konusu ve Amacı

Muhataplarının anlamaları ve hayatlarına tatbik etmeleri için indirilen Kur'ân-ı Kerîm, kendisini rehber edinenleri için ayrıca bir öğüt kitabıdır. Allah da birtakım âyetlerde onun anlaşılabilmesi için Arapça ve ilk muhataplarının dilinde indirildiğine dikkat çekmektedir. Kur'ân'ın anlaşılabilmesi için her çağda birçok mütefekkir onun hakkında tefsir çalışmaları yapmış ve yapmaktadır. İlk dönemlerde Kur'ân'ın bütünü üzerine tefsir çalışmalarının yapıldığı göze çarparken, günümüzde daha çok onun bir konusunu veya kavramını ele alan konulu tefsirlerin revaçta olduğu dikkat çekmektedir. Bu araştırmada Kur'ân'ın daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayabilmek için ondaki birçok âyette değişik anlamlarda kullanıldığı bilinen bir kavram olan nisyân ele alınmış olup. Araştırmanın konusu da, “*Kur'ân-ı Kerîm'de 'Nisyân/Unutma' Kavramı*” ve bu kavramın diğer kullanılış şekillerinin incelenmesi olarak belirlenmiştir.

Bu çalışma, Kur'ân-ı Kerîm'deki kırk beş âyette geçen nisyân/unutma kavramını ve bu kavramın değişik âyetlerdeki farklı kullanım şekillerini alışılmışın dışındaki bakış açısıyla inceleyerek Kur'ân'ın daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Zaten, ilâhi metinlerin tam olarak anlaşılabilmesi için içindeki aynı veya benzer kavramların bir konu bütünlüğünde irdelenmesi, elde edilecek veriler açısından son derece önemli haizdir. Bu araştırmada nisyân kavramını, kavram ve kapsamının yeterince ortaya çıkması hedef olarak seçilmiştir.

II. Tezin Önemi

Çağımızda bir hastalık halini alan unutma ve unutkanlık, gündelik yaşantımızın her ânında insanlarla birlikte olan önemli bir olumsuz etken konumundadır. Unutma olgusu, acaba insanı yaratan, ona şekil veren, ona irade gücü veren ve ona aklını kullanma yetisi veren İlâhi İrâde tarafından insanlara rehberlik etmesi için gönderilen Kur'ân-ı Kerîm'de

nasıl takdim edilmektedir? Buna bağılı olarak Kur'ân muhataplarının, bu kavrama yüklemeleri gereken anlamlar neler olmalıdır? Unutmanın bazen zaâf, bazen rahmet, bazen de gazap olması insanı nasıl etkilemektedir? Acaba bazı Kur'ân âyetlerinin ifâde ettiği ilâhi cezadan kurtulmak için neler yapmak gerekir?

İnsanlar arası sosyal adaleti sağlamak ve insanlarla ilişkilerde ilerleme olabilmesi için Kur'ân, insanlara neleri unutmamalarını tavsiye etmektedir? Bu bağlamda Kur'ân'ın unutulmamasını emrettiği adâletle hükmetme, insanlara haklarını verme, bozgunculuk çıkarmama gibi değerler günümüz toplumlarının da en büyük problemlerini çözüme reçetesi değil midir? Bu unutma âyetleri incelendiğinde; birçok âyetin toplumun düzenini sağlamaya yönelik olduğunu, bu düzenin bozulmaması için bir peygamber veya salih kişilerin çalıştıkları ancak bunların karşısında Hakkı, Düzen Koyucu (c.c)'yu tanımayan, kendini düşünen, dünyaya saplanmış insanların bulunduğu görülmektedir. Günümüzdeki sosyal patlamaların ve sıkıntıların sebeplerine baktığımızda yine Kur'ân'ın önerdiği bu çözümlerin değişmediği, bizlerin de kurtuluş reçetesinin bu ilâhi kavramların içinin doldurulmasından geçtiği ortaya çıktığı görülecektir.

Kavram olarak unutma da tıpkı diğer bazı Kur'ânî kavramlar gibi bulunduğu âyetlere göre değişik anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. İnsanın gündelik yaşantısındaki bir şeyleri unutması kendisi için bir ceza mıdır? Âhiret hayatında Rahmân'ın merhametinden uzak kalmak veya unutulmak insanda ne gibi çağrışımlar yapmakta veya yapmalıdır? Her şeyden önce insanın bu dünyadaki görevlerini unutmasının âhiretteki karşılığı nedir? Konuyla ilgili uyarıcı hatta tehdit edici âyetlerden neler anlamalıyız? İşte bu çalışma dile getirdiğimiz bu sorulara özgün cevaplar vermeyi hedefleyen bir araştırma niteliğinde olduğu ve çalışmamızın kendi sahasında önemli bir boşluğu dolduracağı kanaatindeyiz.

III. Tezin Kapsam ve Sınırları

Öteden beri çokça bildiğimiz ve gündelik hayatımızda sıklıkla kullandığımız bazı kelimelerin farklı yerler ve zamanda değişik anlamlara geldiği bir gerçektir. Bu gerçekten hareketle tezde bazı âyet ve hadislerde geçen, unutma kavramı ele alınıp ve unutma kavramının bu kaynak eserlerdeki farklı kullanımları irdelenecektir.

Çalışmamız, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, öncelikle unutma kavramının kavram alanı tespit edilmiştir. Nisyân kavramıyla yakın ve zıt anlama gelen lafızları da konunun açıklanmasına yardımcı olacağına inandığımız için eklemek uygun

görülmüştür. İkinci Bölümde dini kaynaklarda özellikle Kur'ân âyetlerinde nisyân kavramının kullanılış biçimlerini, hangi anlamlarda, kimler için kullanıldığı ve ne gibi sorumlulukları beraberinde getirdiğine Tefsir ve Hadis kaynaklarından ele almaya önem verilmiştir. Ayrıca konuyu iyice aydınlatması ve zenginlik katması için Hz. Peygamber'in konuyla ilgili hadisleri de ele alınmıştır. Yine İslâm fihhında unutmamanın dânen sorumluluk sahibi insanların fiillerine etkisini, önemli eserlerden ortaya konulmuştur. İkinci Bölümde son olarak modern bilimler ışığında unutmama ve onun sebeplerine göz atılmıştır. Üçüncü Bölümde Kur'ân ve hadislerin ışığında elde edilen unutmaya etki eden bir takım sebepler ve unutmayı engelleyen bir takım davranışları sıralanmıştır. Çalışmamız sonuç bölümüyle sona ermiştir.

IV. Tezin Yöntem ve Kaynakları

Tez çalışmamızın muhtevasına baktığımızda tefsir, hadis, fıkıh ve akâid gibi dini ilim kaynaklarının yanı sıra çağdaş bilimlerden psikoloji, sosyoloji, biyoloji gibi modern dönem kaynaklarından da yararlanılmasını gerektirecek geniş bir alandaki kaynakları incelemenin gerekli olduğu görülecektir. Her ne kadar konunun kapsamı geniş görünse de konu genel olarak Kur'ân ve hadisler bağlamında sürdürülmüştür.

Araştırmamızda, Kur'ân-ı Kerîm'de değişik muhataplarla ilgili olarak kullanılan unutmama kavramını öncelikli olarak sözlük ve terim anlamlarını, mezkûr kelimenin mürâdiflerini ve zıt anlamlılarını İslâmî literatürdeki önemli genel ve konulu sözlüklerinden olan el-Cevherî'nin *es-Sihâh*, İbn Manzûr'un *Lisânu'l-A'rab*, ez-Zebîdînin *Tâcü'l-Arûs* ve Râgıb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât*'ından ve belli başlı tefsirlerden araştırılmıştır.

Tezimizin asıl dayanağı Kur'ân-ı Kerîm dolayısıyla tefsir kaynaklarıdır. Bundan dolayı çalışmamız esnasında öncelikle et-Taberî'nin *Câmiu'l-beyân'ı*, İbn Kesîr'in, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*'ine, dirâyet tefsirlerinden Fahreddîn er-Râzî'nin *Mefâtîhu'l-Gayb*'ına, el-Kurtubînin *el-Câmiu'l-Ahkâm*'ına ve değişik dönem tefsir çalışmalarından ez-Zemahşerî'nin *el-Keşşâf'ı*, Tabâtabâî'nin *el-Mîzan'ı*, Süyûtî'nin *ed-Durru'l-Mensûr'u*, Elmalî'nin *Hak Dini Kur'ân Dili*, Hicâzî'nin *et-Tefsîru'ul-Vâdih'ı*, İzzet Derveze'nin *Tefsîru'l-Hadîs'i*, Bursevî'nin *Rûhu'l-beyân'ı*, Şevkânî'nin *Fethu'l-Kadîr*'inden ve ismini burada zikretmediğimiz tefsirlerden faydalanarak aynı kelimeye vahyin ilk yıllarında verilen özgün anlamlarla sonradan yapılan tefsir yorumları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Nisyân kavramının geçtiği âyetler bir konu bütünlüğü içerisinde(konulu tefsir) metoduyla incelenmiş olup, yeri geldikçe hadis, fıkıh, akâid ve diğer yakın bilim dallarından âzâmi ölçüde faydalanmaya özen gösterilmiştir.

Çalışma âyet ve hadisler üzerine bina edileceğinden âyetlerin tespit edilmesinde Muhammed Fuad Abdülbâki'nin *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eserini, âyetlerin anlamları için, *Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'ân-ı Kerîm Meâli'ne* başvurulmuştur. Yine hadislere ulaşmak için, A. Y. Wensinck'in başkanlığında hazırlanan *Concordance*'a ve *Kütübi Sitte* 'ye müracaat edilmiştir.

Araştırmamızda kaynak olarak kullandığımız eserlerin künyeleri geçtiği ilk sayfanın dipnotunda ve çalışmanın sonunda bulunan Kaynakça bölümünde ayrıntılı olarak belirtilmiştir.

BÖLÜM I

NİSYÂN KELİMESİNİN KAVRAM ALANI

1. Nisyân Kavramının Sözlük ve Terim Anlamları

Dilimizde unutmaya olarak kullandığımız nisyân, çeşitli kullanımlarıyla birlikte Kur'ân'da 45 âyette zikredilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'i incelediğimizde genel olarak nisyânın sülâsi ve mezîd olmak üzere fiil şeklinin kullanımı tercih edilmiş olduğu görülse de Meryem Sûresi 64. âyette bu kökten gelen ve “*unutulma ve değersizleştirme*” anlamına gelen “*nesyên mensiyyen*” نَسِيًا مَنَسِيًا şeklinde mastar, başka birkaç yerde de mübâlağa ve ism-i mef'ul olarak kullanıldığı görülmektedir.

İşte bu bölümde öncelikle bu kavram kök ve anlam bakımından belli başlı kaynak sözlüklerden incelenecektir.

1.1. Sözlük Anlamı

Nisyân(النسيان) Arapça bir kelime olup, kısaca unutmaya demektir. Zikrin,¹ hatırlamanın,² akılda tutmanın ve muhafaza etmenin zıddıdır.³ “n-s-y”(نسي) fiil kökünden türeyip, “nesiye-yensê” نَسِيًا وَنَسِيًا وَنَسِيًا fiilinin mastarıdır. Nûn harfinin kesreli okunmasıyla terk, nûn'un fethalı okunmasıyla çok unutmaya anlamına gelmektedir.⁴ Mesela “Raculun nesyênün” رَجُلٌ نَسِيَانٌ denildiğinde bir şeyi çok unutmaya⁵ anlamındadır.

¹ Âsım Efendi, “nsy”, *Kâmûs Tercümesi*, İstanbul 1305, IV. 1199; Cevherî, İsmail b. Hammâd, “nsy”, *es-Sihâh (Tâcu'l-Lüga ve Sihâhu'l-Ârabiyye)*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1418/1994, s. 1164; Hayrettin Karaman ve Arkadaşları, *Kur'ân Yolu*, DİB. Yayınları, Ankara 2006, II. 612; Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı*, (çvr. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk) İşaret Yayınları, İstanbul 2000, s. 279; ayrıca bkz. el-Â'râf 7/205; el-Kehf 18/28; el-Kehf 18/63.

² et-Tüncî, Muhammed, “nsy”, *Mu'cemü'l-Mufassal fî Tefsiri Garîbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 1424/2003, s. 474.

³ Râğıb el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed b. Râğıb, “nsy”, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Dârü'l-Ma'rifet, Beyrut 1422/2001, s. 493; Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdu'd-dîn Muhammed b. Ya'kûb, “nsy”, *el-Okyânüsü'l-basît fî Tercemeti'l-Kâmûs'il-Muhît*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1424/2003, II. 1204; Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1998, II. Baskı, I. 91; Cübûrî, Hüseyin Halef, *Avârîzü'l-Ehliyye İ'nde'l-Usûliyyîn*, I. Baskı, Ümmü'l-Kurâ, Mekke 1408/1988, s. 208.

⁴ el-Kurtubî, Ebû Abdillâh, Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-A'rabi, Beyrut 1422/2002, I. 256.

⁵ İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, “nsy”, *Lisânü'l-Ârabi'l-Muhît*, Dâru Sâdır, Beyrut 1410/1990, XV. 322; Cevherî, “nsy”, *es-Sihâh*, II. 1818.

Yine Araplar bu kelimeyi “değer verilmeyen şey” anlamında “ihfezû enseeküm” اِحْفَظُوا اِنْسَاكُم yani “unutulacak şeylerinizi (cüzdan, para vb.) muhafaza edin” diyerek kullanmaktadırlar.⁶

Nisyân lügatte; unutmak, gaflet etmek, ertelemek, bir şeyi akılda tutamamak ve hatırlayamamak, bir insanın kendine tevdi edilen bir şeyin zaptını bilerek veya bilmeden terk etmesi, göz ardı etmesi,⁷ unutmuş gibi muamele etmesi⁸ demektir. Bazen de bir şeyi terk anlamında⁹ kullanılmaktadır. Bir şeyin terk edilmesi; onun gerektiğinde hatırlanmaması ve sûretinin ortadan yok olması demektir.¹⁰ Bir şeyi unuttum denilince akla, terk gelir. Nisyân, bazen de nisyânı zikredip, terki murat etme¹¹ anlamında kullanılmış olup, “Biz sizi unutulmuş bir şey gibi azap içine terk ettik.” bağlamında tefsir edilmiştir.¹² Bazı dilciler, nisyân kökünden türeyen fiillerin, Allah hakkında sadece terk etme, kullar hakkında ise hem terk etme hem de unutma anlamında¹³ kullanıldığını ifâde etmişlerdir.

Yaptığımız araştırmalar neticesinde ehli lügat ve müfessirlerin bir kısmının nisyânı mutlak olarak “terk” anlamında,¹⁴ diğer kısmının da “Nisyân-ı hakiki” (gerçek unutma) ve “Nisyân-ı maksud” (kasıtlı unutma/terk) olmak üzere¹⁵ ikiye ayırdıkları görülmektedir;

İbn A’rabî ve bazı müfessirler, nisyânı yalnız “terk” olarak açıklamışlardır. Onlara göre nisyân denilince akla ilk olarak terk gelmektedir.¹⁶

⁶ Râgıb el-İsfahânî, “nsy”, *el-Müfredât*, s. 493.

⁷ İbn Manzûr, “nsy”, *Lisânü’l-Ârabi’l-Muhît*, XV. 322; et-Tavîl, Seyyid Rızk, “en-Nisyân ve ’z-Zikr fi’l-Kur’âni’l-Kerîm”, *Mecelletü’l-Buhûsi’l-İslâmiyye*, sy. 13, Riyad 1405, s. 134; İbrahim Kâfi Dönmez, “Nisyân”, *DİA.*, İstanbul 2007. XXXIII. s. 146; Muhammed Mahmud Hicâzî, (ter. : Mehmet Keskin), *et-Tefsîru’l-vâdih*, İlim Yayınları, İstanbul, ts., IV. 53.

⁸ İsmail b. Hammâd el-Cevherî, “nsy”, *es-Sihâh*, II. 1818; İbn Manzûr, “nsy”, *Lisânü’l-Ârab*, XV, 323.

⁹ Cârullah Ebi’l Kâsım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, “nsy”, *Esâsü’l-Belâğa*, Dâru Sâdır, Beyrut 1965, s. 631; Mahmut Çanga, “Nisyan”, *Kur’ân-ı Kerîm Lugati*, Timaş Yayınları, İstanbul 1999, s. 507.

¹⁰ Muhyiddîn es-Sâbir ve Diğerleri, “nsy”, *Mu’cemu’l-A’rabiyyi’l-Esâsiyyi*, ed-Durûs, Tunus 1988, s. 1192. ¹¹ es-Secde 32/14.

¹² Mehmed Vehbî, *Büyük Kur’ân Tefsîri (Hülâsâtü’l-Beyân)*, Üçdal Neşriyat, İstanbul ts., XI. 4359.

¹³ İbn Manzûr, “nsy”, *Lisânü’l-Ârab*, XV. 324; İbrahim Kâfi Dönmez, “Nisyân”, *DİA.*, XXXIII. s. 146.

¹⁴ Cevherî, “nsy”, *es-Sihâh*, 1818; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, Damla Yayınevi, İstanbul 1997, III. baskı, I. 135; İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-tenvîr*, I. 475; Mehmed Vehbî, *Büyük Kur’ân Tefsîri (Hülâsâtü’l-Beyân)*, XI. 4359; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, I. 91.

¹⁵ Râgıb el-İsfahânî, “nsy”, *el-Müfredât*, s. 493; M. Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul 1992, (Sâdeleştirilenler; İsmail Karaçam ve Diğerleri), II. 278; Cübûrî, *Avârizü’l-Ehliyye*, s. 219.

¹⁶ İbn Manzûr, “nsy”, *Lisânü’l-Ârab*, XV. 322; Cevherî, “nsy”, *es-Sihâh*, 1818; Tabâtabâî, *el-Mizân*, VIII. 183.

Merhum Elmalılı ve bazı müfessirler; unutmamanın ikiye ayrıldığını, bunlardan birinin kulun kusuru ve ihmâlinden kaynaklandığını, diğerinin ise, kulun bir şeyi hafızasında tutmaktan âciz oluşundan ve aklî zaâfiyetinden meydana gelen fitrî unutma olduğunu belirtmişlerdir.¹⁷

Bu müfessirlere göre; “*Nisyân-ı Hakiki*”; kasıt ve irade olmadan, insanın tabii bir sıfatı olan ve kurtulmanın olamayacağı, beşer olmanın normal bir sonucu sayılabilecek unutma olduğunu¹⁸ söylemişlerdir. Allah’ın, insanı sorumlu tutmayacağını belirttiği ayetteki unutmamanın bu olduğunu ifade etmişlerdir. “*Nisyân-ı maksud*”a gelince; kişinin bilerek, kendi kusuru ve ihmaliyle ortaya çıkan durumdur. Bu unutmada; kasıt, görevden kaçma, gaflet etme, hak ve hukuktan ihmal edilmeyecekleri ihmal etme vardır.¹⁹ Müfessirlere göre bu çeşit nisyân, Kur’ân’da geçerli mazeret sayılmaz. Zaten Kur’ân’da 34 âyette bu anlamda kullanıldığını görülmektedir. Bu türlü nisyânda işin görünüşünde eksiklik görülmesine rağmen, işin özünde eksiklik bulunmamaktadır.

Bazı lügatçiler, insan kelimesinin unutma anlamındaki nesî kökünden türediğini ifade etmişlerdir. İbn Abbas’a göre insan, unutan bir varlık olduğu için bu isimle isimlendirilmiştir.²⁰ Ancak insanın menşei konusunda ihtilaflar söz konusudur. Bazıları insan kelimesinin kökünün, Hz. Âdem’in unutmamasından ötürü “ins”, bazıları da “nisyân”dan türediğini dile getirmektedirler.²¹ Nitekim bir şâir; *kalb döndüğü için kalb, insanın da unuttuğu için insan olarak isimlendirildiğini*²² ifade etmiştir.

Nisyân, fiil olarak kullanıldığında terk etme,²³ yanılma ve gaflet etme²⁴ anlamına gelir ki bu; ya insanın kalbinin, zihninin zayıflığından veya kasten zihinden, kalpten

¹⁷ Ebi Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ er-Râzî, “nsy”, *Mu’cemü Mekâyisi’l-Lüğa*, Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1420/1999, s. 556; Şevkânî, *Fethu’l-Kadir*, I. 91; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, II. 278; Cübürî, *Avârîzü’l-Ehliyye*, s. 219; Muhammed Revvâs Kal’acî, *el-Mevsû’atü’l-Fıkhîyyetü’l-Müeyyessere*, Beyrut 1421/2000, II. 1884.

¹⁸ Şevkânî, *Fethu’l-Kadir*, I. 91; Mehmed Vehbî, *Hülâsâtü’l-Beyân*, XI. 4359; et-Tavîl, *en-Nisyân*, s. 134, 135.

¹⁹ Ebi Hüseyin b. Fâris, “nsy”, *Mu’cemü Mekâyisi’l-Lüğa*, s. 556; et-Tavîl, *en-Nisyân*, s. 138.

²⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, III. 224; İbrahim Kâfi Dönmez, “Âdem”, *DİA*, XXXIII. 144.

²¹ Ali Ünal, “insan”, *Kur’ân’da Temel Kavramlar*, Beyan Yayınları, İstanbul 1986, s. 254.

²² İbn Manzûr, “ins”, *Lisânü’l-Â’rab*, VI, 11–12; et-Tavîl, *en-Nisyân*, s. 134.

²³ et-Tüncî, *Mu’cemü’l-Mufassal*, s. 474.

²⁴ Mehmed Vehbî, *Hülâsâtü’l-Beyân*, I. 115.

çıkarılmasından veya gaflet, sehv ve ihmalden kaynaklandığı²⁵ belirtilmektedir. Nisyân, ‘nesyên mensiyye’ نَسْيًا مَنَسِيًّا şeklinde masdar şeklinde kullanıldığında; bir şey bilmez, hatırlamaz, idrak etmez²⁶ anlamına gelmektedir. “en-nesiyyü” النَّسِيُّ şeklinde mübalağalı şekliyle, “çok unutan” demektir. Nünsihe” نُنْسِيهَا şeklinde kullanılmasına gelince, "nünsihê" نُنْسِيهَا fiilinin mastarı olan "insâ" انسى , nisyân mastarının "if'al" افعال kalıbına sokulmuş şekli olup, bilmeyi kapsam dışına çıkarma, ilimden giderme anlamına gelmektedir.²⁷ Bu son şekilde anlam; bir âyetin Hz. Peygamber’in onu tebliğ etmesinden sonra hafızadan gitmesi şeklinde tezâhür eder.

Sonuç olarak; unutmanın, hafızanın önceden bilgi sahibi olduğu bir şeyi, sonradan gerektiği zamanda hafızanın hatırlamasını engelleyen, geçici bir arıza olduğu ortaya çıkmaktadır. Zaten unutmanın hafızada meydana gelen geçici bir ârıza ve zaâfiyet olduğunu belirten bilginler, bilginin tamamen kaybolmasının hafızadan değil, hastalık sebebiyle olacağını ifâde etmektedirler.

1.2. Terim Anlamı

Nisyân kavramı, Kur’ân ayetlerinde değişik kalıplarda geçmektedir. Bunların 11 tanesinde gerçek anlamında, insanın fitratından gelen bir unutma olduğu geri kalan 34 âyette ise bilerek, kasıtlı olarak bir görevi, sorumluluğu terk etme anlamında kullanıldığı görülmektedir. Zaten müfessirlerin birçoğunun da bu âyetlere terk anlamı verdikleri görülmektedir. Kur’ânî kavramlardan birisi olan nisyânın en önemli sebeplerinin; zikrin yani Allah’ın unutulması ve O’ndan gaflet edilmesi olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tefsirleri incelediğimizde nisyân: âyetlerde fail bakımından, Allah ve insan için kullanıldığı görülmektedir. Ancak Kur’ân’daki nisyânın Allah için kullanılması gerçek mânasında olmayıp sadece kendisini ve nimetlerini unutanları, onların yaptıklarına karşılık olarak terk etmesi²⁸ onları hidâyet, nimet ve rahmetinden mahrum bırakması vb. bağlamda

²⁵ Râgıb el-İsfahânî, “nsy”, *el-Müfredât*, s. 493; Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, (ter. Aytekin, Kerîm; Hasan Karakaya), Hisar Yayınevi. İstanbul 1996, XVII. 306; İbrahim Kâfi Dönmez, “Nisyân”, *DİA*, XXXIII, s. 146; İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-tenvîr*, bsm y., I. 475.

²⁶ İbn Kesîr İmâdüddîn Ebû’l-Fidâ İsmâil b. Ömer, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Mektebetü Tâlibi’l-İlm, Kuveyt 1998, IV. Baskı, III. 157.

²⁷ İbn Âşûr Muhammed Tahîr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-tenvîr*, I. 228. Tabâtabâî, *el-Mizân*, I. 376; Mahmut Çanga, “nisyân”, *Kur’ân-ı Kerîm Lugati*, s. 507

²⁸ İbn Manzûr, “nsy”, *Lisânü’l-A’rab*, XV. 322.

tefsir edilmiştir. Yoksa Yüce Yaratıcı, unutmaktan²⁹ ve her türlü eksiklikten münezzehtir.³⁰ Dolayısıyla Allah hakkında kullanılmış olan unutmama mecâzi olup Allah'ın; emir ve yasaklarına riâyeti terk edenleri; hidâyet, rahmet, nimet, mükâfat ve rızâsından mahrum etmesi, dünyada dalâlet, âhirette ise azap içinde bırakması³¹ anlamlarında yorumlanmıştır.

Kur'ân'daki nisyânın insan için kullanıldığı âyetlerde, genel olarak; insanın bir görevi, sorumluluğu, bir gerçeği bilerek terk etmesi, ihmal etmesi, görmezlikten gelmesi, göz ardı etmesi, ilâhi emir ve yasaklara riâyat etmemesi gibi anlamlarda kullanıldığı³² görülmektedir. Bu kavramın geçtiği birçok âyet unutmamanın insan için zaten kınama gerektiren kötü bir davranış olduğunu ortaya koymaktadır.

Kur'ân'da, insanın Allah'la ilişkisinde “unutmama” fiili; a) İnsanın Allah'ı unutmaması b) Allah'ın insanı (mecâzen) unutmaması c) Allah'ın insana kendi kendini unutturması d) Allah'ın insana bir ilmi veya bilgiyi unutturması olmak üzere dört biçimde geçtiği göze çarpmaktadır

Kur'ân, unuttuğu belirtilen kişilerin genelde sorumlu oldukları birtakım şeyleri unuttuklarını ve bunları haddi aşanlar olarak isimlendirip günahkâr kişiler olduklarını bildirmektedir. Ayetlerin sonlarındaki tehdid içeren kısımlarda da bunların aslında kendilerine zarar verdikleri ve kendilerini cehennem ateşine hazırladıklarına dikkat çekilmektedir.³³

Kur'ân'da bu âyetlerin çoğunda unutmamanın insanın fitratından ötürü meydana gelen tabii unutmaktan ziyade, onun tembelliği, vurdumduymazlığı ve önemsizmiş gibi davranması sonucu meydana gelen, kasıtlı, bile bile unutmama olduğu ortaya çıkmaktadır. Zaten İlâhi Kelâm, bunu insanın “savsaklayıcı yanının bir uzantısı”³⁴ saydığı görülmektedir. “İşte Onlar, bugünlerine kavuşacaklarını nasıl unuttular ve âyetlerimizi nasıl inkâr edip durdularsa, biz de bugün onları öyle unutturuz”³⁵ âyetinde ve başka

²⁹ Meryem 19/64; Tâ Hâ 20/52; el-Mücâdele 58/6.

³⁰ el-En'am 6/100; el-Mü'minûn 23/91; es-Saffat 37/159, 180.

³¹ İsmail Karagöz, *Kur'ân'da Nisyân Kavramı*, Diyanet İlmî Dergi, sy. 33/3, Ankara 1997, s. 56.

³² İbn Manzûr, “nsy”, *Lisânü'l-Ârab*, XV. 322; Râgıb el-İsfahânî, “nsy”, *el-Müfredât*, s. 493-494; İsmail Karagöz ve dğr., “Nisyân”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB. Yayınları, Ankara 2007, s. 531.

³³ el-Furkân 25/18; el-Haşr 59/19.

³⁴ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'ân'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1998, “nsy” s. 407.

³⁵ el-Â'râf 7/51.

âyetlerde bu anlamın ifâde edildiği görülmektedir. Bundan dolayı Kur'ân, Allah'ı unutan insanın Allahtarafından kıyâmet gününde ceza olarak azapta unutulacağını³⁶ haber vermektedir. Çünkü Onlar, dinlerini bir eğlence ve oyun edinmişler.³⁷ Dünya hayatı da kendilerini aldatmaktadır.³⁸

Nisyân, terim olarak sahip olunan bilginin, ihtiyaç anında akla gelmemesi anlamında olmasına rağmen, bazen de unutulmayan, bellekten gitmeyen ve kesintiye uğramayan bilgi anlamında kullanılmıştır. Yüce Allah'ın “*Sana Kur'ân-ı okuyacağız ve Sen onu unutmayacaksın (yani, Biz onu muhafaza edeceğiz de Sen onu unutmayacaksın o Senin hatırlıktan çıkmayacak)*”³⁹ âyetinde Hz. Peygamber'e vahiy olarak dini emirlerde kesinlikle unutma olamayacağını beyan etmekte ve Peygamber'ine emir değil, haber ve garanti verdiği⁴⁰ görülmektedir.

Nisyân bazı âyetlerde Allah'ın emirlerinden gaflet etmektir.⁴¹ “*Andolsun bundan önce biz Âdeme (cennetteki ağacın meyvesinden yeme diye) emrettik. O ise bunu unuttu. Biz onda bir kararlılık bulmadık.*”⁴² Bu âyetteki unutma, bir emri akılda tutamamak anlamında kullanılmıştır. Kur'ân'a baktığımızda Yüce Yaratıcı nerede unutmayı yermişse, bu, unutmamanın bile bile olan şeklidir.

Hadislerde de Hz. Peygamber, unutmamanın bütün insanlarda meydana gelebileceğini hatta kendisinin de beşer olduğunu, unuttuğu zaman sahâbelerden kendisine hatırlatmalarını istemişlerdir. Ancak Hz. Peygamber, insanın unutma'dan etkilenmemesi için elinden geleni yapması gerektiğini, hayatı boyunca göstermişlerdir. O'nun, söylediği sözleri tane tane söylemesi ve gerektiğinde üç kez tekrarlaması bizlere bu konuda örnek teşkil etmektedir.

İslâm fikhında nisyân, hükümlere etkisi yönünden incelenmektedir. Hükümler açısından nisyânın etkisi, Allah veya kul haklarıyla ilgili olmasına göre ayırım yapılmaktadır. Kulların hakkında olan nisyânın hükme bir etkisinin olmadığı, ancak Allah

³⁶ Tâ Hâ 20/126; es-Secde 32/14; Sad 38/26; el-Câsiye 45/34; el-Mücâdele 58/6.

³⁷ el-Mü'minûn 23/110; el-Mücâdele 58/19.

³⁸ el-Bakara 2/44.

³⁹ el-Â'lâ 87/6.

⁴⁰ Ebî Bekir Bâkîllânî, *el-İntisâr li Nakli'l-Kur'ân*, Kütübü'd-Dirâsêti'l-Kur'âniyye, Maârif, İskenderiye ts., s. 312.

⁴¹ İbn Âşûr Muhammed Tahir, *Tefsîru't-Tahrîr vet-tenvîr*, XVI. 140.

⁴² Tâ Hâ 20/115.

hakkına gelince, usulcülerin ikiye ayrıldıkları, durumu, kişinin kusurlu olup olmasına göre değerlendirdikleri görülmektedir. Sonuç olarak işin fikhî boyutunda, tabî bir unutmaya mazeret kabul edilirken, kasten terk etmenin kabul edilmediği hatta kınama ve ceza gerektirdiği ifade edilmiştir.⁴³

2. Kur'ân'da Nisyân'a Karşılık Gelen Lafızlar

2.1. Gaflet

Kur'ân'da nisyân kavramının birçok eş anlamlısı olmasına rağmen, ona en çok benzerliği bulunan kavram gaflettir. Kur'ân'da 35 yerde⁴⁴ geçmektedir.

Gaflet غفلة sözlükte; unutmaya, önemsememe, dikkatsizlik, dalgınlık, terk etme, yanılma ve ihmal gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁵ Bilmeden bir iş yapıldığında; “güfl” غفل denilir ki habersiz olma farkında olmama demektir.⁴⁶ Araplar, akıllarından bir şey gittiğinde, hatırlayamadıklarında “eğfeltü” اغفلت derler.⁴⁷ Genel olarak; hafıza zayıflığından ve uyanık olmamaktan insana bulaşan yanılma haline gaflet,⁴⁸ bu kişiye de gafil denilir.

Kur'ân ve hadis kaynaklarında kullanım şekliyle *gaflet*; bir şeyin önemi ortada iken bunun farkına varılamaması veya yeterli özenin gösterilmemesi sonucu insanın yaptığı unutmaya ve hataya denilir ki bunun da genelde dalgınlık ve titiz davranmama sonucu meydana geldiği ifade edilmektedir.⁴⁹

Gaflet, zikirle zıt anlamlı, nisyân, sehiv ve zühûl kelimeleriyle eş anlamlıdır. Ancak sözlüklerde bu kelimelerle arasında bir takım farkların olduğu vurgulanmaktadır. Bir şeyi bilmeden terk; nisyân, bile bile terk etmeye gaflet denilmektedir. Buna göre gaflette,

⁴³ İbrahim Kâfi Dönmez, “Gaflet” DİA, XXXIII. 145.

⁴⁴ Abdülbâki, Muhammed Fuâd, “gaflet”, *Mu'cemü'l-Müfrehes li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dârü'l Hadîs, Kâhire 1422/2001, s. 614–615.

⁴⁵ Süleyman Uludağ, “Gaflet”, *DİA*, XXXV. s. 283; Süleyman Uludağ, “gaflet”, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yayınları, İstanbul 2001, s. 141.

⁴⁶ Fîruzâbâdî, “gfl”, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 936; Zemahşerî, *Esasü'l-Belâğa*, s. 453.

⁴⁷ Cevherî, “gfl”, *es-Sihâh*, II. 1328.

⁴⁸ Râgıb el-İsfehânî, “gfl”, *el-Müfredât*, s. 364.

⁴⁹ İbn Manzûr, “gfl”, *Lisânü'l-Ârab*, XI. 497; Râgıb el-İsfehânî, “gfl”, *el-Müfredât*, s. 362; Âsım Efendi, “gfl”, *Kâmûs Tercemesi*, IV. 8–9; İsmail Karagöz ve dğr., “gfl”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 193; Mahmut Çanga, “gfl”, *Kur'ân-ı Kerîm Lugatı*, s. 352; Talât Koçyiğit, “gfl”, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Rehber Yayınları, Ankara 1992, s. 137.

gerçekler ortada iken ondan bilerek yüz çevirme, ona karşı unutkan bir tavır ortaya koyma anlamı vardır.⁵⁰

Kur'ân ve Hz. Peygamber, Yaratıcıdan, yaratılış gayesini unutmaktan, Allah'ı zikirten gafil olunmaması gerektiğini sık sık vurgulamaktadırlar. Hz. Peygamber, inananlara bilinçli olmalarını öğütlerken yapılan ibadetlerde dikkatli ve bilerek yapılmasını istemektedir. O duanın dahi bilinçli yapılmasını istemekte gaflet içerisinde yapılacak bir duanın kabul edilmeyeceğini bizlere bir hadiste haber vermektedir.⁵¹

2.2. Sehv

Sözlükte; (سهو) nisyân, gaflet, dalma, hatırda tutamayıp gafletle terk, hata, yanılma⁵² gibi anlamlara gelmektedir. Lügat imamlarının çoğu, nisyânla sehvin aynı şey olduğunu, sehv, gaflet ve nisyân arasında farkın olmadığını, sadece uyarılara verdikleri cevaplara ve hafızanın kuvvetine göre isimlendirildiklerini⁵³ ifâde etmişlerdir.

Kavram olarak sehv, bir şeyi unutmak, ondan gaflet etmek, o şeyin kalpten başka yere gitmesi ve bir şeyin ilimsiz terki demektir.⁵⁴”*Cehalet içinde yanılıya (gaflete) dalmış olan(ve “Muhammed şâirdir, delidir” diyen)yalancılar kahrolsun!*”⁵⁵bu âyetten de anlaşılacağı üzere sehivde, bilmeden, farkına varmadan, bilinçsizce yapılan bir yanılı söz konusudur.

Bu kavram dini literatürde özellikle hadis ve fıkıh kaynaklarında namaz konusunda ele alınmaktadır. Bu konudaki hadisler daha çok, namazda yanılma durumunda yapılması gerekenleri içermekte, özellikle sehiv secdesi bahislerinde geçmektedir.⁵⁶ Hz. Peygamber bu konuyu: "*Sizden birisi namazında şüpheye düşerse, doğrusunu araştırsın ve namazını kanaatine göre tamamlasın, sonra selâm verip sehiv secdesi yapsın, yani yanıldığı için iki*

⁵⁰ Râgıb el-İsfahânî, “gfl”, *el-Müfredât*, s. 364; Cemil Akpınar, “Gaflet”, *DİA*, XXXV. s. 283; Süleyman Uludağ, “Gaflet”, *DİA*, XXXV. s. 283.

⁵¹ Tirmizî Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, *Dua*, 17, (V. 461); Ahmed Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, II. 371.

⁵² Cevherî, “shv”, *es-Sihâh*, II.1736; İbn Fâris, “shv”, *Mu'cemü Mekâyisi 'l-Lüga*, I. 573; et-Tüncî, *Mu'cemü 'l-Mufassal*, s. 254; Mahmut Çanga, “sehv”, *Kur'ân-ı Kerîm Lügati*, s. 254.

⁵³ Fîruzâbâdî, “shv”, *Kâmûsu 'l-Muhît*, s. 1168.

⁵⁴ İbn Manzûr, “shv”, *Lisânü 'l-Ârab*, XIV. 406.

⁵⁵ ez-Zâriyât 51/10–11.

⁵⁶ Zemahşerî, “shv”, *Esâsü 'l-Belâğa*, s. 316; Atika, M. Kemal ve dğr., “Sehiv”, *İslâmi Kavramlar Sözlüğü*, Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 626.

secde daha yapsın"⁵⁷ şeklinde izah etmişlerdir. Yine bu konuda Hz. Peygamber'in benzer bir başka hadisine de başvurulabilir.⁵⁸ Diğer bir hadiste "*Her yanılana namazdan sonra iki secde vardır*"⁵⁹ denilerek konu açıklanmıştır.

Fıkıh kaynaklarımızda da konu genelde namazda fazlalık veya eksiklikten dolayı sehiv secdesinin gerektiği, bunun da vaciplerinin terk ve tehiri, farzların sadece tehirinde gerekli olduğu⁶⁰ şeklinde genişçe açıklanmıştır.

Hz. Peygamber, namazda yanılma durumunda neler yapılması gerektiğini ümmetine anlatmış, Kendisinin de "*Ben de sizin gibi bir insanım, sizin unuttuğunuz gibi ben de unuturum. Unuttuğum zaman bana hatırlatınız*"⁶¹ hatırlatmasıyla yanılabilceğini beyan etmişlerdir. Elbette O'nun namazda yanılması, Allah'ın ümmete nimetini tamamlaması, dini kemale erdirmesi içindir. Çünkü "*Benim unutmam yahut unutturulmam ancak şeriat ve kâide koymak içindir*"⁶² hadisi bu mânayı ifâde etmektedir. Böylece Hz. Peygamber, kıyâmete kadar, mü'minlerin yanılmaları halinde, ümmetinin yapması gereken dini hükümleri, düzenlenmiş olmaktadır.⁶³

Sehivde bilginin basitçe idrakten yok olması söz konusuysen, nisyânda, genel olarak bilginin tamamen akıldan çıkması, tekrar hatırlanabilmesi için yeni bir uyarıcıya ihtiyaç duyulması olarak ifâde edilmektedir. Sehiv, hatayla oluşmasına karşın, nisyân bazen bilerek

⁵⁷ el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Salât 31, (I. 135); el-Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî, *Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Mesâcid, 88, 89, (I. 400); Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Salât, 190, 191, 193, 198, (I. 621–623); Ahmet b. Hanbel, *el-Müsned*, III. 12, 37, 50, 51.

⁵⁸ "*Sizden biri namazı üç rekât mı, yoksa dört rekât mı kıldığında şüpheye düşerse, şüphesini atsın ve kesin olarak bildiği ne ise, onun üzerinden namazı tamamlasın. Selâm vermeden önce de iki secde yapsın. Eğer beş (rekât) kılmış ise, bu secdeler namazına şefaati olur, tam kılmış durumda ise, bu iki secde şeytanın kendisinden uzaklaşmasına (vesvesenin gitmesine) vesile olur.*" el-Buhârî, *Câmiu's-Sahîh*, Sehv. 6, 7, (II. 67); el-Müslim, *Câmiu's-Sahîh*, Salât 19, 20, (I. 291–292); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III. 12, 37, 42.

⁵⁹ Ahmet b. Hanbel, *el-Müsned*, V. 280; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Kitâbu's-Salât, 1036, 1037, 1038, (I. 629, 630).

⁶⁰ el-Mevsîlî, Abdullah b. Mahmud, *Kitâbu'l-İhtiyâr li-ta'lîli'l-muhtâr*, Dârü'l-Mâ'rifet, Beyrut 2002, I. 98; Zühaylî, Vehbe, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, (ter. Ahmet Efe vd.), Risale yayınları, İstanbul 1994, II. 219.

⁶¹ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Salât, 189–190, (I. 620); en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Sehv, 25–26 (III. 28–32); İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, İkame, 129–133, (I. 380–382); Ahmet b. Hanbel, *el-Müsned*, I. 379.

⁶² Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, Kitâbu's-Sehv, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, (I. 100).

⁶³ el-Cevziyye, İbn Kayyim, *Zâdü'l-Me'âd fî Hedyi Hayri'l-İbâd*, (çvr. Şükrü Özen), İklim Yayınları, İstanbul 1988, s. 267.

de ortaya çıkmaktadır.⁶⁴ Sonuçta sehvin; gafletle yapılan hata olduğu ve bilerek olmadıktan sonra, dini açıdan herhangi bir sorumlu tutulmanın olmayacağı⁶⁵ ifade edilmiştir.

2.3. Zühûl

Zühûl(الذھول) lugatte; Bir kişinin normalde yaptığı ve yapabildiği şeye inat ederek, bilerek muhalefet edip terk etmesi, onu unutmaması, ondan gaflet etmesi anlamlarına gelir.⁶⁶ Bu kelimenin meşguliyetten dolayı unutma veya meşgul edilip alıkonma anlamı da vardır.⁶⁷ İnsan bir şeyi unuttuğunda veya bir şeyle meşgul olduğunda, unutursa ezhele denilir.⁶⁸

*“Kıyâmeti göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirmekte olduğu çocuğundan vazgeçer ve her hamile kadın da karnındaki çocuğu düşürür. İnsanları sarhoş görürsün. Hâlbuki onlar sarhoş değillerdir. Ne var ki Allah'ın azabı çok şiddetlidir.”*⁶⁹ Bu âyette insanların kıyâmet sahnesindeki sıkıntılarında emzikli çocuğunu ve karnındaki yavrusunu (zühûl edeceğini) unutacağını ifade etmektedir.

Bu kelimenin nisyândan farkı, tamamen insanın elinde olmasıdır. Nisyânda bazen insanın elinde olmayan bir unutmasöz konusudur. Zühûlde bir şeyi kendi eliyle inat ederek veya kendi nazarıyla bırakma, terk etme söz konusudur.⁷⁰ Nitekim Kur'ân'daki *“Allah'a karşı derin bir saygıyla korku içinde koşarak sana geleni ise bırakıp, ona aldırılmıyorsun”*⁷¹ âyetinde Allah, Hz. Peygamber'i uyarmaktadır. Aslında Hz. Peygamber bu âyetin inmesine sebep olan Ümmü Mektûm ile her zaman konuşuyordu. Ancak o sefer yanında müşriklerin ileri gelenlerinden bir grubun bulunması, onlara önem verir gibi yapması, bu âyetin inmesine sebep olmuştur.

⁶⁴ İbn Fâris, “shv”, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüga*, I. 573; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrir vet-Tenvir*, I. 475; Cübûrî, *Avârîzü'l-Ehliyye*, s. 210.

⁶⁵ Râgıb el-İsfehânî, “shv”, *el-Müfredât*, s. 251.

⁶⁶ Cevherî, “zhl”, *es-Sihâh*, II.1276; Fîruzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, 902; el-Cevziyye, İbn Kayyım, *I'lâm-ul-Muvakkiîn*, Beyrut ts, IV. 82; Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, s. 210; et-Tüncî, *Mu'cemü'l-Mufasssal*, s. 184.

⁶⁷ İbn Manzûr, “zhl”, *Lisânu'l-Ârab*, XI. 259; Çanga, “zhl”, *Kur'ân-ı Kerîm Lugatı*, s. 196.

⁶⁸ İbn Fâris, “zhl”, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüga*, I. 448.

⁶⁹ el-Hac 22/2.

⁷⁰ el-Cevziyye, İbn Kayyım, *I'lâmü'l-Muvakkiîn*, III. 82; Cübûrî, *Avârîzü'l-Ehliyye*, s. 218.

⁷¹ Abese 80/8-9-10.

2.4. Lehv

Sözlükte; (اللهو) insan için önemli olan bir şeyden yüz çevirten, ona gerekli olan şeyi terk ettiren oyun, boş iş ile meşgul olmak demektir.⁷² İnsanın kendinden istifade ettiği her şey için bu kelime kullanılmaktadır. Lâhün, kendisine hata, nisyân ve gaflet gelmiş kimse demektir.⁷³

Kur'ân'da bu ifâde, insanı mühim ve gerekli olan şeyden meşgul eden faydasız bir oyuncak anlamında kullanılmaktadır. İnkârcıların dini, “*lehiv*” ve “*lâib*” edinmeleri; onların, ya imâna davet eden resullerini alaya almaları⁷⁴ ya da bu işleri kendilerine din edinmeleri olarak yorumlanmıştır.⁷⁵ Çünkü onların, Kâbe'de ıslık çalma, alkış tutma ve helâl olan şeyleri haram sayma gibi kendilerine özgü din edindikleri⁷⁶ Kur'ân'da haber verilmektedir.

Kur'ân'daki “*İnsanlardan öylesi vardır ki, bilgisizce Allah yolundan saptırmak ve o yolu eğlenceye almak için, eğlence asılsız ve faydasız sözleri satın alır işte onlar için aşağılayıcı bir azap vardır.*”⁷⁷ Bu âyetteki “*lehve'l-hadîs*” ifâdesi tefsirlerde; faydasız, Allah'a ibâdetten ve onu zikirden alıkoyan lüzumsuz gece sohbetleri, güldürücü sözler, şarkı, türkü vb. her türlü meşguliyetler olarak yorumlanmıştır.⁷⁸ Kur'ân, burada insanların birbirlerini gereksiz yerlere taşıdığını, bunun da ancak gafiller tarafından yapıldığını haber vermektedir.

Lehv ile nisyân arasındaki farka gelince; lehvde oyun, eğlence ve meşguliyet dolayısıyla bir önem vermeme, terk söz konusudur. Ancak nisyânda bu tür bir unutma, sadece belli yerlerde söz konusudur.

2.5. Terk

Kur'ân'da terk, nisyân açıklanırken en fazla kullanılan karşılığı olduğu görülmektedir. Bazı müfessirler nisyânı mutlak “*terk*” olarak açıklamışlardır.

⁷² Cevherî, “*lhv*”, *es-Sihâh*, II.1805; Râgıb el-İsfahânî, “*lhv*”, *el-Müfredât*, s. 458; Zemahşerî, “*lhv*”, *Esâsü'l-Belâğâ*, s. 578; Tabâtabâî, *el-Mizân*, VIII. 183.

⁷³ İbn Manzûr, “*lhv*”, *Lisânu'l-Arab*, XV. 260.

⁷⁴ el-Â'râf 7/51.

⁷⁵ Fîruzâbâdî, “*lhv*”, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1199.

⁷⁶ Mehmed Vehbî, *Hülasatü'l-Beyan*, IV. 1641.

⁷⁷ Lokmân 31/6.

⁷⁸ et-Tüncî, *Mu'cemü'l-Mufasssal*, s. 440; Çanga, “*lhv*”, *Kur'ân-ı Kerîm Lugatı*, s. 466.

Sözlükte(ترك);bir şeyi, bilerek, kasten ve ihtiyarla veya cebir ve ıztırlarla bırakmak,⁷⁹ serbest bırakmak,⁸⁰ ertelemek,⁸¹ tahliye etmek⁸² anlamlarında kullanılmaktadır. Kur'ân'daki: "İnsan kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanneder?"⁸³ âyetinde insanın hiçbir sorumluluğu olmadan başıboş bırakılmayacağı dile getirilmektedir.

Kur'ân, bizlere eski kavimlerden bazı kalıntıları bıraktığını ve onlardan ibret almamızı⁸⁴ istemektedir. Yine birçok inanç sahiplerinden örnekler verirken onların durumlarını⁸⁵ bizlere bildirmektedir. Bu âyetlerde, cezayı hak edenlerin cezalarının hemen verilmeyeceği, şimdilik erteleneceği, zamanı gelince verileceği dile getirilmektedir. "Eğer Allah, yaptıkları yüzünden insanları (hemen) cezalandırsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı yaratık bırakmazdı. Fakat Allah, onları belirtilmiş bir süreye kadar erteliyor. Vakitleri gelince (gerekeni yapar). Kuşkusuz Allah, kullarını görmektedir"⁸⁶ bu âyette terk etmenin ertelemek anlamında kullanıldığı görülmektedir.

Fahrüddîn er-Râzî tefsirinde nisyânın zikredildiği bazı âyetlerin terk anlamında olduğunu açıklamıştır;⁸⁷ "O(Âdem) unuttu, biz O'nda bir kasıt bulmadık"⁸⁸ yine başka bir âyette; "Sana âyetlerimiz geldiğinde sen de onları unuttun (terk ettin). Bu gün de sen böylece unutulursun (terk edilirsin)"⁸⁹ Râgıb da *el-Müfredât*'ında unutulmuş bir şeyin, terk edilmiş olacağını⁹⁰ ifâde etmektedir.

2.6. Helâk

Helâk (الهلاك); mahvolmak, yok olmak, bir şeyin ortadan kalkması, yıkıma uğraması, kendi eliyle tehlikeye düşmesi, ölüm, bir şeyi yok eden ve düşüren her şeye denir.⁹¹ Dini

⁷⁹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "trk" s. 81; Çanga, *Kur'ân-ı Kerîm Lugatı*, s. 106.

⁸⁰ Cevherî, "trk", *es-Sihâh*, II. 1192; Zemahşerî, "trk", *Esâsü'l-Belâğa*, s. 62.

⁸¹ Fîruzâbâdî, "trk", *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 841.

⁸² İbn Manzûr, "trk", *Lisânü'l-Ârab*, X. 405; İbn Fâris, "trk", *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüga*, I. 178; et-Tüncî, "trk", *Mu'cemü'l-Mufasssal*, s. 86.

⁸³ el-Kıyâme 75/36.

⁸⁴ el-Kamer 54/13-15.

⁸⁵ el-Bakara 2/17.

⁸⁶ Fâtır 35/45.

⁸⁷ Fahrüddîn er-Râzî, *et-Tefsiru'l Kebîr (Mefatihü'l Ğayb)*, Dâru İhyâi't-Türâsi Arabî, Beyrut 1997, III. 232.

⁸⁸ Tâ Hâ 20/115.

⁸⁹ Tâ Hâ 20/126 ayrıca bkznz. el-Câsiye 45/34.

⁹⁰ Râgıbel-İsfahânî, "trk", *el-Müfredât*, s. 81.

⁹¹ İbn Manzûr, "hık", *Lisânü'l-Ârab*, X. 506; Cevherî, "hık", *es-Sihâh*, II. 1219; İbn Fâris, "hık", *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüga*, II. 612; Fîruzâbâdî, "hık", *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 862; Zemahşerî, "hık", *Esâsü'l-Belâğa*, s. 705.

bir kavram olarak helâk; ferd ve toplumların Allah'ın emir ve yasaklarına uymadıkları için yok edilmek sûretiyle cezalandırılması demektir.

Râgıb el- İsfehânî; helâkın üçe ayrıldığını, bunlardan birisinin; var olan bir şeyin yok olması, elden çıkması olarak açıklamaktadır. Nisyânda da elde olan, hafızada olan, gerekli bir şeyin, gerektiği anda hatırlanamaması söz konusudur. “*Gücüm (saltanatım da) benden yok olup gitti*”⁹² âyetinde de bu tür helâkten söz edilmektedir. Allah'ı inkâr eden, emirlerine uymayanlar, hem bu dünyada hem de âhirette, cezaya yani helâke uğrayacağını Kur'ân, bize sık sık haber vermektedir.⁹³Kur'ân'daki Hz. Meryem'in şu âyetteki yalvarışı bu tür bir unutmayı veya unutulmayı kastetmektedir. “*Derken ağrı onu bir hurma dalına götürdü, ay dedi: ne olaydım bundan evvel öleydim ve unutulmuş gitmiş olaydım.*”⁹⁴

2.7. Nesh

Nesh; (النسخ) ne-se-ha fiil kökünden gelir mastardır. Lugatte; izale etmek, gidermek,⁹⁵ ortadan kaldırmak, iptal etmek,⁹⁶değiştirmek, tebdil,⁹⁷ ertelemek, nakletmek,⁹⁸ âyetin ertelenmesi, terk edilmesi veya unutturulmasıdır.⁹⁹Bir âyeti diğeriyle değiştirmek, yazmak,¹⁰⁰ örtmek,¹⁰¹ mânalarına gelmektedir.¹⁰²

⁹² el-Hakka 69/29.

⁹³ Râgıbel-İsfehânî, “hık”, *el-Müfredât*, s. 522.

⁹⁴ Meryem 19/23.

⁹⁵ Tabâtabâî Muhammed Hüseyin, *el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Müessesetü'l-e'lâmi li'l-Matbûât, Beyrut 1417/1997. I. 375; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr vet-tenvîr*, I. 656.

⁹⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I. 380; Sâbûnî Muhammed Ali, *Ahkâm Tefsiri*, I-II. (çvr. Muzaffer Taşkesenlioğlu), Şâmil Yayınları, İstanbul ts, I. 207; Karaman, Hayreddin ve dğr.,*Kur'ân Yolu*, I. 178.

⁹⁷ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, I. 199; Zemahşerî, Ebi Kâsım Cârullah Mahmud Bin Ömer Bin Muhammed, *el-Keşşâf*, Dârü'l-Kütübi-l-İlmiyye, Beyrut 1995. I. 175.

⁹⁸ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1, 199; Tabâtabâî, *el-Mizân*, I. 381; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, I. 656; Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'il Mesâni*, İhyâi Turâsi'l-Arabî, Beyrut ts, I. 352; Vehbe Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münir*, (ter. Hamdi Arslan v.dğr.), Risale Yayınları, İstanbul 2005, I. 228; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I. 380; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, I. 215; Sâbûnî, *Ahkâm Tefsiri*, I. 207; Karaman, Hayreddin ve dğr.,*Kur'ân Yolu*, I. 178.

⁹⁹ Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, I. 82; et-Tüncî, *Mu'cemü'l-Mufasssal*, s. 473.

¹⁰⁰ Zemahşerî, “nsh”, *Esâsü'l-Belâğa*, s. 629.

¹⁰¹ Fîruzâbâdî, “nsh”, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 222.

¹⁰² İbn Manzûr, “nsh”, *Lisânu'l-A'rab*, III. 61; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, 8. Baskı, TDV. Yay., Ankara 1991, s. 122; Şimşek, Mehmet Sait, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Esra Yay., Konya 1985, s. 161; Ali Ünal, “nesh”, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, s. 90; Hayreddin Karaman ve dğr., *Kur'ân Yolu*, I. 179.

Terim olarak; şer'î bir hükmün daha sonra gelen şer'î bir delille ortadan kaldırılmasıdır.¹⁰³ Râgıb; bir şeyin şekil veya zat olarak değişmesidir ki bu da izâle yani yok etme şeklinde ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁴

Araplarda nesh iki anlamda kullanılır; birincisi; nakil, bir kitabı diğerine aktarma gibi, bu anlamda Kur'ân'ın hepsi mensuktur. İkinci anlam ise iptâl, izâle ve yok etmedir. Nisyânla birlikte geçtiği âyette maksat budur. Bu da iki şekilde olur; bunlardan biri tamamen giderme; güneş gölgeyi yok etti demek gibi, diğeri de aktarma; bir yerden bir yere götürme, ulemânın ekseriyeti neshten ertelemek anlamışlardır. Ancak bazıları da nesh; terktir demişlerdir.¹⁰⁵ İbn Abbas bu âyeti, *değiştirmedik veya terk etmedik. Menfaatte sizin hayrınıza olan bir şey getiririz*¹⁰⁶ diye tefsir etmiştir.

Kur'ân'da bir âyet hakkında kendisiyle ibâdet etme hükmü kalkıp, aradan uzun zaman geçince o şey unutulur veya hatırlansa bile ancak haber-i vâhid seviyesinde hatırlanır. İşte bundan dolayı hafızalardan silinmiş olur.¹⁰⁷ Nesh, son hükmü bilmemek değil, aksine insanların ihtiyaçlarına uygun ve Allah'ın hikmetini, izhâr etmektir.¹⁰⁸ Nesh, ya âyetin lafız ve mânasının birlikte nesh edilmesi ile ya ikisinden birisinin neshi ile veya nassın kalıp o âyetten anlaşılan hükmün sona ermesi ile olur.¹⁰⁹

2.8. Ğamrah

Ğamrah (الغمر) sözlüklerde; içine düşeni yutan ya da yatağı görünmeyecek şekilde çok olan su, sapıklık, sahibini örten cehalet ve koyu gaflet, dalâlet, bir şeyi yok eden şey

¹⁰³ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, I. 227; Çetin, Abdurrahman, "Nesih", DİA, XXXIII. 579.

¹⁰⁴ Râgıb el-İsfahânî, "nsh", *el-Müfredât*, s. 492; Cevherî, "nsh", *es-Sihâh*, I. 377; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, I. 656; Osman Keskiöğlü, *Nüzûlünden Günümüze Kur'ân-ı Kerîm Bilgileri*, TDV. Yayınları, Ankara 1993, s. 206; Muhsin Demirci, *Tefsîr Usûlü ve Tarihi*, İFAV. Yayınları, İstanbul 2001, s. 156-157.

¹⁰⁵ el-Begavî, Ebi Muhammed Hüseyin Bin Mes'ût el-Fer'a, *Meâlîmu't-tenzîl fi Tefsîri ve't-Te'vili*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1985, I. 136; Süyûtî, Abdurrahman Celâleddin, *ed-Durrul Mensûr fi Tefsîri'l Me'sur*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1993, I. 256; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, I. 147; Bursavî, *Rûhu'l-beyan*, I. 215; Hicâzî, *et-tefsîru'l-vâdih*, I. 82.

¹⁰⁶ Süyûtî, *ed-Durrul-Mensûr*, I. 256.

¹⁰⁷ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, III. 232.

¹⁰⁸ Zühaylî, *Tefsîru'l-Münîr*, I. 228; Hicâzî, *et-tefsîru'l-vâdih*, I. 82.

¹⁰⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I. 175; Zühaylî, *Tefsîru'l-Münîr*, I. 227.

vb. anlamlara gelmektedir.¹¹⁰ Bizim bu kelimeyi almamıza sebep, kendini bilmezlik anlamına gelen, koyu gaflet anlamıdır.

Kur'ân âyetlerinde bu kelime daha çok kâfir ve münâfikların bir vasfı olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim: “*Katımızda gerçeği söyleyen bir kitap vardır.(Herkesin yaptığı, olduğu gibi onda tespit edilmiştir),onlara asla haksızlık edilmez. Fakat inkârcıların kalpleri bundan koyu bir gaflet içindedir. Onların bundan başka(bir takım pis) işleri daha var ki onlar, hep o işler için çalışırlar*”¹¹¹ bu âyet, Allah'ı hatırlamayanların koyu bir gaflet içinde olduklarına işaret etmektedir. Zaten Kur'ân, böyle kişilerin iyi davranışlar ortaya koymasının da mümkün olmayacağını birçok âyette belirtmektedir.

2.9. Hata

Hata (خطا); Arapça h-t-e kökünden gelen sülâsi bir fiil olup, yanılma, bir işi gereği gibi yapamamak, bilinçsizce yapılan bir iş, davranış, bilerek veya bilmeden yapılan yanlış, doğrunun karşıtı olma gibi anlamlara gelmektedir.¹¹²

Kur'ân'da, el-Bakara 286. âyetinde nisyânla birlikte kullanılmıştır. “*Rabbimiz, eğer unutacak veya yanılacak olursak bizi sorumlu tutma*”¹¹³Elmalılı bu ayetin tefsirinde yanılmanın iki kısma ayrıldığını, bunlardan birincisinde insanın sorumlu olduğunu, bunun kasıtlı ve bilerek yapılan yanlışlar olduğunu, bundan dolayı Rabbinden af dilemesi gerektiğini belirtir. İkincisinde insanın sorumlu olmadığını, bilgisizlik veya yanlış tahminden meydana gelen hatalar olduğunu belirtmektedir.¹¹⁴ Örnek olarak kişinin, Ramazan ayında, henüz fecir vaktinin girmediğini zannederek sahur yemeğini yemesi gibi hatalar olduğu açıklanmaktadır.¹¹⁵

Âyetlerde insanlar için hatanın her zaman başa gelebileceğini fakat bunu Allah'ın affedebileceği belirtilmektedir. Kur'ân'da, İsrâiloğullarından affedilmeleri için dua

¹¹⁰ Râgıb el-İsfehani, gmr”, *el-Müfredât*, “s. 367; İbn Manzûr, “gmr”, *Lisânü'l-A'rab*, V. 29–33; Fîruzâbâdî, “gmr”, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 407; Cevherî, “gmr”, *es-Sihâh*, I. 625; Zemahşerî, “gmr”, *Esâsü'l-Belâğa*, s. 451; et-Tüncî, *Mu'cemü'l-Mufassal*, s. 353.

¹¹¹ el-Mü'minûn 23/63.

¹¹² İbn Manzûr, “hte”, *Lisânü'l-Ârab*, I. 66; Fîruzâbâdî, “hte”, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 38; et-Tüncî, “hte”, *Mu'cemü'l-Mufassal*, s. 158.

¹¹³ el-Bakara 2/286.

¹¹⁴ Râgıb el-İsfehani, “hte”, *el-Müfredât*, s. 156.

¹¹⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, II. 278.

etmeleri¹¹⁶ istenmektedir. Yine Müslümanlara borçlandıklarında borçlarını yazmaları, böylece hata yapmalarının azalacağı¹¹⁷ açıklanmaktadır. Yanlışlıkla olması dışında bir mü'minin bir mü'mini öldürmeye hakkı¹¹⁸ olmadığı ifade edilmektedir.

Müfessirlerin geneli tarafından el-Bakara 286. âyeti; unutma ve yanılma hallerinde günahın kaldırıldığıнын delili olarak tefsir edilmiştir. Ancak bir kısım hükümler âlimlere göre ittifakla kalkmaz; mesela tazminatlar, diyetler, farz namazlar.¹¹⁹ Bu konuda şu ölçü esas alınmaktadır. Hata yapılan konu bir şeyin telef olmasına sebep olursa ceza gerekir. İslâm'da nisyân ve hatada sorumluluk, dinle ilgili şeylerde olur. Muâmelât ve kânunlarda durumun örf'e göre değerlendirilmesi gerekir.¹²⁰

Nisyânla hatanın arasındaki farka gelince, Zemahşerî; unutmanın, bir şeye önem vermemeden ve titizlik göstermemeden kaynaklandığını; yanılmanın dalgınlık ve tedbirsizlikten ortaya çıktığına dikkat çekmektedir.¹²¹ Bu iki zaâfin en önemli sebebinin gaflet olduğunu görmekteyiz.

2.10. Dalâlet

Dalâlet (الضلال); hidâyet ve doğrunun karşıtı olup, bir şeyden bilerek sapmak, ne yapacağını unutmak, şaşırarak, yolunu kaybetme, ilimde hata etme vb. anlamlara gelmektedir. Bazen de bilginin hafızadan kaybolması anlamında nisyân olarak kullanılmaktadır.¹²²

Kur'ân'da, birkaç yerde dalâl kelimesi, unutma ve yanılma anlamına gelmektedir. Mesela bunlardan biri; Müslümanlar için birine borç verirken borcun yazılmasını ve şahit tutulmasını gerekli kılan el-Bakara 282. âyetidir; *"Eğer iki erkek bulunamazsa rıza göstereceğiniz şahitlerden olmak üzere bir erkekle iki kadın gösterin ki, onlardan biri yanılırsa diğeri onu düzeltsin."*¹²³ Burada yanılma olarak tercüme edilen kelime, Kur'ân'da

¹¹⁶ el-Bakara 2/58.

¹¹⁷ el-Bakara 2/282.

¹¹⁸ en-Nisâ 4/92.

¹¹⁹ Zühaylî, *Tefsîru'l-Münîr*, II. 126.

¹²⁰ Merâğî Ahmet Mustafa, *Tefsîru'l-Merağî*, Dârü'l-Kutubi'l İlmîyye, Beyrut 1998, I. 444.

¹²¹ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, III. 140.

¹²² İbn Manzûr, "dll", *Lisânü'l-Ârab*, XI. 392; Râğıb el-İsfehani, "dll", *el-Müfredât*, s. 300; Cevherî, "dll", *es-Sihâh*, II. 1306; Fîruzâbâdî, "dll", *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 922; Zemahşerî, "dll", *Esâsü'l-Belâğa*, s. 378; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, XVI. 235.

¹²³ el-Bakara 2/282.

dalâletten türeyen, *tedille* fiilidir. Müfessirler bu fiile, “*unutma ve yanılma durumunda hatırlatması*” olarak mâna vermişlerdir.¹²⁴

Bazı müfessirler; “*Ne hata eder, ne de unuttur*”¹²⁵ âyetinden bu iki fiilin aynı mânaya geldiğini söylemişlerdir. Bu, Mücâhid ve bazı âlimlerin görüşüdür. Âlimlerin çoğu ise, bu iki ifâde arasında fark bulunduğu kanaatindedirler. Bu âlimlere göre âyet: “*Rabbim eşyadan gâfil olmaz ve onları bilmekte hata etmez. Bildiği şeyleri ise unutmaz*” şeklindedir. Buna göre, birinci fiil, Allah'ın her şeyi bildiğine, ikinci ifâde ise, ilminin ezeli ve ebedi olduğuna işaret etmektedir.¹²⁶

3. Kur'ân'da Nisyân Kelimesiyle Zıt Anlamlı Lafızlar

3.1. Zikir Etmek

Nisyânın zıt anlamlılarından en çok karşımıza çıkanı zikirdir. Bu kelime Kur'ân'da 254 defa geçmektedir.

Zikir(الذكر); “bir şeyi hatırlamak, bir şeyi dile getirmek, anmak, zihinde hazır etmek, insanın edindiği şeyi korumasını sağlayan nefsin bir durumu, övgü, bir şeyi kalp ve lisanla hatırlamadır.”¹²⁷ Bu kelime hıfz ile eşanlamlı, nisyân ile zıt anlamlıdır. Nisyândan sonra bir şeyi hatırlama¹²⁸ demektir. Dini bir terim olarak zikir; Allah'ı anmak, onu unutmamak ve gaflet halinde olmamak, Allah'ın adını anıp onu tekrarlamak demektir.¹²⁹

Zikir, Kur'ân ve hadislerde birçok anlamda kullanılmakta, özellikle de Allah'ı anma ve O'nu unutmamak anlamında çokça geçmektedir. Bu iki mânanın dışında namaz, Kur'ân, dua gibi anlamlarda da kullanıldığı; “*Ey Mü'minler! Allah'ı çok çok anın.*”¹³⁰ “*Kalpler ancak Allah'ın zikri ile tatmin olur*”¹³¹ örneklerinde olduğu gibi görülmektedir.

¹²⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, II. 260–261; Hayrettin Karaman vdğ., *Kur'ân Yolu*, I. 448; Ekin, Yunûs, *Kur'ân'a Göre İnançsızlık*, Işık Yayınları, İstanbul 2001, s.109.

¹²⁵ Meryem 23/64.

¹²⁶ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXII. 68.

¹²⁷ İbn Manzûr, “zkr”, *Lisânü'l-Ârab*, IV. 308; Zebîdî, “zkr”, *Tâcü'l-Arûz*, III. 226; Râğıb el- isfehâni, “zkr”, *el-Müfredât*, s. 183–184; Ali Ünal, “zikir”, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, s. 35.

¹²⁸ Cevherî, “zkr”, *es-Sihâh*, I. 545; İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l- Lüga*, I. 446.

¹²⁹ Süleyman Uludağ, “zikir”, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Mârifet Yayınları, İstanbul 1996, s. 229.

¹³⁰ el-Ahzâb 33/41.

¹³¹ er-Râ'd 13/28.

Zikir, nisyânın zıt anlamlısı ve nisyândan kurtulmanın en önemli ilacıdır. Bu bağlamda Kur'ân'da Allah'ı unutmamanın yolu; Allah'ı her zaman ve çokça anmak, namaz, Kur'ân ve tefekkür gibi ibâdetleri yapmaktan geçmektedir. Çünkü Kur'ân'da zikri unutmak, insanı Allah'ı unutmaya sevk edeceğine¹³² işaret edilmiştir. Mutasavvıflara göre, Allah'ı zikretmek, hiç şüphesiz ki Allah lafzının sadece kelime olarak dille tekrar edilmesi değil, onun aynı zamanda kalpte de yer bulması olarak açıklanmaktadır.¹³³

3.2. Hatırlamak

Hatırlama veya unutmama (حفظ) ; bir şeyi hatırdaki, hafızada tutma, bir şeyin yok olmasına izin vermemek, bir şeyi, ilmi, sırrı, malı akılda tutmak,¹³⁴ bilmek, yasaklardan korumak,¹³⁵ nisyânın zıddı olan akli kullanma ve anlama gücü¹³⁶ demektir. Hıfz nisyânla zıt, zikirle eşanlamli olarak kullanılmaktadır.

Kur'ân, birçok âyette inananlara birtakım konularda hatırlatmalarda bulunmaktadır. Bu âyetler, Allah'ı, O'nun emir ve yasaklarını, Peygamberleri ve onların tebliğ ettiklerini hatırlamaya ve unutmamaya teşvik etmektedir. Kur'ân'daki; “*akıl sahiplerinin hatırlaması için*”¹³⁷ “*hatırlamaz mısınız?*”¹³⁸ “*hatırlamaz(öğüt almazlar) mı?*”¹³⁹ “*...ne kadar da az hatırlıyorsunuz?*”¹⁴⁰ ifâdelerinin çokça tekrarlanması, muhatapların bu âyetlerdeki konulara önem vermesi, onları unutmamasını teşvik etmektedir. Tefsirlerde insanların bu hatırlatmaların sonucunda hatırlatmadan sonra tövbe edip, daveti kabul eden ve salih olanlar ve hatırlatmadan yüz çevirip, günahkâr olup, kendilerini cehennem ateşine hazırlayanlar olmak üzere olarak iki grup oldukları ortaya çıkmaktadır.¹⁴¹

İnsanın bir şeyi hatırlaması ve akılda tutabilmesi, dîni ve modern kaynaklara göre birçok sebebe bağlıdır. Kur'ân'da insanların hatırlatmadan (öğütten) kaçınmalarının genelde kibir ve çevre baskısından kaynaklandığı görülmektedir. Bunun yanında normal

¹³² el-Kehf 18/24.

¹³³ Âdem Ergül, *Kur'ân ve Sünnette Kalbî Hayat*, Altınoluk, İstanbul 2000, s. 68.

¹³⁴ Zemahşerî, “hfz”, *Esâsü'l-Belâğa*, s. 133.

¹³⁵ Fîruzâbâdî, “hfz”, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 626.

¹³⁶ Râgıb el-İsfehâni, “hfz”, *el-Müfredât*, s. 131.

¹³⁷ el-İsrâ 17/41.

¹³⁸ el-En'am 6/80; es-Secde 32/4.

¹³⁹ en-Nahl 16/17.

¹⁴⁰ el-Â'râf 7/3.

¹⁴¹ Derveze, Muhammed İzzet b. Abdülhâdib. Derviş, *et-Tefsîrü'l-Hadîs: Tertîbü's-Suver Hasebü'n-Nüzûl*, Kâhire, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Ârabiyye, 1962/1381, I. 134.

hayatta hatırlamanın kolay olması için, insanın özellikle, yaşı, çevresi, ruh durumu gibi etkenlerle, bilginin tam ve iyice öğrenilmesi, kullanmaya yatkın olması da bilginin hemen ya da biraz zaman geçtikten sonra hatırlanmasına etki ettiğine dikkat çekilmektedir.

3.3. Tefekkür Etmek

Tefekkür(تفكر); bir şey hakkında aklın, zihnin çalıştırılması, bir şeyde nazarın kullanılması,¹⁴² o şey hakkında fikir yürütme, aradığını elde etmesi için aklın ve kalbin çalıştırılması¹⁴³ vb. anlamlarına gelir. Tefekkür, insanı ilim için bilgiye ulaştıran kuvvet olup, bu kuvvetin aklın nazarında dolaşması demektir.¹⁴⁴ Bu bakımdan, tefekkürün sadece insanlara has bir özellik olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kur’ân âyetlerinde, tefekkür ve türevleri genel olarak; Allah’ın âyetlerini, kâinâtını, nimetlerini, insanın kendisi ve yaratılışı hakkında derin düşünme gibi konularda zikredilmektedir. “*Onlar, kendi nefisleri(nin yaratılış incelikleri) hakkında hiç düşünmediler mi?*”¹⁴⁵ bu âyette Yüce Yaratıcı, insanların kendi yaratılışlarındaki inceliği düşünmelerini istediği açıktır.

3.4. Tedebbür Etmek

Kur’ân’da (دبر) “d-b-r” kökünden birçok kelime geçmektedir. Bunlardan konumuzu ilgilendiren tedebbürdür. Tedebbür; müştak olduğu dübr kelimesinden de anlaşılacağı üzere, bir işin daha başındayken sonuna nazar etmek, sonunu düşünmek¹⁴⁶ demektir.

Kur’ân’da bu kelimenin geçtiği âyetlerin hepsi de Kur’ân’ı ve O’nun âyetleri üzerinde düşünmeyi ifâde etmektedir.¹⁴⁷ “*Onlar Kur’ân’ı hâlâ gereği gibi düşünmeyecekler mi akıl etmeyecekler mi?*”¹⁴⁸ âyeti bu anlama örnek olarak göze çarpmaktadır. Kur’ân, insanları sık sık Allah’ın nimetlerinin kıymetini bilme konusunda uyarmaktadır. “*Onlar, Kur’ân’ı inceden inceye düşünmezler mi? yoksa kalpleri üzerinde*

¹⁴² İbn Manzûr, “fkr”, *Lisânü’l-Ârab*, V. 65; Fîruzâbâdî, *Kâmûsu’l-Muhît*, s. 413.

¹⁴³ Cevherî, “fkr”, *es-Sihâh*, I. 633; Süleyman Uludağ, “tefekkür”, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 343.

¹⁴⁴ Râgıb el-İsfehânî, “fkr”, *el-Müfredât*, s. 386.

¹⁴⁵ er-Rûm 30/8.

¹⁴⁶ İbn Manzûr, “dbr”, *Lisânü’l-Ârab*, IV. 273; et-Tüncî, *Mu’cemü’l- Mufassal*, s. 168.

¹⁴⁷ Süleyman Uludağ, “tedebbür”, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 343.

¹⁴⁸ en-Nisâ 4/82.

üst üste kilitler mi var."¹⁴⁹ "Bu Kur'ân, âyetlerini düşünsünler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır."¹⁵⁰

Tedebbür, anlam bakımından tefekküre yakın olmakla beraber; tefekkür, bir şeyin delillerine nazar ederek düşünmek, tedebbür; bir şeyin âkıbetine, sonuna nazar ederek düşünmek¹⁵¹ demektir.

3.5. Teakkul Etmek

Sözlükte; Bir şeyi akletmek, o şeyi fehmetmek, anlamak, hakikati üzere idrak etmek,¹⁵² bir şeyi sıfatıyla bilmek, iyisiyle kötüsüyle eksik ve noksanıyla bilmeye çalışmak¹⁵³ demektir.

Kur'ân'da birçok âyet, akılı öne çıkararak insana sorumluluklarını düşünmeye, akıl etmeye davet etmekte ve değişik önemli şeyleri düşünmeye sevk etmekte; "*fikhetmez (anlamaya çalışmaz mısınız) misiniz?*"¹⁵⁴ "*düşünmez misiniz?*"¹⁵⁵ "*akletmez misiniz?*"¹⁵⁶ gibi ifâdelerle son bulmaktadır. Bu şekildeki ifâdeler, Allah'ın varlığı ve birliği, kâinat,¹⁵⁷ ibâdet konuları, inanç konuları ve insan için önemli ve bilinmesi gereken konularda anlamaya, akıl etmeye sevk etmektedir. İbn Manzûr "*bir şeyi anlamaya çalışmak; akıllı olmanın gereklerini yapmak demektir*"¹⁵⁸ diyerek insanın, bir şeyi anlamasının ancak akılla mümkün olacağını dile getirmiştir.

İslâm'da insanın dinde ef'âli mükellefinle sorumlu olmasının en önemli şartı onun akıllı olmasıdır. Bu bağlamda Kur'ân, birçok âyette akıllı davranmanın ve düşünmenin önemini vurgulamaktadır. Bazı âyetlerde birtakım deliller, açıklandıktan sonra "*İşte Allah akıllarınız ersin diye, size âyetlerini böyle açıklar*"¹⁵⁹ ifadeleriyle akıl etmeye, düşünmeye

¹⁴⁹ Muhammed 47/24.

¹⁵⁰ Sad 38/29.

¹⁵¹ Râgıb el-İsfehani, "dbr", *el-Müfredât*, s. 171; Cürcâni, Seyyid Şerif, *Kitâbu't-Tâ'rifât*, (nşr.; Muhammed Abdurrahman), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, s. 26.

¹⁵² et-Tüncî, "akl", *Mu'cemü'l-Mufassal*, s. 334.

¹⁵³ Fîruzâbâdî, "akl", *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 931.

¹⁵⁴ en-Nisâ 4/78; el-Â'râf: 7/179; el-Enfâl 8/65; Hûd 11/91; el-Kehf 18/57,93; Tâ Hâ 20/28.

¹⁵⁵ el-Bakara 2/219,266; Âl-i İmrân 3/191; el-Mâide 5/18; el-En'âm 6/50; el-Â'râf 7/176,184; Yunûs 10/24.

¹⁵⁶ Âl-i İmrân 3/65; el-Â'râf 7/169; Yâ Sîn 36/62, 68; ez-Zümer 39/43; el-Câsiye 45/5; el-Hucurât 49/4; el-Mülk 67/10.

¹⁵⁷ el-Bakara 2/164.

¹⁵⁸ İbn Manzûr, "akl", *Lisânü'l-Ârab*, XI. 459.

¹⁵⁹ el-Bakara 2/242; en-Nûr 24/61.

bizleri teşvik etmektedir. Kur'ân, muhataplarını dinin bütün alanlarında düşünmeye davet etmektedir. Günahkâr olanların, doğru yoldan ayrılanları ve cehennemi hak edenlerin, akıl etmeyen gâfiller olduğunu bizlere bildirmektedir. Kur'ân, aklını kullanmayanların bundan ayrıca sorumlu olduğunu "*bilmediğin şeyin peşine düşme! Çünkü kulak, göz, kalp gibi azaların hepsi de sorumlu tutulacaktır*"¹⁶⁰ şeklinde uyararak haber vermektedir.

3.6. İddikâr Etmek

İddikâr sözlükte; zikir kelimesinin türevlerinden biri olması hasebiyle, zikir gibi; unutilan bir şeyi hatırlamak mânâsına gelmektedir.¹⁶¹

İddikârla zikir, aynı anlama gelmelerine rağmen, arasında birtakım farklılıklar vardır. Önce bir şeyin fazla güç sarf etmeden hatırlatılması yani tezkîr meydana gelmekte, sonrasında elden çıkmış, zihinden kaybolmuş, unutulmuş bilgileri geri getirme teşebbüsü olan iddikâr meydana gelmektedir. Sözlüklerde iddikârın şuurluca ve kasten yapılan bir hatırlama şekli olduğuna değinilmektedir. Neticede istenen bilgiler geri gelir ki buna da zikir denilmektedir.¹⁶²

Kur'ân'da bu kelime, Yûsuf sûresinde; zindandaki iki kişiden kurtulmuş olanı, (*nice zamandan sonra Yûsuf'u hatırladı*) ve "*Ben size onun yorumunu haber veririm, hemen beni zindana gönderin dedi*"¹⁶³ âyetinde zindandan çıkan kişinin, belli zaman sonra Hz. Yûsuf'u hatırlaması bu türden bir hatırlamadır.

3.7. Şuurlu Olmak

Sözlükte (الشعر); bilmek, akletmek, zahir duyu ile hissetmek,¹⁶⁴ farkına varmak, sezme¹⁶⁵ gibi anlamlarına gelir. Râgıb'a göre, Kur'ân'da geçen "*farkında değilsiniz*"¹⁶⁶

¹⁶⁰ el-İsrâ 17/36.

¹⁶¹ İbn Manzûr, "zkr", *Lisânü'l-Ârab*, IV. 308; Zebîdî, Muhammed Murteza, "zkr", *Tâcü'l-Arûz min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Beyrut 1306, III. 227; et-Tüncî, "zkr", *Mu'cemü'l-Mufasssal*, s. 183.

¹⁶² Ebü'l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ el- Huseynî el-Kefevî, *el-Külliyât (Mu'cem fi'l-Mustalahât ve'l Furûki'-Lugaviyye)*, Müessesetü'r- Risâle, II. baskı, Beyrut 1413/1993, s. 67.

¹⁶³ Yûsuf 12/45.

¹⁶⁴ İbn Manzûr, "ş'ar", *Lisânü'l-Ârab*, IV. 409; Fîruzâbâdî, "ş'ar", *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 375; Cevherî, "ş'ar", *es-Sihâh*, I. 570; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I. 223.

¹⁶⁵ Mahmut Çanga, "*şuur*", *Kur'ân-ı Kerîm Lugatı*, s. 265.

¹⁶⁶ Bu ifâde Kur'ân'da sekiz âyette geçmektedir. Bknz.; el-Bakara 2/ 9, 12; el-Â'râf 7/95; ez-Zümer 32/ 56.

ve “*ne kadar da gafilsiniz*”¹⁶⁷ gibi ifâdelerin anlamı, “*duyular vasıtasıyla idrak etmiyorsunuz*” demektir.¹⁶⁸

Kur’ân’ı Kerîm’de şuurun genelde; hâl cümlesi olarak farkında olmama anlamlarında geçtiği görülmektedir. “*Kitap ehlinden bir grup sizi saptırabilmeyi çok arzu etti. Oysa sadece kendilerini saptırıyorlar, fakat farkına varmazlar*”¹⁶⁹ yine başka bir âyette: “*Bunun üzerine biz de kendileri farkına varmadan, onları ansızın tutup yakalayiverdik*”¹⁷⁰ bu âyetlerde, insanların yaptıkları işlerin sonucunu düşünmedikleri, gaflete daldıkları sonuçta da azabı hakettikleri ortaya konulmaktadır.

Netice olarak şuur; yapılan işi bilerek yapma olup, aklın yapılan işte olması demektir. Zaten Kur’ân’ın da bizlere öğüdü, kendimizi yaptığımız işlere vermemiz, onları bilinçli olarak yapmamızdır.

Değerlendirme

İnsana has bir özellik olan unutmama, ona verilen akıl nimetinin doğal sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İnsan bu akıl nimetinden dolayı bir takım sorumluluklar yüklenmiştir. Bu sorumluluklardan en önemlisi kendini yoktan var eden yaratıcısını tanımak, unutmamak ve O’nun çizdiği yoldan gitmektir. Hak Teâlâ tarafından insanlara rehberlik etsin diye gönderilen Kur’ân da, bu gerçeği birçok âyette konu edinmiştir. Bu âyetlerde muhataplara birçok inanç grubunun durumlarından, onların yaptıkları hatalardan ve sapıklıklardan haberler verilmiş onlardan ibret almaları istenmiştir.

Bu bölümde genel ve konulu sözlüklerden tezimizin konusu olan nisyân kavramı incelenmeye çalışılmıştır. Ancak bu kavramın daha iyi anlaşılabilmesi için bunun Kur’ân’da geçen diğer yakın anlamlı ve zıt anlamlı kavramlarla ilişkisini de göz ardı edilmemesi gerekirdi. Kendimize nisyânı konu edinmemizin en önemli sebebi, modern dünyanın en büyük sıkıntılarında olan unutmama, farklılıkları göz ardı etme, bencillik gibi sıkıntıları aşma hususunda Kur’ân’ın önerdiği reçeteleri bir araya getirilmesi günümüz dünyası ve gelecek kuşaklar için katkı sağlayacağını düşünülmesidir.

¹⁶⁷ Bu kelime ve gaflet de birçok kez geçmektedir. Mesela; el-Â’râf 7/179; Yunûs 10/8; En-Nahl 14/108.

¹⁶⁸ Râgıb el-İsfahânî, “ş’ar”, *el-Müfredât*, s. 265.

¹⁶⁹ Âl-i İmrân 3/69.

¹⁷⁰ el-Â’râf 7/95.

BÖLÜM I I

KUR'ÂN'DA NİSYÂN/UNUTMA KAVRAMI

1. Kur'ân'da Unutmaya Konu Teşkil Eden Grup veya Kişiler

Kur'ân, bir takım insan ve grup profilleri ortaya koymuş bunu yaparken de bazı özellikleri önemle vurgulamış ve diğer bazı nitelikleri de göz ardı ederek nasıl bir model Müslüman kişi ve grup istediğinin ön detaylarını sunmuştur. Hüküm koyucu olan Kur'ân haddi zâtında Allah, kişinin tam bir tevbe ile döndükten sonra geçmişe dönük günahların affedileceğine dair telkinlerde bulunmuştur. Bunun en açık örneğini Hz. Ömer'in İslam'ı kabulünden sonra cennetle müjdelenen kişiler arasında yer alması hatalarının affi konusunda açık bir delildir. Bu bağlamda Hz. Allah bu hükümlerle bizzat kendisini “*Settâr*” ismiyle nitelendirerek, mecâzi anlamda unutmaya vasfıyla tavsif etmiştir.

Unutmaya konu teşkil eden grup veya kişiler başlığı altında ilk olarak zikredilmesi gereken bu mesajların sahibi olan Allah olması yerinde olacaktır. Çünkü bu konudaki âyet sayısı epey bir yekûn teşkil etmektedir.

Allah insanların hem bu dünyada hem âhirette huzurlu ve mutlu olmaları, yine onlara yardımcı olmaları için birtakım rehberler göndermiştir. Bu rehberler insanları doğru yola erdirmeye çalışmışlardır. Ancak insan, yaratılışı gereği unutan bir varlıktır. Bu gerçek Kur'ân'da; “*Gerçek şu ki, bundan önce Âdem'e bir emir verdik, ama o unuttu ve Biz onda bir azim de bulmadık*”¹⁷¹ âyeti ile dile getirilmiş ve ilk insan Hz. Âdem'in dahi ahdini unuttuğu haber verilmiştir. Allah insanlara elçiler gönderdikten sonra onlardan yaratılış gayelerine uygun yaşamalarını istemiştir. Onların tabiatlarından meydana gelen unutmalarını affettiğini ancak bilerek kendisine karşı çıkan inkârcıları da cezalandıracağını bizlere bildirmektedir.

Kur'ân'da inkârcılarla ilgili birtakım âyetlerde inkârcıların Allah'ı unuttukları, buna karşılık Allah'ın da onları terk ettiği ifade edilmektedir. Ancak bu âyetlerde Allah'ın unutmaması gerçek olmayıp müşâkele yani karşılık verme anlamındadır. Yoksa o unutmaktan

¹⁷¹ Tâ Hâ 20/115.

ve her türlü eksiklikten münezzehtir. Yüce Allah'ın hiç kimseyi unutmadığı, ama onların yaptıklarının cezası olarak, gözden çıkarılmış, ihmal edilmiş, unutulmuş kimseler gibi muamele görecekları haber verilmektedir. Onların bu muamele ile aşağılandıkları, ihmal edildikleri, gözden çıkarıldıkları vurgulanmak¹⁷² istendiği ortadadır.

Kur'ân'da bazı insanların Allah'ı ve O'nun ilâhi emir ve yasaklarını bilerek unuttuklarını Allah'ın da onları terk ettiği haber verilmektedir. "*Münâfiklar Allah'ı unuttular Allah da onları unuttu.*"¹⁷³ Yine mü'minler Allah'ı unutanlar gibi olmamaları konusunda uyarılmışlardır. "*Allah'ı unutan ve bu yüzden Allah'ın da kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın İşte onlar fasık kimselerin ta kendileridir.*"¹⁷⁴

O münâfiklar, ibâdetlerle Allah'ı zikri terk edince, Allah da onları, rahmet ve ihsânıyla zikretmeyi, hatırlamayı terk etmiştir.¹⁷⁵ Bu, Allah'ın "*Kötülüğün karşılığı ona denk bir kötülük (bir misilleme)tür*"¹⁷⁶ âyetinin ifâde ettiği gibi ceza vermedir. Bu âyetlerde, rahat zamanlarında onların Allah'ı anmayı unuttukları ifâde edilmekte, şiddet zamanlarında da Allah'ın onlara kendilerini,¹⁷⁷ hayırdan nasip almalarını¹⁷⁸ ve iyilik yapmayı veya kötülüklerden sakınmayı unutturduğu¹⁷⁹ anlamında tefsir edilmektedir.

O inkârcılar, O'nun yüceliğini, hesap ve cezasını, Allah'a yaklaştıracak hayır yollarını unutup şer yollarını unutmadıklarından kıyamette de Allah onları "*Bugün de biz, sizi unuturuz*"¹⁸⁰ âyetinde ifâde edildiği gibi onların yaptığı muameleyle karşılık vereceğini bildirmektedir. Allah'ın onları unutmaması; dünyada lütfünden, rahmetinden, yardımından, zikrinden, dininden ve âyetlerinden yararlanmaktan mahrum etmesi, âhirette de sevâbindan, ihsânıyla hatırlamadan, yardımından, salih amel, iman ve rızasından mahrum

¹⁷² Râgıb el-İsfahânî, "nsy", *el-Müfredât*, s. 491; Mehmed Vehbî, *Hülâsâtü'l-Beyân*, XI. 4359; Seyyid Kutub, *Fî Zilali'l-Kur'ân*, XI. 521.

¹⁷³ et-Tevbe 9/67.

¹⁷⁴ el-Haşr 59/19.

¹⁷⁵ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XVI. 126.

¹⁷⁶ eş-Şûrâ 42/40.

¹⁷⁷ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V. 245.

¹⁷⁸ Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, VIII. 120.

¹⁷⁹ Hayrettin Karaman v.dğr., *Kur'ân Yolu*, V. 302.

¹⁸⁰ el-Câsiye 45/34.

edip ateşe terk etmesi¹⁸¹ anlamında yorumlanmıştır. Allah, böyle kimseler için Kıyâmette hayır olmayacağını, onları azaba terk edip unutacağını ifâde etmektedir.¹⁸²

1.1. Yahudiler

Kur'ân-ı Kerîm, islâm'a göre dünyaya gönderilmiş son ilâhi mesaj olması dolayısıyla bütün insanlığa gönderilmiştir. İçinde birçok inanç grubuna yönelik ayetler bulunmaktadır. Kur'ân, yüz küsur âyette Yahudilerden, onların yanlışlarından ve çeşitli konulardaki yanlış inanç ve tutumlarından bahsetmektedir.¹⁸³ Bu âyetlerde Allah, onlara nimetler verdiğini, onları seçkin konuma yükselttiğini ancak Yahudilerin Allah'a karşı inkârcı ve başkaldırıcı tavır takındıkları, sözlerinde durmadıklarından söz edilmektedir.¹⁸⁴

Hz. Peygamber zamanında Yahudi bilginlerinden bazıları, kendilerine gizlice gelerek: Hz. Muhammed,¹⁸⁵ İslâm dini,¹⁸⁶ sadaka, iyilik,¹⁸⁷ Allah'a itaat¹⁸⁸ vb. konular hakkında sorular soranlara, kendi menfaatlerine göre cevap verdiklerini haber vermektedir. Bu âyetlerin birinde özellikle yahûdi âlimlerine hitaben; “(Ey bilginler!) Sizler Kitab'ı (Tevrat'ı) okuduğunuz (gerçekleri bildiğiniz) halde, insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?”¹⁸⁹ âyeti dikkat çekmektedir. Bazı Yahudiler, fakirlere Muhammed'e inanın derler ama zenginlere bekleyin derlermiş.¹⁹⁰ Âyet, Yahudilerin Tevrat'ı okuyup durduklarını,¹⁹¹ ama akıllarını kullanarak gereklerini düşünemediklerini ifâde etmektedir. Yahudileri eleştiren söz konusu âyet, bir yandan Yahudi din bilginlerinin bu çelişkili tutumları hakkında bilgi verirken, Müslüman din önderleri ve bilginleri için de bir uyarı anlamı taşıdığı gerçektir.¹⁹²

¹⁸¹ Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, VI. 439; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XVI. 126; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, II. 432; Mehmed Vehbî, *Hülâsâtü'l-Beyân*, V. 2055; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, V. 455.

¹⁸² Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, VI. 439; Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, II. 503; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, V. 454.

¹⁸³ M. Fatih Kesler, *Kur'ân'da Ehl-i Kitap*, TDV. Yayınları, Ankara 2004, s. 248.

¹⁸⁴ Tabâtabâî, *el-Mizân*, I, 233.

¹⁸⁵ el-Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, I. 74; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, I. 116.

¹⁸⁶ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, I. 135.

¹⁸⁷ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, III. 487.

¹⁸⁸ el-Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, I. 74.

¹⁸⁹ el-Bakara 2/44.

¹⁹⁰ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyan*, I. 135.

¹⁹¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I. 123; Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, I. 156; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I. 136.

¹⁹² Zühaylî, *Tefsîru'l Münîr*, I. 134; Seyyid Kutub, *Fî Zılali'l-Kur'ân*, Hikmet Yayınları, (ter. M. Emin Saraç vd.), 3. baskı, İstanbul 1972, I. 142.

Başka bir âyette, Yahudilerden söz alındığı, ancak onların bu sözleri terk edip, bozdukları, sonunda cezalandırıldıkları belirtilmektedir. “İşte, verdikleri sözlerini bozmaları sebebiyledir ki onları lanetledik, kalplerini de kaskatı kıldık. Kelimeleri yerlerinden kaydırarak (tahrif edip) değiştiriyorlar. Akıllarından çıkarmamaları istenen şeylerden önemli bir kısmını da unuttular”¹⁹³ âyetin de ifâde ettiği gibi; onlar, Tevrat’ı ve içindeki emir ve yasakları ve Allah’a itaati terk ettiklerinden, ceza olarak kendileri rahmetten uzaklaştırılıp, kalplerinden merhamet duyguları alınmıştır.¹⁹⁴

Nübüvvet döneminde müşrikler, Hz. Peygamber’e zorluk çıkarmak ve İslâm hakkında zihinlerde şüphe uyandırmak için¹⁹⁵ Yahudi ve Hıristiyanlardan sorular isteyip, Hz. Peygamber’e soruyorlardı. Bir seferinde yine beş kişiyi Medine Yahudilerine gönderip, soru istemişlerdi. Yahudiler, onlara Ashâb-ı Kehf, Zülkarneyn ve ruh konularını sormalarını istemişlerdi.¹⁹⁶ Hz. Peygamber’in bu konudaki cevapları gecikince Rabbi O’nu terk etti, unuttu diye alaya başlamışlardı. Nisyân kavramının geçtiği bazı âyetlerde¹⁹⁷ bu durum açıkça ortaya çıkmaktadır.

1.2. Hıristiyanlar

Yüce Allah, kitapta “Biz Allah’ın yardımcısıyız” diyen Hıristiyanlardan da söz aldığını, ancak onların bu sözlerinde durmadıklarını, kendilerinden istenilen emirleri unuttuklarını beyan etmektedir. “Biz Hıristiyan’ız” diyenlerden de sağlam söz almıştık. Ama onlar da akıllarından çıkarmamaları istenen şeylerden önemli bir kısmını unuttular. Bu sebeple biz de aralarına kıyâmet gününe kadar sürecek düşmanlık ve kini salıverdük. Allah ne yapmakta olduklarını onlara bildirecektir”¹⁹⁸ Bu âyette onların neyi unuttuklarına dair değişik yorumlar yapılmıştır ki bunlardan bazıları; Allah’a ve Resûlullah’a imanı,¹⁹⁹ farz emirleri, kitaplarını, dinlerini, görevlerini, sözlerine uymayı,²⁰⁰ öğütleri,²⁰¹

¹⁹³ el-Mâide 5/13.

¹⁹⁴ et-Taberî, *Câmiu’l-beyân*, III. 248; Süyûtî, *ed-Durru’l-Mensur*, 42-43; Tabâtabâî, *el-Mizân*, V. 371; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I. 603; el-Begavî, *Meâlîmu-t-tenzîl*, II. 226; Zühaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, III. 401.

¹⁹⁵ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, I. 215.

¹⁹⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, V. 424.

¹⁹⁷ el-Kehf 18/23–24; Meryem 19/64.

¹⁹⁸ el-Mâide 5/14.

¹⁹⁹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, II. 187-189; el-Beyzâvî, Kadı Nâsıreddin Ebî Said Abdullah Bin Ömer Bin Muhammed eş-Şirâzî, *Tefsîru’l-Beyzâvî (Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru-t-te’vîl)*, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1999, I. 259; Mehmed Vehbî, *Hülâsâtü’l-Beyân*, III.1177; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I. 604; Zühaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, III. 401.

Peygamberimize iman ve haz alacakları şeyleri,²⁰² mîsâkı,²⁰³ nasiplerini²⁰⁴ veya Allah'ın birliğini²⁰⁵ unuttukları ifade edilmiştir.

Âyette Hıristiyanların kitabı terk etmeleri, emirlerden yüz çevirmelerinden dolayı birtakım cezalara uğradıkları görülmektedir. Bu cezalar, kalplerinin katılaşması, imandan tat almamaları ve kıyâmete kadar aralarında kin ve düşmanlıkların sürmesidir.²⁰⁶

1.3. Müşrikler

Allah'a ortak koşan anlamında kullanılan bir terim olan müşrik; Kur'ân'da haklarında unuttuklarına dair en çok âyet inen inanç grubudur. Kur'andaki anlamına göre müşrik; ehl-i kitap dışındaki bütün inkârcılardır.²⁰⁷ Mezkûr âyetlerde müşriklerin; Allah'ı, Resûlünü, yaratılışı, âhireti vb. şeyleri unuttukları ifade edilmektedir.

Yüce Allah, imanları zayıf olan müşrik ve münâfıkların genişlik ve rahat zamanlarında Allah'ı hatırlarına getirmediklerini, sıkıntı ve darlık zamanlarında ise Allah'a yalvardıklarını haber vermektedir.²⁰⁸ “*Bilakis yalnız Allah'a yalvarırsınız. O da (kaldırılması için) kendisine yalvardığınız belâyı dilerse kaldırır ve siz ortak koştuğunuz şeyleri unutursunuz.*”²⁰⁹

Başka bir âyette, müşriklere âhîret hatırlatılıp, iman etmedikleri takdirde Kur'ân'ın âhîret için vaat ettiği hesaba çekilme, cehennem gibi akıbetlerle karşılaşılması anlatılmaktadır.²¹⁰ “*O gün, önceden onu unutmuş olanlar derler ki: Doğrusu Rabbimizin elçileri gerçeği getirmişler. Şimdi şefaâtçilerimiz var mı ki bize şefaât etsinler veya (dünyaya) geri döndürülmemiz mümkün mü ki, yapmış olduğumuz amellerden başkasını*

²⁰⁰ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, III. 249; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, II. 48; Tabâtabâî, *el-Mizân*, V. 245; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, VI. 144; Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, III. 40-41.

²⁰¹ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, IV. 172; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, III. 401.

²⁰² Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, III.186.

²⁰³ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, II. 48; Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, III. 40-41; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, II. 187-189; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'âni*, VI. 96; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, II. 26.

²⁰⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, II. 394.

²⁰⁵ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, IV. 176.

²⁰⁶ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, III. 249; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, II. 48

²⁰⁷ Ekin, Yunus, *Kur'an'a Göre İnançsızlık*, s. 144.

²⁰⁸ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, III. 489; el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzil*, I. 300; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, II. 181; Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, II. 167; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, IV. 194.

²⁰⁹ el-En'am 6/41.

²¹⁰ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, II. 58; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XIV. 96; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, II. 295; Mehmed Vehbî, *Hülâsâtü'l-Beyân*, IV. 1643; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, IV. 45.

yapalım? Onlar kendilerine yazık ettiler ve uydurdıkları şeyler (putlar) da kendilerinden kaybolup gitti”²¹¹ Kur’ân, bu âyetteki müşriklerinin gerçeği ifâde etmediklerini, onlardaki bu pişmanlığın geçici olduğunu, onların güçleri yettiği halde iman etmediklerini, tekrar dünyaya döndürülseler yine eski âdetlerine devam edeceklerini²¹² beyan etmektedir.²¹³

Kur’ân, bizlere başka bir âyette müşriklerden Ubey b. Halef veya As b. Vail’in²¹⁴ elindeki çürümüş kemikle Hz. Peygamber’e gelip, tekrar diriltilmeyi sorup sorgulaması ve alaya almasını bildirmektedir. Bu müşrik, Hz. Peygamber’e; "*Allah bunu böyle çürüdükten sonra diriltir mi dersin?*" diye alaycı bir üslupla sorunca, Hz. Peygamber de; "*Evet, seni de diriltir ve ateşe kor*" diyerek cevap vermiştir.²¹⁵ Bunun üzerine Yâsin Sûresi 78. âyetinin indiği rivâyet edilmiştir. Bu âyette, müşriklerin, ilk yaratılışı unuttukları, düşünmedikleri ve cahilce çürümüş kemiği örnek gösterdikleri²¹⁶ ifâde edilerek onların durumuna şaşırma vardır.

Müşriklerden, Utbe bin Rafî, Muğire veya genel kâfirler²¹⁷ veya müşrikler²¹⁸ hakkında inen başka bir âyette; şiddet ve zor durumlar ile kurtuluş ve rahat durumlarında, Allah'a karşı sergiledikleri çelişkili durumları kınanarak olumsuz tutumlarının ayrıntıları verilmektedir.²¹⁹ Bu âyette; insana,²²⁰ gerek vücûdunda hastalık ve sakatlık gibi bir musibet gerekse yaşantısında kıtlık ve sıkıntı gibi bir felâket geldiğinde o, daha önce yaptığı günah ve inkârdan vazgeçip Rabbine yalvarmaya²²¹ başladığı ifâde edilmektedir. Sonra da Allah insana, sıhhat ve bolluk gibi nimetleri²²² ona verecek olursa insanın, daha önce sıkıntı zamanındaki Allah’a yalvarmasını veya Allah’ı²²³ unuttuğu dile

²¹¹ el-Â'râf 7/53.

²¹² Bknz; el-En'am 6/27–28.

²¹³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II. 105; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XIV. 96.

²¹⁴ Seyyid Kutub, *Fî Zılali'l-Kur'ân*, XII. 287.

²¹⁵ el-Vâhidî, Ebi Hasan Ali b. Ahmet, *Esbâb-ı Nüzûli'l-Kur'ân*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 1991, s. 379; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, III. 761; Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, VII. 74; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VI. 425; Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, V. 216.

²¹⁶ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, V. 61.

²¹⁷ el-Begavî, *Meâlîmu't-tenzîl*, V. 6; et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, V. 158.

²¹⁸ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVI. 249; Derzeze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, V. 63; Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, V. 300.

²¹⁹ ez-Zümer 39/8.

²²⁰ Burada insandan kasıt kâfirlerdir. Bknz. Hayrettin Karaman v.dğr., *Kur'ân Yolu*, IV. 602.

²²¹ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, IV. 519; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, VIII. 247.

²²² Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, VII. 213; el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II. 321.

²²³ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, V. 158; el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II. 321; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, IV. 519; Mehmed Vehbî, *Hülâsâtü'l-Beyân*, XII. 4847; Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, V. 300.

getirilmektedir. Sıkıntı anında Allah'a yalvardığını, sıkıntı geçtikten sonra da sanki hiç o hale düşmemiş gibi Allah'a ortaklar koşmaya başladığını²²⁴ ifade ederek²²⁵ böylelerinin sonunun ateş yani cehennem olduğunu²²⁶ bildirmektedir.

Müşriklerin ileri gelenlerinden Ebû Cehil, Utbe ve Ubey b. Halef gibi Kureyş'in ileri gelenler hakkında inen bir ayette onların yaptıkları çirkin işler eleştirilmektedir. “İşte siz onları alaya aldınız; sonunda onlar (ile alay etmeniz) size beni yâd etmeyi unutturdu, siz onlara gülüyordunuz”²²⁷ âyete göre bu şahısların, Hz. Peygamber'in ashâbıyla alay ettikleri ve Bilal, Habbâb, Ammar (r.a) gibi fakir sahâbelere güldükleri ve yaptıkları bu çirkin işlerden dolayı Allah'ı anmayı unuttukları dile getirilmektedir.²²⁸

Yahudilerin veya müşriklerin Muhammed arkadaşlarına bir şeyi emrettikten sonra yasaklıyor, yasaklıyor, sonrada emrediyor, bugün söylediğinden yarın dönüyor dediler. Bu Allah'ın Kelâmı değil, Muhammed'in sözüdür ve bunların arasında zıtlıklar vardır demeleri üzerine; “Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur(ya da ertelersek),yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz Allah'ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?”²²⁹ âyeti inmiştir.²³⁰ Bu âyet, müfessirler tarafından neshe delil sayılıp, Allah'ın rahmetinden bir lütûf, kulların nefislerini tamamlamalarına ve maslahatına olduğuna dikkat çekilmiştir.²³¹

1.4. Münâfiklar

Kur'ân'da haklarında âyet bulunan inanç gruplarından birinin de münâfiklar olduğu görülmektedir. Kur'ân'da otuz yedi ayette münâfiklar konu edilmiştir. Münâfikların Allah'ın emir ve yasaklarını değiştirerek, Allah'ı unuttukları; buna mukâbil Allah'ın da onları unuttuğu Kur'ân'da dile getirilmiştir.²³²

²²⁴ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVI. 249.

²²⁵ Buna benzer âyetler; Yunûs 12; Âdiyât 100/6.

²²⁶ Seyyid Kutub, *Fî Zılali'l-Kur'ân*, XII. 432;Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, V. 300.

²²⁶ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, V. 63.

²²⁷ el-Mü'minûn 23/110.

²²⁸ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIII.125; el-Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, IV. 162.

²²⁹ el-Bakara 2/106.

²³⁰ el-Vâhidî, *Esbâb-ı Nüzûli'l-Kur'ân*, s. 37: ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I. 175; el-Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, I. 135; Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, I. 82; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, I. 352; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, III. 232.

²³¹ el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, I. 80.

²³² et-Tevbe 9/67.

Rivâyet olduğuna göre, Hz. Peygamber, Tebük seferine çıkarken münâfiklardan bir süvari bölüğü de önde gidiyor ve kendi aralarında Kur'ân'la, Peygamber'le alay ediyorlardı ki bu âyet onları tenkit için inmiştir.²³³

Münâfik erkeklerle kadınların, münâfiklıkta, imansızlıkta, kötülükleri emredip iyiliklerden nehyetmeleri, ahlâk ve amellerinde birbirlerine benzediklerine dikkat çekilmektedir.²³⁴ Nitekim onların bu tutumunu Hz. Peygamber; "*Münâfiğin alâmeti üçtür: Konuştuğu zaman yalan söyler, söz verdiğinde sözünde durmaz. Kendisine bir şey emanet edildiğinde, ona hainlik eder*"²³⁵ hadisiyle belirtmiştir. Başka âyetlerde müşrik kadınlar hiç zikredilmemişken bu konudaki ayette birlikte zikredilmişlerdir.²³⁶ Buradaki nisyân münâfiklar açısından Allah'ın emirlerinden yüz çevirme, terk ve ihmal etme²³⁷ anlamlarında kullanılmıştır.

Başka bir âyette yine münâfikların tutumlarından haber verilmekte, mü'minlere âhireti düşünmeyen, hayır yapmayan, fâsık münâfiklar gibi olmamaları tavsiye edilmektedir. Bu âyette ihlâs sahibi mü'minler övgüye mazhar olurken, önceki âyetlere konu olan münâfiklar ve kitap ehli ise yerilmektedir.²³⁸ "*Allah'ı unutan ve bu yüzden Allah'ın da kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın İşte onlar fasık kimselerin ta kendileridir*"²³⁹ burada Allah, münâfikları, rahat zamanlarında Allah'ı unutmuş, kendileri için yarına hazırlık yapmayan, ibâdetlerini önemsemeyen, sadaka vermeyen kendilerini azaptan koruyacak işler yapmayan kimseler²⁴⁰ olarak tanıtmakta, zor günlerinde de onlara kendilerini azaptan koruyacak iyilikler yapmalarını veya kötülüklerden sakınmayı kendilerine unutturacağını haber vermektedir.²⁴¹ Bu âyette Allah'ı unutmaya dan maksadın,

²³³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, IV. 380.

²³⁴ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, II.140; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XVI. 126; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, II. 483; el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, I. 411; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, II. 432.

²³⁵ el-Buhârî, *Câmiu's-Sahih*, İman 24 (I. 14); Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Sünnet 15 (V. 64).

²³⁶ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IV. 319; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II. 278; Tabâtabâî, *el-Mizân*, IX. 504.

²³⁷ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IV. 319; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, X. 133; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr*, X. 255.

²³⁸ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXVIII. 113; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, XIII. 223.

²³⁹ el-Haşr 59/19.

²⁴⁰ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VIII. 245; Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, VIII.120; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV. 437; el-Begavî, *Meâlîmu't-tenzîl*, V. 356; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIX. 291; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V. 245; Mehmed Vehbî, *Hülâsâtü'l-Beyân*, XIV. 5863.

²⁴¹ el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II. 483; Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, VI. 195; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VII. 520; Seyyid Kutub, *Fî Zilali'l-Kur'ân*, XIV. 394; Hayrettin Karaman v.dğr., *Kur'ân Yolu*, V. 302.

Allah'ın kulu olduğu bilincinden yoksunluk ve O'na karşı kulluk borcunu umursamama olduğu²⁴² anlaşılmaktadır.

1.5. Kâfirler

Kur'ân'da birtakım ilkeleri unutan gruplardan biri de kâfirler yani Allah'ı inkâr edenlerdir. *“Onlar dinlerini oyun ve eğlence edinmişler ve dünya hayatı da kendilerini aldatmıştı. İşte onlar bu günlerine kavuşacaklarını nasıl unuttular ve âyetlerimizi nasıl inkâr edip durdularsa biz de onları bugün öyle unutturuz.”*²⁴³ Allah bu âyette kâfirler hakkında; O kâfirler; dünyada iken dini alaya almaları onu oyun ve eğlence edinmeleri dünyaya meyletmeleri, ona aldanmalarından ve âhiret için bir çalışma yapmadıklarından haber vermektedir.²⁴⁴ Ayet, onların bu dünyada Allah'ı ve emirlerini unutmalarına karşılık, Allah kıyâmette onları İbn Abbas'ın deyişiyle *hayırda unutup şerde unutmayacağını* ifâde etmektedir.²⁴⁵

Yüce Allah, kıyâmet gününde, önceki ümmetlerden ve bu ümmetten olan kâfirleri diriltip bir araya toplayacağını, onların, dünyadayken yaptıkları amellerini kendilerine göstereceğini bizlere bildirmektedir. Çünkü Allah, onların yaptığı bütün amelleri tespit ettirmiştir. Onlar ise yaptıkları amelleri unutmuşlardır. Allah onların amellerini bir bir saymış ve deftere kaydetmiştir. Çünkü Allah her şeye şahit olup, hiçbir şey onun kontrolünden çıkamaz.²⁴⁶ *“O gün Allah onların hepsini diriltecek ve yaptıklarını kendilerine haber verecektir. Allah onları bir bir saymıştır. Onlar ise unutmuşlardır. Allah her şeye şahittir.”*²⁴⁷

Yüce Yaratıcı, bütün insanlara, Kur'ân'da kıyâmeti, hesabı, azabı ve cenneti unutmamalarını, birçok kez hatırlatmaktadır. *“Denilir ki: Bu güne kavuşacağınızı unuttuğunuz gibi biz de bugün sizi unutturuz. Yeriniz ateştir, yardımcılarınız da yoktur!”*²⁴⁸ Bu âyet, kıyâmet gününden bir sahneyi gözler önüne sermektedir. Allah'a iman edip âhiret

²⁴² Hayrettin Karaman v.dğr., *Kur'ân Yolu*, V. 302.

²⁴³ el-Â'râf 7/51.

²⁴⁴ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, II. 56; Tabâtabâî, *el-Mizân*, VIII. 184; Mehmed Vehbî, *Hülâsâtü'l-beyân*, IV. 1639.

²⁴⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, II. 294; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II. 104; Tabâtabâî, *el-Mizân*, VIII. 183.

²⁴⁶ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IX. 207; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV. 411; el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II. 475; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V. 222; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VII. 456.

²⁴⁷ el-Mücâdele 58/6.

²⁴⁸ el-Câsiye 45/34.

için salih amel işlemeyenlerin, peygamberlerini yalanlayanların²⁴⁹ o gün dünyada iken bu yapması gerekip te yapmadıklarından hesaba çekileceklerini ve cezalandırılacaklarını bildirmektedir. Allah'ın onları rahmetten kesme, ateşe bırakma ve yardımcı vermeyerek üç çeşit azap verdiği âyetten anlaşılmaktadır. Onların bu cezalarının; Hak dini inkârda ısrar, alay etme ve dünya sevgisinde boğulma²⁵⁰ gibi üç suçtan ötürü olduğu anlaşılmaktadır.

Allah, el-Kehf Sûresi 57. âyette, göndermiş olduğu emir ve yasaklar kendisine anlatıldığı halde ondan yüz çevirenden ve işlediği günahları ve inkârları unuttandan daha zalim hiçbir kimsenin olamayacağını beyan etmektedir. Bu tür insanların kalplerinin perdelendiğini, kulaklarının tıkanıldığını ve böylece, hakka çağrılısalar bile asla hidâyete eremeyeceklerini açıklamaktadır.²⁵¹

Yüce Allah kâfirlere başka âyette; “*O halde bu gününüze kavuşmayı unutmanıza karşılık azabı tadın. Biz de sizi unuttuk. Yapmakta olduklarınıza karşılık ebedi azabı tadın*”²⁵² diyerek sesleneceğini bildiriyor. Bu âyette, kıyâmete, âhirete inanmayan, kâfirlere²⁵³ Allah'ın; işte unuttuğunuz ve gereğini yapmadığınız, kavuşma günü, siz dünyadayken buraya çalışmayı ve emirlerimizi terk ettiğiniz gibi biz de sizi ateşe terk edeceğiz.²⁵⁴ diye cevap vereceği bildiriliyor. Âyet genel olarak kâfirlerin üç özelliğine yer veriyor; bunlar dinini oyun ve eğlence yerine koymaları ve dünya hayatına aldanmaları, ikincisi; Allah'ın huzuruna çıkılacağı günü unutmaları, üçüncüsü de Yüce Allah'ı inkâr etmeleridir.²⁵⁵

1.6. Mü'minler

Kur'ân, mü'minlere de birtakım şeyleri unutmamalarını tavsiye etmektedir. Bu âyetlerden birisi, Müslüman erkeklerle ilgili olup evlendikten hemen sonra boşanılmış

²⁴⁹ el-Begavî, *Meâlîmu't-tenzîl*, V. 129; Mehmed Vehbî, *Hülâsâtü'l-Beyân*, XIII. 5311.

²⁵⁰ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VII. 391; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXVII. 274; el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II. 391; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, IX. 138; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, XXV. 2.

²⁵¹ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, V. 368; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II. 701; Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdîh*, III. 489-490; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, III. 142.

²⁵² es-Secde 32/14.

²⁵³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VI. 287; Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdîh*, V. 45.

²⁵⁴ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VI. 457; Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, VI. 545; el-Begavî, *Meâlîmu't-tenzîl*, IV. 366; el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II. 235; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VI. 287.

²⁵⁵ Tabâtabâî, *el-Mizân*, VIII. 184.

kadınlara mehir verme konusunda olup, onlara boşandıkları kadınlara karşı iyilik ve ihsanı unutmamaları hususunda uyarıda bulunmaktadır.²⁵⁶

Ensârdan bir sahâbe, kendisi için mehir takdir etmediği bir kadınla evlenmiş, sonra da kendisiyle cinsel temasta bulunmadan onu boşamış, Hz. Peygamber bu adama: "*Takkenle de olsa onu (kadını) yararlandır*"²⁵⁷ demiştir. Âyet indiğinde bu kişi faydalandırırsam iyilik ederim dilersem etmem demiş ve bu sûrenin 241. âyeti inmiştir.²⁵⁸ Bu âyetteki fazîlet ve takva, eşlerin birbirlerine karşı lütüfkâr davranmaları²⁵⁹ erkeğin, gücü yetiyorsa mehrin tamamını vermeye çalışması²⁶⁰ veya kadının alma hakkı olan mehrin yarısını bırakması olarak açıklanmaktadır.

Kur'ân, muhataplarına duanın âdâp ve önemini de öğretmektedir. el-Bakara 286. âyetiyle Müslümanların diliyle onlardan dua etmeleri istenmektedir; "*Ey Rabbimiz! Biz unutursak veya hataya düşersek bizi sorumlu tutma*"²⁶¹ Allah, bu âyetin öncesinde Müslümanlara eski ümmetlerden haberler vererek onların yaptıkları yanlış ve hatalarını haber vermiş, sonrada Allah, unutup yanılmamızdan dolayı hesaba çekmemesi için, kendisine nasıl dua edeceğimizi bildirmiştir.²⁶² Bu âyet, bizlere işlerimizde ihtiyatlı ve tedbirli olmamız gerektiğini hatırlatmaktadır. Ancak böylece unutma ve yanılmadan kendimizi korumuş olabiliriz. Ama önlemleri aldıktan sonra yine de unutup yanılma durumuna düşersek, Allah bizleri bağışlayacağını bu âyetle ifâdeetmektedir.

Başka bir âyette Müslümanlarla müşriklerin ilişkisi ele alınmakta olup müşriklerin yaptığı çirkinliklere cevap verilmesi hususundadır. Çünkü o müşrikler, mü'minlerle birlikte bulduklarında Hz. Peygamber ve Kur'ân-ı Kerîm'e dil uzatır, bu ikisine sövüp alay ederlerdi. Allah, mü'minlere bir başka söze dalıncaya kadar böyleleriyle oturulmamasını emretti.²⁶³ Bu âyet,²⁶⁴ müslümanlardan herhangi bir kimsenin, Allah'ın

²⁵⁶ el-Bakara 2/237.

²⁵⁷ Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdîh*, I. 189; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, I. 630.

²⁵⁸ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, I. 378; el-Begavî, *Meâlîmu-t-tenzil*, I. 329; M. Said Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Esra Yayınları, İstanbul 1997, s. 376.

²⁵⁹ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, II. 64; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, VI. 132; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, I. 292.

²⁶⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, I. 378; Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, I. 702.

²⁶¹ el-Bakara 2/286.

²⁶² et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, II. 190; Tabâtabâî, *el-Mizân*, II. 740.

²⁶³ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XIII. 25; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, IV. 235; Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdîh*, II.186; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, IV. 178.

²⁶⁴ el-En'am, 6/68. ayrıca aynı anlamdaki bazı âyetler; en-Nisâ 4/63, 140.

âyetlerini alaya alanları gördüğü zaman onlardan uzak durmasını, şâyet ona Şeytan bunu unutturursa hatırlar hatırlamaz hemen o zalimlerden ayrılmasını emretmektedir.²⁶⁵ Unutması halinde ise ona bir sorumluluğun olmadığı belirtilmektedir. Bu âyette hitap, Hz. Peygambere olmasına rağmen, buradan muradın bunu işiten her Müslüman olduğu anlaşılmalıdır.²⁶⁶

1.7. Peygamberler

Kur'ân-ı Kerîm'de her ne kadar sayıları tam bilinemese de Hz. Âdem'le Hz. Muhammed arasında birçok Peygamber gelip geçmiştir.²⁶⁷ Peygamberlerin kendilerine özgü birtakım sıfatları olup bunların başlıcaları; sıdk, emânet, fetânet, ismet ve tebliğ sıfatlarıdır. Kur'ân âyetlerinde onların da yiyip içtiği ve insan oldukları belirtilse de Peygamberlik sıfatları dolayısıyla insanlardan belli noktalarda ayrılmaktadırlar.

Akâid kitaplarında bütün Müslümanlar; Peygamberlerin tebliğ ile ilgili hususlarda yalan söylemekten ve tahrifât yapmaktan masum oldukları hususunda ittifak etmişlerdir.²⁶⁸ Ancak Hz. Peygamber'in hadislerinde de ifâde edildiği gibi ibâdet esnasında unutmaları imkân dâhilinde olmaktadır. Mesela namaz esnasında yanılmaları ve başka normal sıradan işlerde unutmaları mümkündür.²⁶⁹ Peygamberlerin dini konulardaki fetvalar ile ilgili olarak, âlimler, Peygamberlerin bilerek hata yapmalarının caiz olmadığına ittifak etmişlerdir. Bu hususlarda sehven hata etmelerini ise bir kısım âlimler caiz görmüş, diğerleri mümkün görmemişlerdir.²⁷⁰

Ulemânın ekseriyetine göre sonradan uyarılmaları halinde nebilerin sehven küçük ve büyük günah işlemeleri mümkün görülmüştür. Ancak böyle bir hata meydana geldiğinde Hak onları uyarır hatta kınar. Böyle bir durumda peygamberini kendi haline bırakmayacağı hatta hatasından dönmesini geciktirmeyeceği âyetlerden anlaşılmaktadır.²⁷¹ Onların

²⁶⁵ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, III. 507; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, II. 196; el-Begavî, *Meâlimu-t-tenzîl*, II. 374; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, III. 444.

²⁶⁶ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XIII. 25; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, VII. 183; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, II. 146; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, IV. 235.

²⁶⁷ Âsım Köksal, *Büyük Peygamberler Tarihi*, Köksal Yayıncılık, İstanbul 2001, I. 21.

²⁶⁸ Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, (ter. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, yy. 1999, 302–303; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, IV. 238; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, VII. 291; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, VII. 183.

²⁶⁹ Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, 302–303; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, IV. 238; Seyyid Kutub, *Fi Zıllati'l-Kur'ân*, XVI. 164.

²⁷⁰ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXI. 131–132.

²⁷¹ Nurettin es-Sâbûni, *Mâturîdiyye Akâidi*, (ter. Bekir Topaloğlu), DİB. Yayınları, Ankara 1978, s. 121.

işledikleri küçük hata ve günahlara, *zelle* adı verilir ki Abese sûresindeki durum buna örnektir.²⁷² Peygamberlerin içtihatlarında âlimlerin çoğu onlardan ne kasten, ne sehven ve ne de içtihat ve yanılma yolu ile ne büyük ne de küçük günahın sadır olmayacağını söylemişlerdir. Onların dünyalık işlerde büyük günah işlemelerini caiz görmeyen, fakat küçük günah işleyebileceklerini söyleyenler vardır.²⁷³

Peygamberler fizîki bünye ve ihtiyaçları îtibâriyle diğer insanlardan farksızdırlar.²⁷⁴ Ayrıca onlar bu görev sebebiyle hiçbir zaman beşeriyet vasfının dışına çıkmamışlardır.²⁷⁵ Peygamberler içinde beşer olmaları bakımından diğer insanlar için tabîî olan yeme, içme evlenme, uyuma, hastalanma, yanılma, unutma gibi hususlar caiz ve mümkündür. Nitekim Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber'in yanına yaklaşan bir bedeviye, Hz. Peygamber'in; *Niye titriyorsun? Ben de Kureyşten kuru ekmek yiyen bir kadının oğluyum*” diye cevap vermesi bu durumu izah etmektedir.²⁷⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Âdem'in, Hz. Mûsâ'nın, Hz. Yûsuf'un, Hz. Yûnûs'un ve diğer bazı Peygamberlerin hata işlediklerinden ve Allah'ın onların bu hatalarını bağışladığından söz edilmektedir. Hatta Hz. Muhammed'in de bazı konularda vahiy yoluyla doğru yola iletildiği belirtilir.²⁷⁷ Ancak bunlar çok küçük zelle denilen ayak sürçmeleri olup peygamberlerden istemeyereksadır olduğu²⁷⁸ açıklanmıştır.

Hz. Peygamber'in; *"Ben de sizin gibi bir beşerim, sizler gibi ben de unuturum"*²⁷⁹ hadîs'i, beşerî işlerde onların da unuttuğu, Kur'ân'da değişik yerlerde ifade edilmiştir.²⁸⁰ Peygamberlerin şeytan gibi bir etken olmasa bile bir şeyi unutmaları mümkündür. Hz. Âdem hakkında; *"(Âdem) unuttu. Biz onda, bir sabır ve sebat bulmadık."* Hz. Mûsâ hakkında: *"(Mûsâ) dedi: "Unuttuğum şeyden dolayı beni muhâkeme etme"* vb. âyetler, Peygamberlerin unutabileceği konusunda oldukça açıktır. Bu, onların beşer

²⁷² Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 302–303.

²⁷³ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, VII. 183; Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, II. 187; Gölcük, Şerafeddin; Toprak, Süleyman, *Kelâm*, Tekin Kitabevi, Konya 1996, s. 310.

²⁷⁴ Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 302–303.

²⁷⁵ Gölcük, Şerafeddin; Toprak, Süleyman, *Kelâm*, s. 306.

²⁷⁶ Salih Suruç, *Peygamberimizin Hayatı*, Nesil Yayınları, İstanbul 2007, II. 516.

²⁷⁷ el-Â'râf 7/23; et-Tevbe 9/43; el-Kasas 28/16; Muhammed 47/19.

²⁷⁸ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslâm İlmihali*, Erkam Yayınları, İstanbul 2002, s. 106.

²⁷⁹ Buhârî, *Câmiu's-Sahih*, Salât, 3; Müslim, *Câmiu's-Sahih*, Mesacid, 92, 93, 94. (I. 302).

²⁸⁰ el-En'am 6/68; el-Kehf 18/24; el-A'lâ 87/6.

tabiatlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.²⁸¹ Ayetlerde peygamberler anlatılırken beşer olmalarına özel vurgu yapıldığı dikkat çekmektedir ki aslında bunun ne kadar yerinde olduğu ortadadır. Tarihin değişik dönemlerinde insanlar birtakım sebeplerle peygamberlerine insanüstü özellikler yüklemişler ve insan olmalarına itiraz etmişlerdir.²⁸²

1.7.1. Hz. Âdem

Yüce Allah'ın, insanları yaratmadan, Hz. Âdem'i yaratması ve yasak kıldığı bir ağaca yaklaşmamasını emretmesi, Kur'ân'da; *Gerçek şu ki, bundan önce Âdem'e bir emir verdik, ama o unuttu ve Biz onda bir azim de bulmadık*²⁸³ âyetinde işlenmektedir.

Allah, bu âyette, bütün Peygamberlerden önce, Hz. Âdem'den, emirlerine uyacağına ve yasaklarından kaçınacağına, özellikle bir ağaca yaklaşmayacağına dair söz aldığını, fakat Hz. Âdem'in, beşer olması hasebiyle bu sözü unuttuğunu ve kendisine yasaklanan ağacın meyvesinden Hz. Havva'nın ve de şeytanın etkisiyle yediğinden haber vermektedir.²⁸⁴ Buradan bu ağacın yasak edilişi ise O'nun iradesini eğitmesi ve kişiliğini sağlamlaştırması için gerekli bir yasak ve imtihan olduğu anlaşılmaktadır.²⁸⁵

İslâm âlimlerine göre bu vâkıa, Hz. Âdem cennette, Peygamber olmadan önce cereyân etmiştir. O zaman ne ümmet, ne de cemaat vardı. Âdem'in kasıtsız olarak işlediği bu hata, tövbe etmesiyle bağışlanmış, yeryüzüne indikten sonra da kendisine peygamberlik verilmiş, böylelikle o ilk insan, ilk baba ve ilk Peygamber olmuştur.²⁸⁶

1.7.2. Hz. Mûsâ

Kur'ân'daki nisyân âyetlerine baktığımızda; bunlardan bir kaçının da Hz. Mûsâ ile alâkalı olduğunu görmekteyiz. Özellikle el-Kehf Sûresindeki 57-73. âyetlerinde Hz. Mûsâ'nın arkadaşıyla yolculuk esnasında başından unutma hâdiselerinin geçtiğini ve bu unutma olayını bazen şeytana yüklediğini görmekteyiz. Bu âyetlerin sebab-i nüzûlünde: Hz. Mûsâ'nın Rabbine birtakım sorular sorduğu, bunların birinde cevaben, göndermiş olduğu emir ve yasaklar kendisine anlatıldığı halde ondan yüz çevirenden ve işlediği kötü

²⁸¹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXI. 132; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, IV. 179.

²⁸² Akgül, Muhittin, *Kur'ân'ı Kerim'de Hz. Peygamber*, Işık Yayınları, İzmir 1999, s. 206.

²⁸³ Tâ Hâ 20/115.

²⁸⁴ Âsım Köksal, *Büyük Peygamberler Tarihi*, I. 54.

²⁸⁵ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXII. 123; Mehmed Vehbî, *Hülâsâtü'l-Beyân*, VIII. 3353; Seyyid Kutub, *Fî Zilali'l-Kur'ân*, X. 82; Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, IV. 54.

²⁸⁶ Süleyman Hayri Bolay, "Âdem", DİA., I. 362.

amelleri, günahları ve inkârları unuttandan daha zalim hiçbir kimsenin olamayacağını beyan etmekte,²⁸⁷ haktan uzaklaşanları zalim olarak nitelemektedir.²⁸⁸

Hz. Mûsâ'nın bu soruların birinde, kendisinden bilgili bir kul var mı? Diye sorduğu, "var" cevabından sonra onu nerede bulacağını sorması üzerine kendisine "iki denizin birleştiği yerde, kayanın yanında balığı kaybedeceğin yerde" diye tarif edildiği görülmektedir.²⁸⁹ Hz. Mûsâ'nın yardımcısıyla beraber âlimle karşılaşmaya giderken kendilerine işaret olarak verilen balığı unuttukları haber verilmektedir.²⁹⁰ Bu âyette, Allah onların ikisinin de unutmalarını murad ettiği ve unutanın genç ve Hz. Mûsâ olduğu ifade edilmiştir.²⁹¹ Bazı müfessirler de Şeytanın genç adama olayı Hz. Mûsâ'ya anmayı unutturduğunu savunmuşlardır.²⁹²

Hz. Mûsâ'nın o âlim kişiyle bulunduğu ve beraber yolculuk yaptıkları takip eden ayetlerde anlatılmaktadır. Yolculuk esnasında âlim kişinin, Hz. Mûsâ'yı işine karışmaması için uyardığı, Hz. Mûsâ'nın da, itiraz etmeyeceğine dair söz vermiş olmasına rağmen, unutarak o antlaşmaya muhalefet ettiği haber verilmektedir. "Unuttuğum şeyden dolayı beni muaheze etme; işimde bana güçlük çıkarma, dedi."²⁹³ Hz. Mûsâ'nın yolculuk esnasında âlimin değişik tavırlarını görünce, anlamadığından, açıklamasını sormak istediği ve sorduğu ancak hatasının farkına varınca da hemen af dilediği görülmektedir.²⁹⁴ Bu söz aslında, Hz. Mûsâ'nın sorumlu tutulmama isteği olup, sanki kendisinin sorumlu tutulmasını haklı gördüğü anlaşılmaktadır.²⁹⁵

Bursevî Tefsîrinde Hz. Mûsâ'nın bu unutmalarının Buhârî'de şu şekilde geçtiğini bildirmektedir; Hz. Mûsâ bu üç âyette, unutmalarının birincisinin normal unutmama,

²⁸⁷ el-Kehf 18/57.

²⁸⁸ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, V. 368; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, III. 142; Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, III. 489-490.

²⁸⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II. 701; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V. 367.

²⁹⁰ el-Kehf 18/61.

²⁹¹ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, III. 352; el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II. 17.

²⁹² Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, IV. 409.

²⁹³ el-Kehf 18/73.

²⁹⁴ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, V. 373; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III. 131; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, XV. 376.

²⁹⁵ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, XV. 376; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, II. 357.

ikincisinin aşırı hassasiyetten üçüncüsünün ise kasıtlı olarak unutmaya²⁹⁶ olduğuna dikkat çekilmektedir.²⁹⁷

1.7.3. Hz. Dâvûd

Hz. Peygamber'e dini tebliğ ederken çektiği sıkıntılara teselli olsun diye Kur'an'da birçok Peygamberden örnekler sunulmuştur. Bunlardan birinde Resûle, kâfirlerin söylediklerine tahammül ve sabretmesi emredilmekte, sonrada Hz. Dâvûd'tan bir kıssa anlatılmaktadır.²⁹⁸

*“Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. O halde insanlar arasında adaletle hükmet. Hevâ ve hevese uyma, sonra bu seni Allah'ın yolundan saptırır. Doğrusu Allah'ın yolundan sapanlara, hesap gününü unutmalarına karşılık çetin bir azap vardır”*²⁹⁹ bu âyette Allah, Hz. Dâvûd'a: Kendinden önceki Peygamberlerden sonra insanlara adaletle hüküm vermesi için kendisini yeryüzüne hakem ve halife yaptığını, hüküm verirken de hak üzere hüküm vermesini, heva ve hevesine uymamasını tenbih etmektedir. Âyetin sonunda insanlar arasında hükmederken adaletle hükmetmeyenlerin hesap gününde rahmetten unutulacağını ceza olarak da ebedi olarak, cehenneme atılacağını³⁰⁰ bildirmektedir.

Âyetteki emirler, Hz. Peygamber'i muhatap alması dolayısıyla, Hz. Dâvûd'la beraber, bizi de ilgilendirmektedir. Çünkü eski Peygamberlere ait hükümler Kur'an'da mensuh olmadıkça, bizim içinde geçerlidir.³⁰¹ Âyette, adaletli ve haktan yana hüküm vermek için âhireti unutmamak, hevaya uymamak gerektiği böyle davrananların da âhirette unutulmayacağı açıkça belirtilmektedir.

1.7.4. Hz. Yûsuf

Hz. Yûsuf'un hayatı, Yûsuf sûresinde *“kıssaların en güzeli”* şeklinde anlatılmaktadır. Bu âyette Hz. Yûsuf'un hapse düştüğü, hapiste iki arkadaşıyla beraber kaldığı, bir gün arkadaşları hakkında birisinin rüyasını te'vil ettiği bunlardan kralın sucusunun kurtulacağını söylemesi ve ona, *“Efendinin yanında beni an”, dedi, fakat şeytan onu*

²⁹⁶ el-Buhari, *et-Tefsiru'l-Kur'an*, 18. (V. 309).

²⁹⁷ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, V. 138.

²⁹⁸ Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadîs*, II. 74.

²⁹⁹ Sad 38/26.

³⁰⁰ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VII.129; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVI. 200; el-Begavî, *Meâlimu-t-tenzîl*, IV. 602; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI. 467.

³⁰¹ Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, VII. 174; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI. 467.

*efendisine hatırlatmayı unutturdu da bu yüzden o, birkaç yıl daha zindanda kaldı*³⁰² şeklinde anlatılmaktadır.³⁰³

Müfessirler, Hz. Yûsuf'un Allah'ın dilemesini hesaba katmayıp, kullardan yardım dilemesinin zelle olduğunu,³⁰⁴ kendisinin yedi yıl kadar daha hapiste kalmasının bu hatanın cezası olduğunu söylemişlerdir.³⁰⁵

Bazı âlimler, şeytanın kurtulan kişiye Yûsuf'u anmayı unutturduğunu³⁰⁶ belirtirken bazıları da Allah'ın veya şeytanın Hz. Yûsuf'a adama durumunu söylemeyi unutturduğunu³⁰⁷ böylece Yûsuf unutulmuş olarak, bir kaç yıl daha kaldığı şeklinde ifade edilmiştir. Ancak Hz. Peygamber'in; "*Allah Yûsuf'un iyiliğini versin. O, eğer efendine benden bahset" dememiş olsaydı, hapiste (böyle uzun) kalmazdı*" şeklindeki hadisinden ötürü birinci görüşün daha evlâ olduğunu söylemişlerdir.³⁰⁸

1.7.5. Hz. Muhammed

Kur'ân, Hz. Peygamber vasıtasıyla inmesine rağmen, bazen kendisini uyarmakta, bazen O'na müjdeler vermekte, bazen de gösterdiği aşırı titizlikten vazgeçirmektedir. Kur'ân'daki birkaç âyetin Hz. Peygamber ve unutmama konusuyla ilgili olduğu görülmektedir.

İslâm düşmanlarının Hz. Peygamber'e Ashâb-ı Kehf, ruh ve Zülkarneyn kıssaları hakkındaki birtakım sorularına cevap vermemesi ancak ayetlerin geç gelmesi bu sıkıntılı durumun da O'nun çok zoruna gittiği bildirilmektedir. Bu fırsatı kaçırmayan müşriklerin: "*Muhammed'in Rabbi O'nu unuttu!*" demeye başladıkları aktarılmaktadır. Belli zaman sonra gelen Cebrâil'e Hz. Peygamber, vahyin niçin geciktiğini sormuş o da "*Biz, ancak Rabbinin emriyle ineriz. Geçmişimiz, geleceğimiz ve arasındakiler hep O'na aittir. Rabbin asla unutkan değildir*"³⁰⁹ demiş bunun üzerine bu âyet inmiştir.³¹⁰ Bu âyetten

³⁰² Yûsuf 12/42.

³⁰³ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, V. 26; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, II. 623; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, IV. 231; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, II. 247; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, VI. 500; Âsım Köksal, *Büyük Peygamberler Tarihi*, I. 318.

³⁰⁴ Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, IV. 541; Seyyid Kutub, *Fî Zıllali'l-Kur'ân*, VIII. 407.

³⁰⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, V. 45; Mehmed Vehbî, *Hülâsâtü'l-Beyân*, VI. 2511.

³⁰⁶ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, VI. 501.

³⁰⁷ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, II. 247; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, III. 35; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, IV. 411.

³⁰⁸ Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, IV. 541; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, III. 35.

³⁰⁹ Meryem 19/64.

anladığımızı göre bu sözler Cebrâil'e ait olsa da bunlar Allah'ın sözüdür. Bir hikmete binaen vahiy gecikmiş olsa da Rabbin -Duhâ sûresinde olduğu gibi- seni unutmaz. Çünkü O unutkan değildir.³¹¹

Hz. Peygamber, ilk dönemlerde kendisine gelen Kur'an vahyini ezberleme konusunda oldukça aceleci davranmakta, bir şey kaçırma korkusuyla Cebrâil vahyi henüz tamamlamadan, tekrar etmeye çalıştığı, bunun üzerine; "*Sana (Kur'an'ı) okutacağız; Sen hiç unutmayacaksın. Ancak Allah dilerse müstesnadır*"³¹² âyetinin indiği sebab-i nüzûllerde geçmektedir. Kur'an, Resûlullah'a vahiy konusunda; vahiy tamamlanmadan okumaya başlamaması,³¹³ Cebrâil onu okurken, aceleyle tekrarlamaya çalışmaması³¹⁴ istenmiştir. Yine bu âyette Allah dilemedikçe, Hz. Peygamber'in vahyi unutmayacağı haber verilmektedir.³¹⁵ Böylece Hz. Peygamber, vahiy konusunda bu davranışlarından vazgeçirilmiş olmaktadır.³¹⁶ Ancak bu unutmayı, onun kendi kuvvetinden kaynaklanan bir şey değil, Allah'ın bir ihsânı olduğu anlaşılmaktadır.³¹⁷

Kureyşlilerin, Hz. Muhammed'e birtakım sorular sordukları ve Hz. Peygamber'in de "Allah izin verirse" demeden, "Yarın cevap vereceğim" demesi üzerine on beş gün kadar vahiy gelmemiş sonrasında bu gibi durumlarda nasıl davranması gerektiği bildirilmiştir; "*Hiçbir şey için "Bunu yarın yapacağım" deme. Ancak Allah dilerse (yapacağım de). Unuttuğun zaman Allah'ı an ve "Umarım Rabbim beni, doğruya daha yakın olana erdirtir" de.*"³¹⁸ Çünkü başka âyette kimsenin yarın ne yapacağını bilemeyeceği³¹⁹ haber verilmektedir. Bu âyetin, Allah'ın Resûlüne bir edep dersi olduğu, yapacağı bir şey için, Allah'ın dilemesini istemesi gerektiği dile getirilmektedir.³²⁰ Yine âyette, bir şeyin

³¹⁰ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, V. 422; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, III, 238; Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, IV. 530; el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II. 36; Mehmed Vehbî, *Hülâsâtü'l-Beyân*, VIII. 3241.

³¹¹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, III. 175; Hayrettin Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, III. 610.

³¹² el-Â'lâ 87/6.

³¹³ Tâ Hâ 20/114.

³¹⁴ el-Kıyâme 75/16.

³¹⁵ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IX. 91; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV. 644; el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II. 589; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXX. 281; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX. 154.

³¹⁶ Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, VIII. 483; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXI. 131; el-Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, V. 558; Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, V. 515.

³¹⁷ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXI. 132; Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, V. 515.

³¹⁸ el-Kehf 18/23-24.

³¹⁹ Lokmân 31/34.

³²⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, III. 107; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, XV. 298; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, V. 391.

meydana gelmesi için sadece insanın iradesinin yeterli olmadığı, Allah'ın da onun olmasını dilemesi gerektiğine dikkat çekilmektedir.³²¹ Gazâli İhyâsında Hz Peygamber'in bu edep dersini aldıktan sonra yapabileceğini şeksiz şüphesiz bildiği hususlarda bile, bu istisnayı kullandığını bildirmektedir.³²²

1.8. Kur'ân'ın Haber Verdiği Bazı Kişiler

1.8.1. Kârun

Hz. Mûsâ'nın kavminden olan Kârun, Kur'ân'da dört yerde geçmektedir. Bu âyetlerin biri Kârun'a unutmaması için verilen birtakım uyarı ve tavsiyeleri içermektedir. *Allah'ın sana verdiğiinden (O'nun yolunda harcayarak) âhîret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma. Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de (insanlara) iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama. Şüphesiz ki Allah, bozguncuları sevmez.*³²³

Tefsirlerde Kârun'un Hz. Mûsâ'nın kavminden biri, Hz. Mûsâ'ya akrabalığı özellikle belirtilen,³²⁴ kavminin ileri gelenlerinden biri olduğu, Hz. Mûsâ'nın amcasının oğlu olduğu, kendisinin Fir'avun'un yüksek bir yerde görevli adamı³²⁵ ve çok bilgili ve zengin olduğu aktarılmakta bu zenginliğin ilim veya servet olduğu belirtilmektedir.³²⁶ Hz. Mûsâ'ya önce iman etmiş, fakat daha sonra hırsı ve kıskançlığı yüzünden ona karşı çıkmıştır. İlmi ve servetiyle övünüp soydaşlarına karşı büyüklük taslamıştır. Rivâyete göre İsrâiloğulları içinde dini mâ'lumâtı en geniş olan kimsedir. Ne var ki inançsızlığı, kibir ve gururu yüzünden helâk olup gittiği³²⁷ bildirilmektedir.

Âyetteki Kârun'a öğüt veren kimse veya kimselerin Hz. Mûsâ, salih kişiler veya başkaları olduğunu söyleyenler vardır.³²⁸ Sonuçta Allah'a inanan kişilerin var olduğu anlaşılmaktadır. Allah'a inanan bu kişilerin, Kârun'a; âhireti, dünya ni'metlerinden

³²¹ Hayrettin Karaman v.dğr., *Kur'ân Yolu*, III. 548.

³²² Gazâli, Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *İhyâ'u Ulûm'id-dîn*, (ter. Ali Arslan), Hikmet Neşriyat, İstanbul 1992, I. 374.

³²³ el-Kasas 28/77.

³²⁴ Abdullah Emin Çimen, *Niçin Helâk Oldular* (Kur'ân-ı Kerîm'de Helâk Kavramı), Işık Akademi Yayınları, İzmir 2007, s. 389.

³²⁵ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VI. 348; Hayrettin Karaman v.dğr., *Kur'ân Yolu*, IV. 246.

³²⁶ Âsım Köksal, *Büyük Peygamberler Tarihi*, II. 98; Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, IV. 480.

³²⁷ Hayrettin Karaman v.dğr., *Kur'ân Yolu*, IV. 246.

³²⁸ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXV. 16; Seyyid Kutub, *Fî Zıllali'l-Kur'ân*, II. 298.

nasibini unutmamasını, Allah'ın verdiği nimetlerden infâk etmesini, iyilik etmesini istemekte ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmamasını öğütledikleri görülmektedir.

1.8.2. Sâmirî

Kur'ân'da unuttuğu ve sapıttığı bildirilen şahıslardan birisi de Sâmirî'dir. Bu şahıs tefsirlerden aktarıldığına göre İsrâiloğullarından olup, eskiden ineğe veya buzağıya tapan, Taberî'nin ifâdesiyle *münâfiğın biri* olduğu ifâde edilmiştir. O müslüman olduğunu ilan etse de eski inancından kalma ineğe tapma sevgisinden kurtulamadığı görülmektedir.³²⁹ Hz. Mûsâ, Allah'ın emirlerini almak için tura gittiğinde, Sâmirî'nin halka böğürebilen bir buzağı yaptığı ayette şöyle bildirilmektedir; “*Bu adam, onlar için, böğürebilen bir buzağı heykeli icat etti. Bunun üzerine: İşte, dediler, bu, sizin de, Mûsâ'nın da tanrısıdır. Fakat onu unuttu.*”³³⁰

Müfessirler bu âyeti; "İsrâiloğullarının, Mısır Kıptîlerine ait olan süs eşyalarını emanet alıp sonra da onları kaçıınca, Hz. Hârun, onlara bu eşyaları bir çukura doldurarak tek bir külçe haline getirmelerini ve Hz. Mûsâ gelince bu külçeyi ne yapacaklarına karar vermesini söylemiştir. Çünkü bunlar İsrâiloğullarına helal olmayan ganimet ve emanet mallardı."³³¹ Onlar da bu emre uyarak getirdikleri bu ziynet eşyalarını o çukura atmışlardır. Onlarla birlikte Mısır'dan ayrılıp gelen ve buzağıya tapan bir kavimden olan kuyumcu Sâmirî, Fir'avn'un denizde boğulduğu sırada Cebrail'in tüyü ile geçtiğini görünce, atının izinden bir avuç toprak almış ve bu toprağı, külçeyi buzağı haline getirmeden evvel veya sonra onun üzerine serpmiş külçenin de gerçekten böğüren bir hayvan haline geldiği rivâyet edilmiştir.³³²

Âyette geçen unutulmanın ne olduğu konusunda; Bir görüşe göre burada Sâmirî'nin Hz. Mûsâ'nın tebliğ ettiği dinî bir tarafa bıraktığından ve gerçek Yaratıcıyı unuttuğundan söz edilmektedir. Taberî'nin de kuvvetli bulduğu yoruma göre ise bu, Sâmirî'nin Hz. Mûsâ hakkındaki sözüdür. Sâmirî bu ifâdesiyle Hz. Mûsâ'nın Tur'da aramaya gittiği asıl

³²⁹ Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, IV. 593; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, XVI. 248.

³³⁰ Tâ Hâ 19/88.

³³¹ Âsım Köksal, *Büyük Peygamberler Tarihi*, II. 83.

³³² et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, V. 483; Mehmed Vehbî, *Hülâsâtü'l-Beyân*, IIX. 3329.

tanrının işte bu buzağı olduğunu ama Mûsâ'nın bunu dikkatten kaçırdığını iddia ederek toplumu ikna etmeye çalışmıştır.³³³

Bu âyette unutanın kim olduğuna gelince bazı âlimler Sâmirî'nin Hz. Mûsâ'nın sapıtığını ve Rabbini unuttuğunu³³⁴ Tûr'a O'nu aramaya gitti deyip, Mûsâ size Rabbinizin bu olduğunu söylemeyi unuttu³³⁵ diyerek bazı tefsirlerde de Sâmirî'nin Rabbini unuttuğu ve imanın gereğini yapmadığı³³⁶ üzerinde durulmaktadır.

1.8.3. Ashâb-ı Sebt

Kur'ân, Hz. Mûsâ'nın ümmetinden olduğunu belirttiği Ashâb-ı Sebt yani cumartesi topluluğundan birkaç âyette bahsetmektedir.³³⁷ Bunların balıkçılıkla geçindikleri bilindiği için bir sahilde yaşadıkları anlaşılmakta ancak buranın neresi olduğu konusunda müfessirler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Bu yer konusunda müfessirler: Medyen, Eyle, Taberiyye, Medine isimli bir köy,³³⁸ İbn Abbas'a göre; Eyle denilen bir köy,³³⁹ Taberî'ye göre Şamda Taberiyye³⁴⁰ olduğu bildirilmektedir. Bu halkın, kendilerine imtihan olarak Cumartesi gününün kudsîyetini ihlâl ettikleri için Allah'a isyan etmiş ve bu nedenle maymun veya domuza dönüştürüldükleri âyetlerde bildirilmektedir.³⁴¹

Bu âyette³⁴² Yüce Allah, bu kasaba halkı ve onun imtihanından, yanlışlarından nasihatleri unuttuklarından bahsetmektedir. Bu Kasaba halkı üçe ayrılmıştı: Üçte biri onlarla beraber avlıyor, üçte biri onları balık avlamaktan alıkoymaya çalışıyor, diğer üçte biri ise çekimser davranıyordu.³⁴³ Onların Cumartesi yasağını delmek için geliştirdikleri karşı hilelerini ve içlerinden bazı salihler tarafından uyarılmalarını,³⁴⁴ bundan vazgeçmemelerini, bu nedenle Allah'ın onları cezalandırmasını, onları aşağılık maymunlar

³³³ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, V. 483; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II. 444; Mehmed Vehbî, *Hülâsâtü'l-Beyân*, VIII. 3329; Esed, *Kur'ân Mesajı*, II. 637.

³³⁴ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXII. 101; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, III. 218; el-Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, IV. 27; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, XVI. 248; Seyyid Kutub, *Fî Zilali'l-Kur'ân*, X. 66.

³³⁵ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, III. 449.

³³⁶ Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, IV. 593; el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II. 55.

³³⁷ el-Bakara 2/65; en-Nisâ 4/47, 154.

³³⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II. 164.

³³⁹ Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, III. 587.

³⁴⁰ el-Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, II. 558.

³⁴¹ Abdullah Emin Çimen, *Niçin Helâk Oldular* (Kur'ân-ı Kerîm'de Helâk Kavramı), s. 327.

³⁴² el-Â'râf 7/165.

³⁴³ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, V. 111; Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, II. 359.

³⁴⁴ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XV. 39.

yapmasını, kötülükten yasaklayanları kurtarmasını zikretmektedir.³⁴⁵Bunda da Müslümanlar için bir nasihat ve hatırlatma vardır. İbret ve sakınma için davet olduğu dikkate alınması gereken bir durumdur.³⁴⁶

1.8.4. Hz. Mûsâ'nın Yardımcısı

Hz. Mûsâ, el-Kehf Sûresinde Hızır olduğu belirtilen âlimi bulmak için, adı, Yûşa b. Nûn olduğu açıklanan yol arkadaşıyla birlikte yola çıktığı haber verilmektedir.³⁴⁷

Bu ikisi uzunca bir yol gittikten sonra kendilerine işaret olarak verilen balık onlardan uzaklaşmıştır. Ancak O'nun yardımcısı, dinlendikleri kayanın yanında balığın kaçtığını gördüğünü fakat bunu Hz. Mûsâ'ya söylemeyi unuttuğunu dile getirmektedir.³⁴⁸ *Her ikisi, iki denizin birleştiği yere varınca balıklarını unuttular. Balık, denizde bir yol tutup gitmişti.*³⁴⁹ Allah onların ikisinin de unutmamasını murad etmiş böylece Şeytan gence olayı Mûsâ'ya anmasını unutturmuştur.³⁵⁰

Hz. Mûsâ'nın arkadaşı kayanın yanında balığın kaybolup gittiğini söylemeyi unuttuğunu, bunu ancak şeytanın unutturduğunu dile getirerek unutmayı Allah'a yüklememesi dikkat çekmektedir. *“(Genç adam:) Gördün mü? kayaya sığındığımız sırada balığı unuttum. Onu söylememi bana şeytandan başkası unutturmadi. O, şaşılacak bir şekilde denizde yolunu tutup gitmişti”*³⁵¹âyette adamın unuttuğu, hatırına getiremediği ve bu unutma işinin sebebini de şeytanın vesveselerine yüklediği³⁵² görülmektedir.

1.8.5. Hz. Yûsuf'un Hapishane Arkadaşı

Hz. Yûsuf'un hapis arkadaşının, âyetten anlaşıldığına göre sarayda kalıp, kralla görüşebilen ve ona sözü geçen biri olduğu anlaşılmaktadır. Bunu bilen Hz. Yûsuf, zindandan çıkıp kurtulacağına kanaat getirdiği arkadaşınabeni, suçsuz olduğum halde

³⁴⁵ Tabâtabâî, *el-Mizân*, VIII. 415; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV. 159; Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, II. 359.

³⁴⁶ Seyyid Kutub, *Fî Zilali'l-Kur'an*, VI. 289.

³⁴⁷ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, III. 125; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V. 369.

³⁴⁸ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, V. 369; Mehmed Vehbî, *Hülâsâtü'l-Beyân*, VIII. 3150; Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, III. 494; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, VI. 32-39; Hayrettin Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, III. 568.

³⁴⁹ el-Kehf 18/61.

³⁵⁰ Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, IV. 409; el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzil*, II. 17.

³⁵¹ el-Kehf 18/63.

³⁵² el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzil*, II. 17; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, III. 353; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, XV. 317.

zindana atıldığını krala hatırlat. Fakat Şeytan, zindandan kurtulan bu kişiye, Kral'a, Yûsuf'tan söz etmeyi unutturdu. Böylece Yûsuf zindanda birkaç yıl daha kaldı.³⁵³

Müfessirlere göre şeytanın bu kişiye unutturabilmesinin hikmeti Hz. Yûsuf'un melik ve suçu gibi aciz mahlûklardan kurtuluşunu temenni etmesinden dolayıdır. Bunun üzerine Allah ceza olarak Hz. Yûsuf'un birkaç yıl daha orada kalmasını istemiştir. Böylece Allah, adamın melike onu hatırlatmasını unutturmuştur.³⁵⁴ Bu ayette bazı müfessirler, her ne kadar Yûsuf unuttu dese de müfessirlerin çoğu sâkînin(sucunun) unuttuğu üzerinde durmuşlardır.³⁵⁵

1.8.6. Hz. Meryem ve Unutulma İsteği

Hz. Meryem, Kur'an'da bizlere örnek almamız için iffet âbidesi olarak tanıtılmaktadır. Kur'an bize onun babasız olarak Hz. İsa'yı dünyaya getirmesi esnasında insanlara bu kabullenilmesi zor durumunu anlatmada sıkıntı çekeceğini bildiği için unutulmayı istediğini haber vermektedir.

Bu âyette Yüce Allah'ın, Hz. Meryem'e Cebrail'i gönderip ona erkek evlat müjdelemesi anlatılmaktadır. Hz. Meryem'in gebe kaldığı, ailesinden uzaklaşarak, uzak bir yere gittiğini, doğum sancıları onu, bir hurma ağacının altına sürüklediği ifade edilmektedir. *"Doğum sancısı onu bir hurma ağacına (dayanmaya) sevk etti."Keşke, dedi, bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim!"*³⁵⁶ Hz. Meryem'in insanlardan utanarak dininde kötü bir kadın olduğunun zannedilmesinden veya bu durumda kendisine birinin iftira etmesinden korktuğu için ölmek istediği dile getirilmektedir.³⁵⁷ Âyette, Hz. Meryem'in psikolojik acılarının yanında fizyolojik sancuların pençesinde de kıvrılmakta olduğu ve bundan dolayı bu sözleri söylediği³⁵⁸ anlaşılmaktadır.

³⁵³ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, V. 26; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, II. 623; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II. 453-454; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, IV. 231; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, II. 247.

³⁵⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V. 45; Mehmed Vehbî, *Hülâsâtü'l-Beyân*, VI. 2511.

³⁵⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, II. 247; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, III. 35; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, IV. 411.

³⁵⁶ Meryem 19/23.

³⁵⁷ Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdîh*, III. 519; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, VI. 38.

³⁵⁸ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, V. 404; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, III. 23; Seyyid Kutub, *Fî Zilali'l-Kur'an*, IX. 503.

1.8.7. Fir'avun'un Allah'a Unutma İsnâdı

Hız. Mûsâ, Medyenden tekrar Mısır'a dönünce, Hız. Hârûn'la beraber konuşurken Fir'avun'un eziyetinden korktuklarını ifâde etmişlerdi. Allah, onlara korkmamalarını, kendileriyle beraber olduğunu bildirmiş ve onlardan Fir'avun'a gidip onu hak yola davet etmelerini emretmiştir. Fir'avun'a giden ikisini Fir'avun tanımış kendilerine ne istediklerini sormuştu. Onlarda Allah'a iman etmelerini istemişlerdir.³⁵⁹

Hız. Mûsâ, kardeşi Hız. Hârûn ile Fir'avun'a gidip onu tevhid inancına davete gidince, Fir'avun, onlara bilgi sahibi olmadıkları eski insanlar hakkında birtakım sorular sormuştu. Onlar da bilmediklerini söylemişler, sonrada onların bilgisinin şaşırmanın ve unutmanın Rabbin katında olduğunu açıklamışlardır. *"Mûsâ: Onlar hakkındaki bilgi, Rabbin yanında bir kitapta bulunur. Rabbin, ne yanılır ne de unuttur, dedi."*³⁶⁰

Tefsirlerde bu âyette Fir'avun'un, Hız. Mûsâ'ya geçmiş asır insanların durumunu sormuş ve ona madem gerçekten bir Rabbin var diyorsan doğru yolu göstermiş ise insanlar neden doğru yolu takip etmemişler, putlara tapmış ve cehalette kalmışlar? Fir'avun'un, bu sorularla Allah'tan herhangi bir yol göstericiyi ve Peygamberliği inkâr etmek istediği anlaşılmaktadır. Hız. Mûsâ ona eski kavimlerin durumunu bilmediğini, onların durumunu ancak Rabbin katında bir kitapta olduğunu söylemiştir. *"Onların durumunun ne olacağını Allah bilir. Çünkü O şaşırılmaz ve unutmaz. Belki O Peygamberleriyle insanlara yol göstermiş onlar kabul etmemişlerdir"* diye cevap vermiştir.³⁶¹

2. Kur'ân'da Unutulduğu Belirtilen Durum ve Değerler

2.1. Günah ve Hatalar

İnsanların hata yapıp günah işlemesi onun fitratının bir sonucudur. Zaten Yüce Allah, onun bu zaafını bildiği için kasıtlı olması dışında onu sorumlu tutmamaktadır. Ancak o bilerek ve kasten Rabbinin emirlerine karşı gelirse, Allah işte o zaman kendisinin yaptığı gibi onu unutacağını ve cezalandıracağını haber vermektedir.

³⁵⁹ Âsım Köksal, *Büyük Peygamberler Tarihi*, II. 44-45.

³⁶⁰ Tâ Hâ 19/52.

³⁶¹ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, V. 469; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, V. 424; Mehmed Vehbî, *Hülâsâtü'l-Beyân*, IIX. 3297; Seyyid Kutub, *Fi Zilali'l-Kur'ân*, X. 47.

Allah bütün insan ve cinleri sadece kendisine kulluk yapmak için yarattığını bildirmekte ancak kulluk yaparak doğru yolda kalabileceklerini bildirmektedir. İşte Allah, sırât-ı müstakîmde gidenlere, mü'min diye hitap ederken, bu yolda gitmeyene de zalimler olarak hitap etmektedir.³⁶² Allah, bu âyette, göndermiş olduğu emir ve yasaklar kendisine anlatıldığı halde ondan yüz çevirenden ve işlediği kötü amelleri, günahları ve inkârları unuttandan daha zalim hiçbir kimsenin olamayacağını beyan etmektedir. Bu tür insanların işlediklerinden dolayı kalplerinin perdelendiğini, kulaklarının tıkanıp ve böylece, hakka çağrılınsalar bile asla hidâyete eremeyecek duruma geldiklerini bildirmektedir.³⁶³

Kur'ân, insanın yaptığı bütün işlerden sorumlu olduğunu ve amellerinin karşılığını eksiksiz göreceğini haber vermektedir. Bu nedenle dünyaya imtihan için gönderilen insanın, yaptığı her işi bu bilinçle yapması istenmektedir. Bu durum âyette şöyle ifade edilmektedir; *"O gün Allah onların hepsini diriltecek ve yaptıklarını kendilerine haber verecektir. Allah onları bir bir saymıştır. Onlar ise unutmuşlardır. Allah her şeye şahittir."*³⁶⁴

Bu âyetten ilâhi katta hiçbir şeyin kaybolmadığı gibi amellerin de kaybolmayacağını, küçük ve büyük, gizli ve açık amellerin hepsine melekler vasıtasıyla eksiksiz olarak defterlere de yazıldığına³⁶⁵ dikkat çekilmektedir. Kâfirlere yaptıkları bu işlerin haber verilmesi; onları utandırmak, kınamak, ayıplamak için olduğu anlaşılmaktadır. *"Onlarsa bunu unutmuşlardı"* ifâdesinden onların yaptıkları çirkin işleri unuttukları, önemsemedikleri, küçümseyerek gevşek davrandıkları ve böylece gerçekten onları unuttukları haber verilmektedir.³⁶⁶

2.2. Kıyâmet ve Âhiret

İslâmda âhirete iman, nakille sabittir. Âhiret hakkındaki bilgileri, Kur'ân ve hadislerden öğrenmekteyiz. Kur'ân'da birçok ayette âhirete iman, Allah'a imanla birlikte zikredilmiştir. Bu sebeple âhireti inkâr; küfür sayılmıştır.³⁶⁷

Âhireti inkâr; Allah'ı ve Resûlünü inkâr anlamında olduğu için Kur'ân âhirete

³⁶² el-Kehf 18/57.

³⁶³ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, V. 368; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II. 701; Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, III. 489.

³⁶⁴ el-Mücâdele 58/6.

³⁶⁵ Mehmed Vehbî, *Hülâsâtü'l-Beyân*, XIV. 5810; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, X. 9.

³⁶⁶ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIX. 263.

³⁶⁷ Ahmet Saim Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, Marifet Yayınları, İstanbul 2000, s.150.

inanmayanların büyük bir sapıklık içinde olduklarını haber vermektedir.³⁶⁸ Âyetlerde insanların dalâlete düşmeleri, sorumluluklarını yapmaktan vazgeçmeleri ve Allah'ın âyetlerini düşünmekten yüz çevirmelerinin en belirgin nedeni olarak; onların dünyaya dalmaları, günaha düşkünlük, gurur ve âhireti inkâr etmeleri olduğu ortaya çıkmaktadır. İnkârcıların âhret gününü hatırdan çıkarmasından ve buna karşılık âhirette de ellerinden tutulmamasından söz edilirken *unutmakanlamına* gelen nisyan mastarından türetilmiş fiiller kullanılmıştır.³⁶⁹

Yüce Allah, kıyâmeti inkâr edenlere; “*O halde bu gününüze kavuşmayı unutmanıza karşılık azabı tadın. Biz de sizi unuttuk. Yapmakta olduğunuza karşılık ebedi azabı tadın*”³⁷⁰ diyerek yalanladıkları âkıbetin başlarına geleceğini bildirmektedir.

Kıyâmete, âhirete inanmayan kâfirlere³⁷¹ ve müşriklere³⁷² hitaben; işte bize kavuşmayı yalanladığınız unuttuğunuz ve gereğini yapmadığınız, kavuşma gününe çalışmayı ve emirlerimizi terk ettiğiniz gibi biz de sizi bugün ateşe terk ederiz³⁷³ gibi uyarılar dikkat çekmektedir. İnsanları Allah yolundan saptıranlar için hesap ve kıyâmet gününü unuttukları için çetin bir azabın olduğu bildirilmekte, bunların Allah'ı unutan kimseler olarak isimlendirildiği sonuçta Allah'ın da onlara kendi yararlarına olan işleri unutturduğu ifâde edilmektedir.³⁷⁴

Yine Kur'ân, kâfirlerden bahsederken; “*Onlar dinlerini oyun ve eğlence edinmişler ve dünya hayatı da kendilerini aldatmıştı. İşte onlar bu günlerine kavuşacaklarını nasıl unuttular ve âyetlerimizi nasıl inkâr edip durdularsa biz de onları bugün öyle unuttururuz*”³⁷⁵ diyerek onların durumlarını açıklamıştır. Bu kâfirler, dünyada iken dinleriyle eğlenen, onunla oynayan, kendilerini dine davet edenlerle alay eden ve onları eğlenceye alan kimseler oldukları belirtilmiştir. Onların, kıyâmet günüyle karşılaşacaklarını unutmaları, bunun için ameli terk etmeleri ve dünyadayken âyetlerimizi inkâr etmelerine karşılık, Allahda onları âhirette, merhametli davranma yönünden unutacağını, onları aç, susuz

³⁶⁸ Gölcük, Şerafettin vd., *Kelâm*, s. 393.

³⁶⁹ Hayrettin Karaman v.dğr., *Kur'ân Yolu*, IV, s. 353; Yener Öztürk, *Kur'ân'da Ahiret*, Işık Yayınları, İzmir 2004, s. 81.

³⁷⁰ es-Secde 32/14.

³⁷¹ el-Begavî, *Meâlîmu-t-tenzîl*, IV. 366.

³⁷² Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VI. 287; Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, V. 45.

³⁷³ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VI. 457; Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, VI. 545; el-Begavî, *Meâlîmu-t-tenzîl*, IV. 366; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, VII. 330; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VI. 287.

³⁷⁴ Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, V. 272.

³⁷⁵ el-Â'râf 7/51.

olarak azabın içinde bırakacağını haber vermektedir.³⁷⁶ Burada onları unutmaktan murad; Allah'ın, onların dualarına icabet etmemesi ve onlara merhamet etmemesi³⁷⁷ olarak da ifade edilmiştir.

Yine müşriklerle ilgili bir âyette onlara hitaben; "(Fakat onlar), Onun te'vilinden başka bir şey beklemiyorlar. Te'vili geldiği (haber verdiği şeyler ortaya çıktığı) gün, önceden onu unutmuş olanlar derler ki: Doğrusu Rabbimizin elçileri gerçeği getirmişler"³⁷⁸ bu âyette Kur'ân, kendilerine Kur'ân'ın vaat ettiği hesaba çekilme ve cehennem gibi âkıbetten başka ne bekliyorlar? Kıyâmet geldiği gün daha önce o kitabı unutanların gerçeği anlayacakları ve elçilerin getirdiklerinin doğruluğunu tasdik edeceklerini, kendilerine şefaathiler arayacakları veya dünyaya geri döndürülmelerini isteyecekleri haber verilmektedir. Bunların, devamlı olan âhiret nimetlerini bırakıp ta geçici ve basit dünya nimetlerini tercih ederek kendilerini zarara uğratanlar oldukları bildirilmektedir.³⁷⁹ Kur'ân, bu âyetteki müşriklerinin gerçeği ifade etmediklerini, tekrar dünyaya gönderilseler yine eski yaşantılarına devam edeceklerini,³⁸⁰ bu durum onların geçici olarak pişmanlık duyduklarını, gözleriyle görseler dahi yine eski âdetlerinden dönmeyeceklerine³⁸¹ delâlet etmektedir.

Yine Hz. Dâvûd'la ilgili bir âyette³⁸² Allah'ın onu yeryüzüne halife yaptığını, insanlar arasında hüküm verirken adaletle hüküm vermesini, kendi çıkar ve menfaatine uyarak doğruluktan ayrılmamasını tenbih etmektedir. Kendi hesaplarına göre hüküm verenlere kıyâmette adaleti unuttukları için çetin bir cehennem olduğu vaat edilmiştir.³⁸³

³⁷⁶ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, II. 56; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, II. 294; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II. 104; Tabâtabâî, *el-Mizân*, VIII.184; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, IV. 511.

³⁷⁷ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XIV. 94.

³⁷⁸ el-Â'râf 7/53.

³⁷⁹ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, II. 58; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XIV. 96; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, II. 295; Mehmed Vehbî, *Hülâsâtü'l-Beyân*, IV. 1643; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, IV. 45; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, IV. 515.

³⁸⁰ Bknz.; "Ateşin üzerinde durduruldukları zaman: "Ne olurdu tekrar dünyaya döndürülseydik, Rabbimizin âyetlerini yalanlamasaydık da mü'minlerden olsaydık." dediklerini bir görsen. Hayır, daha önce gizledikleri onlara göründü. Tekrar dünyaya döndürülseler yine kendilerine yasak edilen şeylere dönerler. Doğrusu onlar, yalancıdır." el-En'am 6/27-28.

³⁸¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II. 105.

³⁸² Sad 38/26.

³⁸³ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VII. 129; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVI. 200; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, XXIII.187; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, IV. 493; Mehmed Vehbî, *Hülâsâtü'l-Beyân*, XII. 4788; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VI. 467; Hayrettin Karaman v.dğr., *Kur'ân Yolu*, IV. 577.

İnsan bu dünyaya belli bir müddet için gönderilmiş, eceli geldiğinde de buradan ayrılacaktır. Ancak o diğer varlıklar gibi yok olup gitmeyecek, dünyada iken yaptığı her şeyden hesaba çekilecektir. Bundan dolayı Yüce Yaratıcı, insanlara Kur'ân'da kıyâmeti, hesabı, azabı ve cenneti unutmamalarını, birçok kez hatırlatmaktadır. “*Denilir ki: Bu güne kavuşacağınızı unuttuğunuz gibi biz de bugün sizi unuturuz. Yeriniz ateştir, yardımcılarınız da yoktur!*”³⁸⁴

Bu âyette Yüce Yaratıcı, kıyâmet gününden bir sahneyi gözler önüne sunuyor. Allah'a iman edip âhiret için salih amel işlemeyenlerin,³⁸⁵ Peygamberlerini yalanlayanların³⁸⁶ o gün dünyada iken bu yapması gerekip te yapmadıklarından hesaba ve Allah'ın kendilerine ceza vereceğini bildirmektedir. O gün Allah'ın onlara vereceği karşılığın: Allah'ın rahmetinin onlardan tamamen kesilmesi, varacakları yerin cehennem olması, hiçbir yardımcının bulunmayacak olması olarak belirtilmektedir. Allah, onlara Hak Dini inkârda ısrar etmeleri, o dinle alay etmeleri, âhiretten tamamen yüz çevirip,³⁸⁷ dünya sevgisine gark olmaları³⁸⁸ sebebiyle azaba terk etme³⁸⁹ cezasını verdiğini³⁹⁰ beyan etmektedir.

2.3. Allah

Allah'ı inkâr edenlerin Kur'ân'da Allah'ı unuttukları, O'nun emir ve yasaklarını gücünün her şeye yeteceğini düşünmedikleri beyan edilmektedir. Nitekim münâfikların Hz. Peygamberle beraber yaşarken O'nu ve Allah'ı unutmaları eleştirilmiştir. Kur'ân, onlara bu unutma cezasıyla yetinmemiş, onların cezalarını üç şeyle artırdığını haber vermektedir. Allah'ın dünya ve âhirette onları lanetleyip, rahmetinden kovması ve ihsân edeceği başarılarından onları yoksun bırakması ve âhirette de sürekli ve şiddetli bir azaba uğramalarını³⁹¹ onların cezaları olarak haber vermektedir.

Kur'ân'da Tâhâ sûresinde, Hz. Mûsâ'nın Fir'avun'un karşısında konuşurken ona Rabbini hatırlatmasından sonra, Fir'avun'un, Hz. Mûsâ'ya Rabbi hakkında birtakım

³⁸⁴ el-Câsiye 45/34.

³⁸⁵ el-Begavî, *Meâlîmu-t-tenzîl*, V. 129.

³⁸⁶ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VII. 391; Mehmed Vehbî, *Hülâsâtü'l-Beyân*, XIII. 5311.

³⁸⁷ el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II. 391.

³⁸⁸ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXVII. 274; Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, V. 524.

³⁸⁹ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, XXV. 2; el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II. 391.

³⁹⁰ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VII. 391; Mehmed Vehbî, *Hülâsâtü'l-Beyân*, XIII. 5311.

³⁹¹ Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, II. 503.

sorular sorduğu haber verilmektedir. Âyette, Fir'avun'un kendi gurur ve kuruntuları yüzünden Rabbini unuttuğu bizlere aktarılmaktadır. Hz. Mûsâda ona Rabbini hatırlatıp, O'nun asla hata yapmayacağını, şaşırmayacağını ve unutmayacağını Fir'avun'a aktardığı görülmektedir.³⁹²

Yine Hz. Mûsâ'nın kavminden olan Sâmirî isimli kişinin bir âyette ifâde edildiği gibi Allah'ı unuttuğu bizlere bildirilmektedir. Buradaki konuşmalarda Hz. Mûsâ'nın Sâmirî'ye kızması ve onu tevhid dinine yani Allah'a çağırması işlenmektedir. Nitekim âyette Sâmirî'nin nefesine uyup Allah'ı unuttuğu görülmektedir.³⁹³

Hz. Peygamber'in el-Kehf Sûresinde soru soran müşriklere yarın cevap vereceğini söylemesi, ancak Hz. Peygamber'in burada hatayla Allah'ı anmayı unuttuğu ve inşallah demediği haber verilerek bunun yanlış olduğu ifâde edilmektedir.³⁹⁴

2.4. Yaratılış

Allah Kur'ânda yaratılış ve tekrar dirilişin meydana geleceğini birçok ayette bizlere bildirmektedir.³⁹⁵ Kur'ân'ın bu ayetlerinin birinde müşriklerden Ubey b. Halef veya As bin Vâil'in³⁹⁶ Hz. Peygamber'in huzuruna gelip birtakım diyalogların yaşanması anlatılmaktadır. Bu müşrik, çürümüş bir kemiği eliyle ufalayarak Hz Peygamber'e; "*Allah bunu böyle çürüdükten sonra diriltir mi dersin?*" demiş. "*Evet, seni de diriltir ve ateşe kor*" demesi üzerine bu âyetin³⁹⁷ indiği rivâyet edilmiştir.³⁹⁸

Yâsin Sûresinin bu âyeti ve sonrasında Yüce Yaratıcı insanın yaratılışı, onun bir damla sudan yaratılıp mükemmel hale getirildiğinden bahsetmektedir. İnsanların bu ilk yaratılışı düşünmediklerini ve cahilce³⁹⁹ çürümüş kemiği örnek gösterdiklerini,⁴⁰⁰ aslında yaratılışın zor bir şeyin olmadığı, Allah'ın "ol" demesinin yeterli olacağı sonraki âyetlerde

³⁹² Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, IV. 32.

³⁹³ Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, IV, 44.

³⁹⁴ Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, III, 474.

³⁹⁵ Meryem 19/ 66-67; Enbiya 21/104; el-Hacc 22/5-7; el-Mü'minûn 23/12-16; Lokman 31/28.

³⁹⁶ Seyyid Kutub, *Fî Zilali'l-Kur'ân*, XII. 287.

³⁹⁷ Yâ Sîn 36/78.

³⁹⁸ el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 379; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III. 761; Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, VII. 74.

³⁹⁹ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, IV. 440.

⁴⁰⁰ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, V. 61.

ifâde edilmektedir.⁴⁰¹ Ancak insanların bunu düşünmediği, tefekkürü terk ettiğini⁴⁰² ve ihmal ettiğini,⁴⁰³ nefsinin ve Allah'ın insanı tekrar yaratacağını unuttuğunu⁴⁰⁴ bildirilmektedir. Sonraki âyetler de yaratılışla ilgili birtakım bilgi ve örnekler⁴⁰⁵ vermektedir. Burada müşriklerin, insanın yaratılışı hakkında düşünmeyi terk ettikleri, küfür ve inadı seçtikleri⁴⁰⁶ açıkça görülmektedir.

2.5. Ahid (Söz)

Kur'ân'da ahid kelimesi birtakım anlamlara gelmektedir. Kur'ân bizlere Yahudi ve Hıristiyanların kendilerine verilen ahdi yani emirleri unuttuklarını yine Hz. Âdem'in cennette yasak meyve emrini terk etmesini haber vermektedir.

Ehl-i kitapla yapılan bu ahidler tefsirlerde; Onların namaz kılmak, zekât vermek gibi O'na itaati kabullenmek ve Allah'ın Peygamberlerine ayırım yapmadan inanmak, Allah'a ve Resûlüne iman edeceklerine ve hayır işleri yapacaklarına dair⁴⁰⁷ olduğu ifâde edilmektedir.

Bütün bu emirlerin yapılmasının sonucunda onların günahlarının bağışlanacağı ve altından ırmaklar akan cennetler vaat edilmiştir. Fakat onların, Allah ile yaptıkları bu antlaşmayı bozdukları, sebepsiz yere Peygamberlerini öldürdükleri, Yahudilerin Hz. İsa'yı öldürmek ve çarmıha germek için tuzaklar kurdukları, Tevrat'ı değiştirdikleri ve hükümlerini yerine getirmeyip unuttukları kitabı göz ardı ettikleri çeşitli âyetlerde haber verilmiştir.⁴⁰⁸

Allah'a vermiş oldukları sözleri bozmaları sebebiyle, Yahudilerin lanetlendikleri, Onları kovup rahmetinden uzaklaştırmıştır. Kalplerinden merhamet duygularını çekip

⁴⁰¹ el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II. 287; Mehmed Vehbî, *Hülâsâtü'l-Beyân*, XII. 4683.

⁴⁰² Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, XXIII. 54; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, IV. 440; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr*, XXII. 75.

⁴⁰³ Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, V. 216.

⁴⁰⁴ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Azîm*, III. 762.

⁴⁰⁵ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXVI.109; el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II. 287.

⁴⁰⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXII. 75; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, XXIII. 54.

⁴⁰⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I. 604.

⁴⁰⁸ Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, III. 40,41; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, III. 401,402; Seyyid Kutub, *Fî Zilali'l-Kur'ân*, IV.172; Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, II. 35.

olarak katılaştırmıştır. Hıristiyanların da aralarına kıyâmet gününe kadar sürüp gidecek kin ve düşmanlıklar sokulduğu hatırlatılmaktadır.⁴⁰⁹

Allah'ın insanlara ahdi, genel olarak onlara verdiği emir ve yasaklardır. Allah'ın Hz. Âdem'e ahdi, belirtilen ağaçtan yemesini haram kılan emridir. Şeytan, Hz. Âdem'e ebedi yaşamayı sevme duygusu, mülk ve hükümrânlık sahibi olma isteği gibi zayıf yönlerinden gelerek ayaklarını kaydırduğu tefsirlerde ifâde edilmektedir.⁴¹⁰ Ancak bunların O'nun azimsizliğinin sonucu ortaya çıktığı görülmektedir.

2.6. Allah'ın Kitabı ve Âyetleri

Kur'ân'daki Allah'ın kitap ve âyetlerini unutma Allah'ın bizzat kendisinin unutturması ve kulların bir takım sebeplerle, İlâhi İrâdeyi unutmaları olmak üzere iki kısımda ele alınması gerekmektedir.

İlk olarak el-Bakara 106 ve el-Â'lâ 6. âyetlerinde, Allah'ın istek ve arzusuna veya kulların maslahatına göre bizzat Allah'ın kendisi fâildir. Bu âyetlerde Allah'ın unutturması, Peygamber veya insanların hafızalarından bu âyetlerin veya bazı hükümlerin giderilmesi şeklinde anlaşılmalıdır. Ancak bu âyetlerdeki “*Allah'ın her şeye kadir olduğu*”ve “*Allah'ın diledikleri dışında*” ifâdeleri bunların istisna âyetleri olduğunu⁴¹¹ ortaya koymaktadır. Bu iki âyet dışındaki kitap ve âyetlerin unutulmasından maksat, O'nun emir ve yasaklarını terk etme, onlardan yüz çevirme anlaşılmaktadır.⁴¹²

Allah, insanlara kendilerini azaptan kurtaracak âyetleri gönderdiğini, ancak insanların o âyetlerden yüz çevirdiklerini onlara aldırış etmediklerine dikkat çekmektedir. Böyle kişilere dünyada iken âyetlere karşı takındıkları bu olumsuz ve inkârcı tavır sebebiyle âhirette kör olarak yaratılma ve cehenneme atılma cezası vereceğini vaad etmektedir. Allah'ın âyetlerinden yüz çevirenlere, Onların dünyada yaptığı unutma muâmelesiyle karşılık verilerek unutulacakları haber verilmektedir.⁴¹³

Yine Kur'ân, kendilerine dünya ve âhîret mutluluğunu sağlayacak Kur'ân âyetleri

⁴⁰⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, III. 248; Tabâtabâî, *el-Mizân*, V. 371; Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, II. 37; Hayreddin Karaman v.dğr., *Kur'ân Yolu*, II. 231,232.

⁴¹⁰ Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, IV. 53.

⁴¹¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, s. 352

⁴¹² el-Mâide 5/13-14; el-Kehf 18/57; Tâ Hâ 20/126.

⁴¹³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, V. 499; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, III. 226; Seyyid Kutub, *Fî Zıllali'l-Kur'ân*, X. 86; Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, IV. 55.

indiği halde ona inanmayı yüz çeviren Mekke Müşriklerini iman etmedikleri, küfür ve inatlarına devam ettikleri için eleştirmektedir.⁴¹⁴ Onların takındıkları bu inatçı ve kibirli tutumlarından dolayı Kur'ân, onları zalimler olarak sıfatlandırmakta, onlardan daha fazla zalim olamayacağını belirtmektedir.⁴¹⁵ Ancak âyetleri inkâr eden ve de Kur'ân âyetlerine inkâr nazarıyla bakan kâfirler için horlayıcı bir azabın olduğu ve bu azabın, onların büyüklüklerini kıyâmette gidereceği belirtilmektedir.

2.7. Yalvarış

Kur'ân'ın bazı âyetlerine göre Allah'a tam anlamıyla inanmayanların O'na her zaman değil, sadece sıkıntıya düştüklerinde yalvardıkları ama başlarından sıkıntı giderilince yalvarmayı bıraktıkları ancak sonunda böylelerinin cehenneme gideceklerini haber vermektedir.⁴¹⁶

Yüce Allah, Kur'ân'da zaman zaman insanların nankörlüklerinden bahsetmekte ve onları Allah'ın nimetlerinin farkında olmaları hususunda teşvik etmektedir. İster Müslüman olsun, ister diğer inanç gruplarından olsun bütün bu örneklerdeki ortak özellik ise: Hepsinin genişlik ve rahat zamanlarında Allah'ı hatırlarına getirmemeleri, sıkıntı ve darlık zamanlarında ise Allah'a yalvarmalarıdır. *“Bilakis yalnız Allah'a yalvarırsınız. O da (kaldırılması için) kendisine yalvardığınız belâyı dilerse kaldırır ve siz ortak koştuğunuz şeyleri unutursunuz”*⁴¹⁷

Bu âyet ve bu âyetin öncesinde Allah, insan gruplarının Allah'a her zaman yalvarması gerektiğinden bahsederken bu âyette insanın başına bir sıkıntı geldiğinde hemen herkesin Allah'a yalvarır hale geldiğinden söz etmektedir.⁴¹⁸ O da onlardan sıkıntıyı gidermeyi dilerse dualarını kabul edip sıkıntıları onlardan kaldırır. Bu durumda o insanlar artık, Allah'a ortak koştukları şeyleri unuturlar.⁴¹⁹

Bu sözlerde; bozgunculuk yapan kavmi helâk etmenin, âlemlerin Rabbi Allah'ın bir ni'meti olduğuna, onların sıkıntı ve sevinç hallerindeyse insanlar için öğüt ve ibretler

⁴¹⁴ el-Kehf 18/57.

⁴¹⁵ Hicâzî, *et-Tefsîru 'l-vâdih*, III. 489.

⁴¹⁶ Hicâzî, *et-Tefsîru 'l-vâdih*, V. 300.

⁴¹⁷ el-En'am 6/41.

⁴¹⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, III. 424.

⁴¹⁹ et-Taberî, *Câmiu 'l-beyân*, III. 489; İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Azîm*, II. 181; el-Beyzâvî, *Envâru 't-tenzîl*, I. 300; Hicâzî, *et-Tefsîru 'l-vâdih*, II. 167; Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-münîr*, IV. 194.

bulduğuna işaret edilmektedir. Ancak akıl sahibi kimseler düşünüp bu incelikleri kavrayabilecekleri belirtilmektedir.⁴²⁰ Âyette sıkıntı anlamına gelen be's; şiddet ve açlık, darr ise hastalık anlamına gelebileceği gibi, dünyadaki fakirlik ve sefalet de olabileceğine dikkat çekilmiştir.⁴²¹

Allah'ın şu ayetlerinde dile getirildiği gibi durumun hep aynı olduğu görülmektedir: *"Denizde size bir sıkıntı isabet ettiği zaman ondan başka taptığınız herkes kaybolur gider."*⁴²² *Onları gölgeler gibi dalgalar kapladığında dinlerini halis kılanlar olarak Allah'a dua ederler. Onları kurtarıp karaya çıkarınca onlardan kimileri orta yolu tutar. Esasen bizim âyetlerimizi ancak çokça haksızlık edenler ve nankörlük edenler inkâr eder."*⁴²³ Çünkü Allah, insanın fitratına, yerde ve göklerde hiç kimse tarafından âciz bırakılamayan gerçek yaratıcıya boyun eğme duygusunu yerleştirmiştir.

Bu tür inkârcıların başka bir âyette sıkıntı baş gösterince Allah'a yalvarıp yakardıkları ifâde edilmektedir: *"Hatta siz gemilerde bulunduğunuz, onlar, bunları güzel bir hava ile akar gibi götürdükleri, (yolcular da) bununla sevindikleri zaman ona şiddetli bir fırtına gelip çatar. Her yerden kendilerine dalgalar hücum eder. Sanırlar ki, onlar çepeçevre kuşatılmışlardır!.. (İşte) onlar, Allah'ın dininde halis ve samimi kimseler olarak Ona dua ederler"*⁴²⁴

2.8. İyilik

Kur'ân'da el-Bakara 44. âyetinde özellikle Yahûdi âlimlerinin insanlara iyiliği emredip kendilerinin bunu unutması haber verilmekte ve bu durumun çelişki dolu olduğuna dikkat çekilmektedir. Allah burada Yahûdiler için unutmuş gibi iyiliği terk ediyorlar diyerek onların bilerek bu işleri yapmadıklarına işaret etmektedir.

Âyette geçen birr yani iyilik ifâdesi; hayır işlerinin genel adıdır. Ancak âlimler tefsirlerde farklı anlamlar vermişlerdir. Bunlardan bazıları burada kastedilen iyiliğin; Allah'a ve ana babaya itaat,⁴²⁵ başkalarına doğruyu göstermek süretiyle istifâde ettirme,⁴²⁶

⁴²⁰ Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdıh*, II. 168; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, IV. 194.

⁴²¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II. 181; el-Begavî, *Meâlîmu-t-tenzîl*, II. 357.

⁴²² el-İsrâ 17/69.

⁴²³ Lokmân 31/32

⁴²⁴ Yunûs 10/ 22.

⁴²⁵ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, III. 46.

⁴²⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kurân Dili*, I. 287.

salih amel, hayır ve iyiliğe çalışma,⁴²⁷ doğruluk ve çokça hayır yapma⁴²⁸ ve sadaka⁴²⁹ olarak ele almışlardır. Âyetlerdeki iyilik kavramını bazıları; Allah'ın kulları hakkındaki iyiliği, İnsanların akrabalarını gözetme iyiliği ve diğer insanlara karşı iyilik olmak üzere üçe ayırmaktadırlar.⁴³⁰

Bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber bu konuya dikkat çekmektedir; *"Bana İsrâ ve Miraç yaptırıldığı gece, bir kısım insanların yanından geçtim, onların dudakları, ateşten makaslarla kesiliyordu. Dedim ki: Bunlar kimdir?" Dediler ki: "Bunlar, dünyadaki hatiplerdir. İnsanlara iyiliği emreder kendilerini ise unuturlardı. Hâlbuki onlar, kitabı okurlardı. Hiç bunu düşünmezler mi?"*⁴³¹

Yahudileri eleştiren söz konusu âyet, bir yandan Yahudi din bilginlerinin bu çelişkili tutumları hakkında bilgi verirken, aynı zamanda İslâm Ümmeti, özellikle Müslüman din önderleri için de bir uyarı anlamı taşımaktadır.⁴³² Nitekim Kur'ân'da başkalarına tebliğ edip söyledikleri halde, tebliğ ettikleri emirleri kendileri yerine getirmeyenler; *"Ey iman edenler, yapmayacağınız şeyi niye söylüyorsunuz?"*⁴³³ denilerek uyarılmaktadır.

Yine Kasas Sûresinde Kârun'a yapması gerektiği halde yapmadığı o bol malın şükürü için, iyilik tavsiye edilmektedir. Burada iyilikten maksadın, mal ve mevki ile yardımda bulunma, sözü iyi olmak,⁴³⁴ malı iyi yerlerde harcama, insanlara iyilikte bulunma, nimetin bilincinde olma ve O'na şükürle karşılık verme,⁴³⁵ sadaka verme, Allah'a yaklaştırmak, rahmetine eriştirecek vesileler aramak⁴³⁶ olduğu ifâde edilmektedir.

2.9. Amel

Kur'ân, insanlara birçok âyette âhirette kendilerini kurtaracak ameller yapmalarını istemektedir. Ancak insanların birçoğunun bu emrin aksine dünyaya daldıkları, onu inkâr

⁴²⁷ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, I. 91.

⁴²⁸ Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, I. 46.

⁴²⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I. 136.

⁴³⁰ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, I. 59.

⁴³¹ Ahmet b. Hanbel, *el-Müsned*, III. 120, 231, 239; et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I. 123; el-Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, I. 75; Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, I. 156.

⁴³² Hayrettin Karaman v.dğr., *Kur'ân Yolu*, I. 116.

⁴³³ es-Saff 61/2.

⁴³⁴ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXV. 17.

⁴³⁵ Seyyid Kutub, *Fî Zilali'l-Kur'ân*, XI. 299.

⁴³⁶ Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, VI. 439.

yoluna gittikleri ifâde edilmektedir.⁴³⁷ Ancak Allah; onların yok saydıkları, kendilerini kurtaracak amelleryapmadıklarını dünyaya daldıklarını haber vermekte, âhirette de Allah'ın böyle kimselere acımayarak yaptıklarının karşılığı olarak cehenneme atacağını⁴³⁸ bildirmektedir.

Yahûdi âlimlerinden de örnek verildiği bir âyette⁴³⁹ onların insanlara amel yapmalarını tavsiye ettikleri halde kendilerinin kendilerini kurtaracak o amelleri yapmadıklarına dikkat çekilmiş ve bu çelişkili tutumları eleştirilmiştir. Yine başka bir âyette insanların Allah'ı unutmamaları tavsiye edilmekte yoksa Allah'ın onlara kendilerini kurtaracak salih amel yapmayı unutturduğu kimseler gibi olmamaları uyarısı yapılmaktadır.⁴⁴⁰

2.10. Yasaklar

Kur'an, insanlardan Allah'ın emir ve yasaklarına uymayan kişilerden de bahsederek onların durumlarından ibret almamızı bizden istemektedir. Dünya ve nefis sevgisine kapılmış toplumların nasıl yoldan saptıklarını haber vermektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de bir âyet; Yahudilerden bir kasaba halkı ve onlara imtihan olarak verilen bir yasaktan haber vermektedir.⁴⁴¹

Bu Kasaba halkının âyette yasak konusunda üçe ayrıldığı; onlardan üçte birinin onlarla beraber cumartesi günü balık avladığı, üçte birinin onları balık avlamaktan alıkoymaya çalıştığı, diğer üçte birinin de olaya çekimser davrandıkları haber verilmektedir.⁴⁴² Âyet, onların Cumartesi yasağını delmek için geliştirdikleri karşı hilelerini ve içlerinden bazı salihler tarafından uyarılmalarını⁴⁴³ fakat aşırı gidenlerin bundan vazgeçmemelerini, bu nedenle Allah'ın onları cezalandırmasını, sadece kötülükten sakındırmaya çalışanları kurtarmasını haber vermektedir.⁴⁴⁴

⁴³⁷ Tâ Hâ 20/126.

⁴³⁸ el-Mücâdele 58/6.

⁴³⁹ el-Bakara 2/44.

⁴⁴⁰ el-Haşr 59/18.

⁴⁴¹ el-Â'râf 7/165.

⁴⁴² Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-münîr*, V. 110-114; Hicâzî, *et-Tefsîru 'l-vâdih*, II. 359.

⁴⁴³ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu 'l-gayb*, XV. 39.

⁴⁴⁴ Seyyid Kutub, *Fî Zilali 'l-Kur'ân*, VI. 289; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV. 159; Tabâtabâî, *el-Mizân*, VIII. 415; Hicâzî, *et-Tefsîru 'l-vâdih*, II. 359.

3. Kur'ân'da İnsanların Unutmaması İstenilen İlkeler

3.1. Fazîlet

Kur'ân, Müslümanlara birbirleriyle olan ilişkilerde fazileti ve üstünlüğü bırakmamalarını istemektedir. Bunlardan birinde boşanan Müslümanların mehir konusunda eşine üstün davranmaya gayret göstermesi teşvik edilmektedir.

Bu mezkûr âyette ifâde edilen fazîlet ve takvadan maksadın, eşlerin birbirlerine karşı lütufkâr davranmayı unutmamasıdır.⁴⁴⁵ Burada hitap ikisine de yapılmıştır. Erkeğin, mehrin tamamını vermeye çalışması⁴⁴⁶ kadının da alma hakkı olan mehrin yarısını bırakmaya çalışmasıdır. Kadın, erkekten alması icap eden mehrinin yarısını almayabilir.⁴⁴⁷ Kadının affetmesi, kocaya, kendisine karşı bir borcunun olmadığını söylemesidir. Bu hakiki anlamda bir af olarak değerlendirilmiştir.⁴⁴⁸

3.2. Dünya Nasibi

Kur'ân'da zenginliğiyle dikkat çeken Kârun'a, Hz. Mûsâ, salih kişiler veya başkaları⁴⁴⁹ âhireti hatırlatıyor, dünyadan da nasibini unutmamasını, Allah'ın verdiklerinden infak etmesini, iyilik etmesini istemekte ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmamasını öğütlemektedirler. Salih kişiler; ona bu çok malı Allah yolunda, O'na yaklaşmak için kullanmasını, dünyanın lezzetlerini de terk etmemesini söylemişlerdir.⁴⁵⁰

Burada “*dünyadan nasibini unutma*” ifâdesi tefsirlerde birçok anlamda açıklanmıştır. Bunlardan bazıları; helal dünya rızkı, kefen⁴⁵¹ âhireti kazandıracak sevap,⁴⁵² Âhret için çalışmak,⁴⁵³ haz,⁴⁵⁴ âhret için çalışmak, salih amel,⁴⁵⁵ helal kazanç, dünya nimetlerinden de

⁴⁴⁵ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, II. 64.

⁴⁴⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, I. 378; Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, I. 702; Seyyid Kutub, *Fî Zıllali'l-Kur'ân*, I. 526.

⁴⁴⁷ el-Begavî, *Meâlimu't-tenzil*, I. 329; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, I. 631.

⁴⁴⁸ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VI. 134.

⁴⁴⁹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXV. 16; Seyyid Kutub, *Fî Zıllali'l-Kur'ân*, II. 298.

⁴⁵⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, III. 525; el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzil*, II. 200; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, IV. 215; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, VII. 199.

⁴⁵¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VI. 202.

⁴⁵² Mehmed Vehbî, *Hülâsâtü'l-beyân*, X. 4144.

⁴⁵³ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, IV. 215.

⁴⁵⁴ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, XX. 179.

⁴⁵⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VI. 348; Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, VI. 439.

meşru şekilde yararlanmak,⁴⁵⁶ sadaka ve sıla-i rahim,⁴⁵⁷ Allah'a taat uğruna harcama,⁴⁵⁸ yetecek kadar dünyalık elde etme,⁴⁵⁹ mal ve servetteki Allah hakkını fakirlere harcanmasıdır⁴⁶⁰ demişlerdir.

Hz. Peygamber de; “*Dünya işlerinizi islah edip yoluna koyunuz. Âhiretinizi de ihmal etmeyip onun için çalışınız.*”⁴⁶¹ Bu hadisiyle dünya-âhiret dengesinin nasıl kurulması gerektiğini bildirmektedir. Hadise göre biri diğeri aleyhine tercih edilmemeli ancak ikisi birlikte dengeli olarak götürülmelidir. Bu husus oldukça önemli olduğu için Allah, Kur’ân-ı Kerîm’de de bizleri bu dengeli yaşama yönlendirmektedir. Yukarıdaki âyet, Mekkelilere ve biz mü’minlere bu kıssadan ibret almamızı⁴⁶² istemektedir. Kârun’un sahip olduğu zenginliği arzulayanlara, salih amel ve imanla Allah’ın sevabını arzulamanın daha iyi ve güzel olduğunu hatırlatılmaktadır.⁴⁶³

3.3. Allah’ın Dilemesi

Yüce Allah, Kur’ân’da dilemesi durumunda bir âyetin hükmünü kaldırabileceğini veya onu unutturabileceğini haber vermektedir. “*Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur(ya da ertelersek),yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz Allah’ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?*”⁴⁶⁴ Bu âyetle, Allah’ın dilemesi durumunda bir şeyi kalplerden silebileceği veya erteleyebileceği⁴⁶⁵ haber verilmiş olmaktadır.

Kur’ân âyetlerinde Hz. Peygamberle ilgili bir âyette kendisine sorulan sorulara inşallah demeden yarın cevap vereceğini söylemesi üzerine, Rabbi tarafından uyarılarak Rabbinin dilemesini hatırlaması gerektiği ifâde edilmektedir. “*Hiçbir şey için "Bunu yarın yapacağım" deme. Ancak Allah dilerse (yapacağım de). Unuttuğun zaman Allah’ı an ve*

⁴⁵⁶ Hayrettin Karaman v.dğr., *Kur’ân Yolu*, IV. 246.

⁴⁵⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III. 416.

⁴⁵⁸ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXV. 16-17.

⁴⁵⁹ Beyzâvî, *Envâru’l-tenzîl*, II. 200.

⁴⁶⁰ Hicâzî, *et-Tefsîru’l-vâdih*, IV. 480.

⁴⁶¹ İbni Mâce, es-Sünen, 2142, 2143, (II. 7259).

⁴⁶² Hicâzî, *et-Tefsîru’l-vâdih*, IV. 481.

⁴⁶³ Seyyid Kutub, *Fî Zılali’l-Kur’ân*, XI. 299.

⁴⁶⁴ el-Bakara 2/106.

⁴⁶⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, I. 199; Şafiî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, I. 34; Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, I. 352; Tabâtabâî, *el-Mizân*, I. 381; Zühaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, I. 228.

"Umarım Rabbim beni, doğruya daha yakın olana eriştirir de"⁴⁶⁶âyette ifade edilen yarından maksat; gelecek zaman olup, gerçek anlamında⁴⁶⁷ kullanılmamıştır.⁴⁶⁸Çünkü başka bir âyette insanlar; "Hiç kimse yarın ne yapacağını bilemez"⁴⁶⁹ diye uyarılmaktadır. Zira bir şeyin meydana gelmesi için sadece insanın iradesi yeterli olmayıp, Allah'ın da onun olmasını dilemesi gerektiği bilinen bir gerçektir.⁴⁷⁰

Bu âyetle, insana ileride yapacağı bir şey için azmettiğinde Allah'ın dilemesini istemesi gerektiği dile getirilmektedir. Buhârî ile Müslim'de Ebû Hureyre'den rivâyet edilen bir hadis'e göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "*Dâvûd oğlu Süleyman dedi ki: Bu gece yetmiş hanımımla dolaşacağım. Onlardan her birisi Allah yolunda savaşacak bir erkek doğuracaktır. Ona -bir rivâyette melek tarafından-: İnşallah de, denildi fakat o demedi. Hanımlarını dolaştı, fakat onlardan yalnızca bir tanesi o da uzuvları eksik bir insan doğurdu.* Resûlullah şöyle buyurdu: "*Nefsim elinde olana yemin ederim. Eğer inşallah demiş olsaydı, yemininde sadık çıkardı ve bu, onun ihtiyacını karşılardı.*" Bir diğer rivâyette de: "*Hep birlikte at sırtında, elbette Allah yolunda savaşlılardı*"⁴⁷¹ Bu hadis birçok tefsirde de geçmektedir.⁴⁷²

3.4. Uyarılar

Kur'ân'da Allah'ın, yoldan sapmış inanç gruplarının doğru yola getirmek için Peygamber, kitap, sıkıntı, darlık veya bol nimet gibi bir takım uyarılar gönderdiğini ancak onların yine eski nankör tavırlarını sürdürdükleri bildirilmektedir.⁴⁷³"*Andolsun ki, senden önceki ümmetlere de elçiler gönderdik. Ardından boyun eğsinler diye onları darlık ve hastalıklara uğrattık. Hiç olmazsa, onlara bu şekilde azabımız geldiği zaman boyun eğselerdi. Fakat kalpleri iyice katılaştı ve şeytan da onlara yaptıklarını cazip gösterdi. Kendilerine yapılan uyarıları unuttuklarında, (indirmiş olduğumuz sıkıntı ve musibetleri kaldırıp) üzerlerine her şeyin kapılarını açtık. Nihâyet kendilerine verilenler yüzünden*

⁴⁶⁶ el-Kehf 18/23-24.

⁴⁶⁷ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, III. 330.

⁴⁶⁸ Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, IV. 376; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, III. 109; Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, III. 474; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, VIII. 194.

⁴⁶⁹ Lokmân 31/34.

⁴⁷⁰ Hayrettin Karaman v.dğr., *Kur'ân Yolu*, III. 548.

⁴⁷¹ Müslim, *es-Sünen*, 27/5, hadis no; 23.

⁴⁷² Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, IV. 378; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, III. 330; Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, III. 474.

⁴⁷³ el-Begavî, *Meâlimu-t-tenzîl*, II. 358; Tabâtabâî, *el-Mizân*, VII. 129.

şımarıdıkları zaman onları ansızın yakaladık, birdenbire onlar bütün ümitlerini yitirdiler”⁴⁷⁴

Allah bu âyette, Fir'avun ve İsrâiloğullarını, akılları başlarına gelir diye, yıllarca süren kuraklığa ve ürün kıtlığına uğrattığını, Ancak akılları başlarına gelmediği,⁴⁷⁵ sonrada fakirlik yerine bol geçim, hastalıklar yerine sağlam beden ve sıkıntılar yerine rahatlık verdiğini ancak yine uyarılara kulak tıkadıklarını sonuçta Allah'ı unuttuklarını haber vermektedir. Nihâyet, onlar kendilerine verilen o nimetlerle sevinip zevke dalınca azabıyla ansızın yakalayiverdiğini bildirmektedir.⁴⁷⁶ Âyetten dünya nimetlerinden bolluğun da şiddet gibi bir tür imtihan olduğu görülmektedir. Aynı zamanda şiddetin derecesinden daha zor ve daha üstün olduğu belirtilmektedir. Allah, kullarını şiddetle imtihana tâbi tuttuğu gibi bollukla da imtihan etmektedir.⁴⁷⁷ Hz. Peygamber bu âyeti açıklarken "*Kulun günah işlemesine rağmen Allah'ın, dünya nimetlerinden o kulun sevdiği şeyleri ona verdiğini gördüğün zaman, bil ki bu, Allahtarafından onun için bir oyalamadır*"⁴⁷⁸ buyurdu ve sonra bu âyeti okudu.⁴⁷⁹

Bu inkârcı grupların bu kadar uyarıya göre bundan ders çıkarıp peygamberlerine uymaları, tövbe ve teslimiyet göstermeleri gerekirken, onların bunu düşünemeyip daha da zevk ve sefaya düştükleri bu yüzden de azaba uğradıkları anlaşılmaktadır.⁴⁸⁰

Hz. Peygamber başka bir hadiste mü'minin her halinin iyilikten ibaret olduğunu dile getirmiştir; "*Ne güzel, mü'minin her hali iyilikten ibarettir. Ve bu durum sadece mü'min için geçerlidir. Kendisine bolluk isabet ederse şükreder, bu onun için iyiliktir. Bir sıkıntıyla karşı karşıya kalırsa sabreder. Aynı şekilde bu da onun için iyiliktir.*"⁴⁸¹

⁴⁷⁴ el-En'am 6/42-43-44.

⁴⁷⁵ el-Â'râf, 7/130.

⁴⁷⁶ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, III. 490; Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, III. 270; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XII. 226; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II. 22; el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzil*, I. 301; Seyyid Kutub, *Fî Zilali'l-Kur'an*, V. 199.

⁴⁷⁷ Mehmed Vehbî, *Hülasâtü'l-Beyân*, IV. 1418; Tabâtabâî, *el-Mizân*, VII. 129; Hayrettin Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, II. 404.

⁴⁷⁸ Ahmet Bin Hanbel, *el-Müsned*, IV. 145.

⁴⁷⁹ Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, III. 270; Seyyid Kutub, *Fî Zilali'l-Kur'an*, V. 199.

⁴⁸⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III. 425.

⁴⁸¹ el-Müslim, *Câmiu's-Sahîh*, Zühed, 64, (III. 2295)

3.5. Adalet

Kur'ân'da Hz. Dâvûd'tan bahseden bir âyette O'na insanlar arasında adaletli davranması tenbih edilmekte, insanlar arasında adaletli hükmetmeyenlerin kıyâmette ceenneme atılacağı haber verilmektedir.

Bu âyette⁴⁸² Allah, Hz. Dâvûd'a: kendisinden önceki Peygamberlerden sonra insanlara adaletle hüküm vermesi için yeryüzüne hakem ve halife yaptığını⁴⁸³ beyan ediyor. Hüküm verirken de hak üzere hüküm vermesini⁴⁸⁴ heva ve hevesine uymamasını⁴⁸⁵ tenbih etmektedir. Âyetin sonunda insanlar arasında hükmederken adaletle hükmetmeyenlerin hesap gününde unutulacağını ceza olarak da ebedi olarak ceenneme atılacağını⁴⁸⁶ bildirmektedir.

Hz. Dâvûd nezdinde, bu emirler bizi de ilgilendirmektedir. Çünkü eski Peygamberlere ait hükümler Kur'ân'da tekrar zikredilmişse ve nesh edilmemişse, bizim içinde geçerlidir. Kur'ân Âhîret gününü unutmanın, Hakka ittiba ve hevaya muhalefete sebep olduğuna işaret etmiş, hak yoldan çıkanlara şiddetli azabın sebebini ise âhireti unutmaları olduğunu beyan etmiştir.⁴⁸⁷

3.6. Dua

Allah mü'minlere kendisine nasıl dua edileceğini el-Bakara Sûresinin sonunda öğretmektedir. Bu âyette; *“Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar. Herkesin kazandığı (hayır) kendine, yapacağı (şer) de kendinedir. Rabbimiz! Unutursak veya hataya düşersek bizi sorumlu tutma. Ey Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır bir yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği işler de yükleme!*

⁴⁸² Sad 38/26.

⁴⁸³ Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdîh*, V. 272.

⁴⁸⁴ Seyyid Kutub, *Fî Zîlali'l-Kur'ân*, XII. 385; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, IV. 493.

⁴⁸⁵ el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II. 311.

⁴⁸⁶ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VII. 129; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVI. 200; el-Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, IV. 602; Mehmed Vehbî, *Hülâsâtü'l-Beyân*, XII. 4788; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VI. 467; Hayrettin Karaman v.đğr., *Kur'ân Yolu*, IV. 577.

⁴⁸⁷ Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, VII. 174; Mehmed Vehbî, *Hülâsâtü'l-Beyân*, XII. 4788; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VI. 467.

Bizi affet! Bizi bağışla''⁴⁸⁸ şeklinde dua örneğini bizlere sunmaktadır. Bu dua tefsirlerde hata ve nisyân bağışlanmış ve sorumluluk yoktur şeklinde açıklanmıştır.⁴⁸⁹

Allah, unutup yanılmamızdan ötürü bizi hesaba çekmesin diye kendisine dua etmemizi bize bildirmekte,⁴⁹⁰ bu durum bize titiz, ihtiyatlı ve tedbirli olmamız gerektiğini hatırlatmaktadır ki, unutma ve yanılmadan kendimizi korumuş olalım. Ancak gerekli önlemleri aldıktan sonra yine de unutup yanılığa düşersek, Allah bizleri bağışlayacağını bildirmektedir. Hz. Peygamber de: "*Yanılma, unutma ve yapmaya zorlandıkları şeylerden ötürü ümmetimin üzerinden sorumluluk kalkmıştır*"⁴⁹¹ diyerek kasıtsız işlerde sorumluluğun olmadığına işaret etmiştir.

3.7. Allah'a Güvenme

Hz. Peygamber ilk dönemlerde kendisine gelen Kur'ân vahyini ezberleme konusunda oldukça aceleci davranmakta, bir kelime veya harfi kaçırma korkusuyla Cebrail vahyi henüz tamamlamadan tekrar etmeye çalışıyordu. Bu sebeple Resûlullah'a Kur'ân okurken acele etmemesini emreden ve ona unutmayacağı konusunda güvence veren el-Kıyâme 16–19. âyetleriyle birlikte "*Sana (Kur'an'ı) okutacağız; Sen hiç unutmayacaksın. Ancak Allah dilerse müstesnadır*"⁴⁹² âyeti inmiştir. Hz. Peygamber bu davranışından vazgeçirilmiş olmakta aynı zamanda vahyin korunmasının güvenceye alındığı bildirilmektedir.⁴⁹³

Burada müjde, Kur'ân'ın ezberlenmesi ve hafızada tutulması için gereken çaba ve yorgunluğun, Hz. Peygamber'in boynundan kaldırılması ile başlıyor, Rabbi bu konuda O'na teminat vermektedir.⁴⁹⁴ Şu âyetlerin de "*Onun vahyi sana tamamlanmadan, okumaya başlama.*"⁴⁹⁵ "*Ona acele ederek dilini hareket ettirme*"⁴⁹⁶ aynı konuya değindiği görülmektedir.

⁴⁸⁸ el-Bakara 2/286.

⁴⁸⁹ Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, I. 353; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, III. 140.

⁴⁹⁰ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, II. 190.

⁴⁹¹ Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, I. 241.

⁴⁹² el-Â'lâ 87/6.

⁴⁹³ Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, VIII. 483; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXI. 131; el-Begavî, *Meâlîmu't-tenzîl*, V. 558; Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, V. 515.

⁴⁹⁴ Seyyid Kutub, *Fî Zılali'l-Kur'ân*, XVI. 163.

⁴⁹⁵ Tâ Hâ 20/114.

⁴⁹⁶ el-Kıyâme 75/16.

Allah, aslında Hz. Muhammed'in, Kur'ân'dan herhangi bir şeyi unutmasını dilememiştir. Maksat, Allah Teâlâ'nın, unutturmayı istemesi halinde buna kâdir olduğunu anlatmaktır. Bu tıpkı, "Eğer istesek, sana vahyettiklerimizin hepsini senden alırız"⁴⁹⁷ âyeti gibidir. Unutturacağını tamamen unutturabilir ki bu bir nesh olur. O zaman da "Biz herhangi bir âyeti nesh eder veya unutturursak, ondan daha hayırlısını veya mislini getiririz"⁴⁹⁸ hükmü cereyan ederdi.⁴⁹⁹ Böylece Hz. Peygamber, bu unutmayışının, kendi kuvvetinden kaynaklanan bir şey değil de, Allah'ın ihsanından olduğunu anlamaktadır.⁵⁰⁰

Yine başka bir âyetin sebab-i nüzûlünde inkârcıların, Hz. Peygamber'e Ashâb-ı Kehf, ruh ve Zülkarneyn kıssaları hakkında sorular sorduğu, fakat o sorulara ne cevap vereceğini bilemediği, kendisine vahiy geleceğini ümit ettiği, ancak vahyin geciktiği, bu durumunda O'nun çok zoruna gittiği aktarılmaktadır. Bu fırsatı kaçırmayan müşriklerin de: "Muhammed'in Rabbi onu unuttu!" demeye başladıkları ifade edilmektedir. Hz. Peygamber buna çok üzülmüş, bunun üzerine; (Vahyin niçin geciktiğini soran Muhammed'e Cebrail şöyle dedi) "Biz, ancak Rabbinin emriyle ineriz. Geçmişimiz, geleceğimiz ve arasındakiler hep O'na aittir. Rabbin asla unutkan değildir"⁵⁰¹ âyetleri inmiştir.⁵⁰²

Bu âyet müfessirlere göre, Allah'ın sözü olup Cebrâil'e, Hz. Peygamber'e böyle cevap vermesi emredilmiştir.⁵⁰³ Her ne olursa Allah'a güvenmesi gerektiği, bir hikmete binaen vahiy gecikmiş olsa da Rabbinin unutkan olmadığına⁵⁰⁴ dikkat çekmiştir.⁵⁰⁵ Böylelikle Hz. Peygamber'in bu konuda rahat olması gerektiği, bunun unutkan değil bir hikmete binaen vahiy geciktirme olduğunu dile getirmiştir. Çünkü O bütün eşyayı kuşatan olup, vahyini sana ne zaman göndereceğini unutmayacağı, unutkanın Allah için muhal olduğuna dikkat çekilmiştir.⁵⁰⁶

⁴⁹⁷ el-İsrâ 17/86.

⁴⁹⁸ el-Bakara 2/106.

⁴⁹⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, IX.154.

⁵⁰⁰ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXI. 132; Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, V. 515.

⁵⁰¹ Meryem 19/64.

⁵⁰² et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, V. 422; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, III. 238; Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, IV. 530; el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II. 36; Mehmed Vehbî, *Hülâsâtü'l-Beyân*, VIII. 3241.

⁵⁰³ Seyyid Kutub, *Fî Zilali'l-Kur'ân*, IX. 523.

⁵⁰⁴ Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, III. 535; Hayrettin Karaman v.dğr., *Kur'ân Yolu*, III. 610.

⁵⁰⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, III. 175.

⁵⁰⁶ Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, III. 404.

4. Hadislerde Unutma

Kur'ân-ı Kerîm birçok âyette Hz. Peygamber ve bazı diğer Peygamberlerin ifade ettiği gibi beşer olmalarından unuttukları olmuştur. Nitekim Hz. Peygamber'in "*Ben de sizin gibi bir beşerim, sizler gibi ben de unuturum*"⁵⁰⁷ hadisi buna işaret etmektedir. Ancak Hz. Peygamber'in ve diğer Peygamberlerin unutmaları dinin esaslarıyla ilgili değildir. Hz. Peygamber'in hadislerini incelediğimizde nisyân'ın genelde namaz konusuyla ilgili olduğu göze çarpmaktadır. Bu unutmaların aslında bahsedilen konulara dikkat çekmek için olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber'in hadislerinde, unutma ile ilgili hadislerinden Hz. Ali'ye öğrettiği hıfz namaz ve duası önemli bir yere sahiptir. İbn Abbas'tan gelen rivâyete göre: "Resûlullah'ın yanındayken âniden Hz. Ali (r.a.) geldi; "Anam babam sana feda olsun ey Allah'ın Resûlü! Kur'ân'ı unutuyor, hatırlayamıyorum." deyince, Hz. Peygamber: "*Ey Hasan'ın babası, öğrendiğinde sana ve senin öğrettiklerine fayda verecek, öğrendiğini aklında tutmanı sağlayacak olan birkaç cümle öğreteyim mi?*" Ali (r.a.); "evet, ey Allah'ın elçisi, öğret" cevabını verdi. "*Cuma gecesi gelince, yapabilirsen, gecenin son üçte birinde kalk; çünkü bu saatler şâhidlidir ve bu saatlerde yapılan dualar kabul edilir. Kardeşim Ya'kub çocuklarına: 'Sizin için Rabbimden, sonra bağışlanma dileyeceğim'*"⁵⁰⁸ demişti ki 'sonra' demekle 'Cuma gecesi gelince' demek istemiştir. *Yapamazsan, gece yarısı kalk, onu da yapamazsan gecenin başında kalk ve dört rekât namaz kıl. Birinci rekâtta Fatiha ve Yasin okursun. İkinci rekâtta Fatiha ve Hâ Mîm/Duhân okursun. Üçüncü rekâtta Tebârekeyi okursun. Tahiyâtı bitirince Allah'a hamdet, övgüsünü güzelce yap, bana ve öteki nebîlere salâvat getir. Mü'min erkek ve kadınlar için ve senden önce iman etmiş kardeşlerine mağfîret dile. Bundan sonra şöyle dua et: 'Ey Allah'ım! Beni yaşattığın müddetçe, günahları terketmek sûretiyle beni kayır. Beni ilgilendirmeyen şeylerle ilgilenmekten alıkoy. Senin razı olduğun şeylere güzel bakmayı nasip eyle. Ey gökleri ve yeri yaratan, Celâl, Kerem ve İzzet sahibi Allah'ım, Ey Allah, ey Rahman, senin celâlin ve vechin hürmetine, Kitabını öğrettiğin şekilde ezberlememi kalbime sağlamanı isterim. Benden razı olacağın şekilde onu okumamı nasip et. Ey gökleri ve yeri güzelce yaratan, ya Allah! Ya Rahman! Gözümü kitabınla aydınlatmanı, dilimi kitabınla söyletmeni, kalbimi kitabınla rahatlatmanı, göğsümü kitabınla açmanı, bedenimi kitabınla hareket ettirmeni*

⁵⁰⁷ el-Buhari, *es-Sahih*, Salât, 31, (I.105).

⁵⁰⁸ Yûsuf 12/98.

Senden isterim. Çünkü bu uğurda bana Senden başka yardım edecek, Senden gayrı bana verebilecek yoktur. Yüce ve büyük olan Allah'tan başka güç ve kuvvet sahibi olan yoktur.' Ey Hasan'ın babası, bunu 3- 5- 7 Cuma uyguladığın zaman, Allah'ın izniyle duan şaşmaz, kabul olur." İbn Abbas (r.a.) der ki: Yemin ederim ki Hz. Ali 5–7 Cuma geçince Resûlullah'a, yine böyle bir mecliste geldi: "Ey Allah'ın Resûlü, bundan önce dört civârında âyet okuyor ve ezberliyordum. Sonra tekrar okumak isteyince unuttuyordum. Bugün 40 civârında âyet öğreniyorum. Tekrar okuduğum zaman, sanki Allah'ın kitabı gözümün önünde gibi. Bir söz duyuyordum, cevap verdikten sonra unuttuyordum. Şimdi sözü duyuyorum, konuştuğumda bir kelimesini bile unutmuyorum." Resûlullah: "*Kâbe'nin Rabbine yemin olsun ki ey Ebû'l Hasan, sen mü'minsin/buna inanıyorsun*"⁵⁰⁹ diye cevap verdi. Hz. Peygamber'in bu hadisine göre ezber gücümüzün artması için önce yapılması gereken ne varsa yapmak gerektiği daha sonra Allah'tan yardım dilemek gerektiği bildirilmektedir.

Hz. Peygamber bütün insanlığa gönderilmiş olması dolayısıyla muhatabını esas alarak konuşma yaparlardı. Muhâtabın seviye ve ihtiyaçlarına göre konuşur ve yardımcı olurdu. Onların akıllarında kalacak şekilde örnekler verir. Yapabilecekleri, güçlerinin yeteceği ibâdetleri ve işleri söylerlerdi. Bir defasında sahâbeden Yezid İbn Seleme el-Cüfî (r.a.) anlatıyor: "*Ey Allah'ın Resûlü, dedim; ben Senden pek çok hadis işittim. Ancak, bunlardan, sonra işittiklerimin, önceden duyduklarımı unutturacağından korkuyorum. (Hepsinin yerini tutacak) cami bir kelime söyle!"* Resûlullah (s.a.s.) ona; "*Bildiklerinde Allah'a karşı muttaki ol ve bildiklerinle amel et (bu sana yeter)!*"⁵¹⁰ Buyurmuşlardı.

Hz. Peygamber zaman zaman bazı konulara mü'minlerin dikkatini çekmiş ve onları uyarmıştır. Bu konulardan birisi de Kur'ân okumasını ve onun hıfzını tamamlayanların onu unutmamalarını istemesidir. Böyle kimselerin ezberlerini zaman zaman tekrar etmelerini istemiş, dikkat edilmezse bu bilgilerin kaybolacağını haber vermektedir. "*Kur'ân sahiplerinin birisi için; 'şu şu âyetleri unuttum' demek ne fena şeydir. Belki, 'unutuldu' veya 'unutturuldu' denilmesi gerekir. Ey Kur'ân ehli hafızlar, Kur'ân'ı daima okuyup müzakere edin. Çünkü Kur'ân'ın, hafız kişilerin gönüllerinden ayrılıp kaçması, deve(nin boşanıp kaçmasın)dan daha zorludur.*"⁵¹¹ Yine başka bir hadis de bu konuya dikkat

⁵⁰⁹ Tirmizî, *es-Sünen*, Deavât, 114, (V. 563-565).

⁵¹⁰ Tirmizî, *es-Sünen*, İlim, 19, (V. 39).

⁵¹¹ Buhârî, *Fedâilu'l-Kur'ân*, 23 (VI. 109).

çekmektedir.⁵¹² Kur'ân'da âyetleri unutmak genelde onları inkâr ve göz ardı etmek anlamına gelirken, bu hadisteki unutmak; Kur'ân okumayı ihmal edip, öğrendiğini unutma anlamında⁵¹³ kullanıldığı görülmektedir.

Hiz. Peygamber bir hadisinde Hiz. Ömer'den rivâyet edildiğine göre umredeyken, Hiz. Peygamber O'na hitâben *duana bizi de ortak et, bizi unutma* demiştir.⁵¹⁴

Hiz. Peygamber'in unutma ile ilgili hadislerinden birisi de oruçla ilgili şu hadisi olup ibâdetler konusunda delil sayılan hadisidir. Başka ibâdetlerde unutma mazur görülmezken oruçta bu hadise göre insanların affedildiğine dikkat çekilmiştir: "*Bir kimse, oruçlu olduğunu unutarak yer, içerse (sakın) orucunu (bozmasın,) tamamlasın! Çünkü oruçluya Allah yedirmiş, içirmiştir.*"⁵¹⁵ Bu hadiste Hiz. Peygamber oruçlu iken unutarak yiyip içen birisinin ibâdetinin bozulmayacağını onu Allah'ın yedirip içirdiğini bu yeme-içmesinin ona Allah'ın bir lütfu olduğunu bizlere bildirmekte ve hataen yaptığımız yanlışlardan dolayı ibâdetde dahi olsa sorumlu olmayacağımızı bizlere bildirmektedir. Nitekim Hiz. Peygamber: "*Hata ve unutmadan doğan sorumluluk, ümmetimden kaldırılmıştır*"⁵¹⁶ diyerek bile bile yapılmayan hata ve unutmaldan dini yönden sorumlu olmadığımızı bizlere bildirmiştir.

Hiz. Peygamber'inde Kur'ân'ın yolunu takip ederek bazı önemli gördüğü dini emir ve yasakları iyice anlaşılması için, bol bol tekrar etmesi, muhataplarının dikkatini çekecek şekilde konuşması, örnekler vermesi gerektiğinde yavaşca tane tane üzerine basarak konuşması O'nun adetlerinden olduğu bildirilmektedir.

Bazen insanların dikkat etmesi, titiz davranması gereken, onlar için önemli veya dikkatle sakınılması gerekli bir konudan bahsedince Hiz. Peygamber'in unutulmaması için normalden daha çok tekrar ettikleri rivayet edilmektedir. Enes bin Mâlik'in rivâyetine göre; "*Hiz. Peygamber, (söylediği söz anlaşılın ve unutulmasın diye) konuştuğu zaman üç defa tekrar ederdi.*"⁵¹⁷ Yine Hiz. Peygamber'in tekrar hususunda şu hadis dikkat çekicidir. Bir çarpışmada kılıcını kaldırdığı anda "*lâ ilâhe illâllah*" diyen düşmanını öldüren bir

⁵¹² "Kur'ân-ı muhafaza etmeye gayret edin. Hayatım elimde olan Allah'a yemin ederim ki; Kur'ân'ın hafızadan çıkıp kaçması, bağlı devenin (tedbirsizlik eseri) boşanıp kaçmasından daha zorludur." (Buhârî, *Fedâilu'l-Kur'ân*, 23 (VI. 109).

⁵¹³ Abdurrahman Çetin, *Kur'ân Okuma Esâsları*, Aksa Yayınları, Bursa 2003, s. 50.

⁵¹⁴ Tirmizî, *es-Sünen*, Deavât, 109, (V. 560).

⁵¹⁵ el-Buhari, *es-Sahih*, Kitâbu'l- Eymân, 15, (V. 226).

⁵¹⁶ İbn Mâce, *es-Sünen*, Talak, 16, (I. 659).

⁵¹⁷ el-Buhârî, *Câmiu's-Sahih*, İlim, 30, (I. 32).

sahâbe, yaptığı işten kalbine şüphe düşünce durumu Hz. Peygamber'e anlatmış, Hz. Peygamber, hayretler içinde; "*O lâ ilâhe illâllah dedi, sen de öldürdün, öyle mi ?*" diye çıkmıştı. Sahâbi: "Fakat Ya Resûlallah bunu ölüm korkusundan söyledi" deyince bu cevap Resûlullah'ı tatmin etmemişti: "*Bunu ihlâsla mı, yoksa korkuyla mı söylediğini bilmek için kalbini yarıp baktın mı? Kalbini yarıp baktın mı ?*" diye o kadar çok tekrarda bulundu ki, Resûlullah'ı bu derece üzen büyük bir suçu işlemektense bu sahâbi, "keşke o anda yeni müslüman olsaydım!" temennisinde bulunduğu rivayet edilmiştir.⁵¹⁸

Yine Hz. Peygamber'in bir hadisine göre Hz. Peygamber namazda okurken bir âyet atlamıştı. Sabah namazı idi. Übeyy bu okunmayan âyetin nesh edildiğini sanmış, sormuştu. Resûlullah "*unuttum*" buyurmuştu. Allah Resûlünde böyle nadir de olsa unutma vâki olursa Allah O'nu kendi haline bırakmaz hemen hatırlatır veya hatırlatacak bir sebep nasip ederdi. Abbad b. Beşir'in okumasını işittiğinde, "*Bu bana filan ve filan sûrede şu ve şu âyeti hatırlattı*"⁵¹⁹buyurmuştu. İşte böyle kısa süreli unutmalar istisna olup ümmetin bu gibi küçük ve geçici unutmalarından kurtulamayacağını bildirmektedir. Bu gibi hadis ve olayları gerçekte Hz. Peygamber'in ümmetine hükümleri öğretme mesabesinde anlamak yerinde bir duruş olacaktır.⁵²⁰

Unutmak, uyumak ve zorlanma insanlar için bir özür sayılmıştır. Bir hadiste; "*kim uyuyarak veya unutmak süretiyle namazını kılmamış olursa, hatırladığında hemen kılsın*"⁵²¹ buyrularak bu durum haber verilmektedir. Ancak fâkihlerin büyük çoğunluğuna göre, uyumak veya unutmak gibi bir özür sebebiyle namazını vaktinde kılamayanın hatırladığında veya uyandığında hemen kaza etmesi gerekir.

Hz. Peygamber insan olması dolayısıyla bazı şeyleri unutabileceğini, unuttuğunu hatırlayabileceğini haber vermektedir. Bu konuda Resûlullah şöyle buyurmuştur: "*Ben, ancak bir beşerim; sizin hatırladığınız gibi ben de hatırlarım, sizin unuttuğunuz gibi ben de unutabilirim.*"⁵²² Nitekim el-En'am sûresi 68. âyette Hz. Peygamber ve Müslümanların, dinleri aleyhine konuşan müşriklerle oturmamaları istenmiş, bu tâlimatın unutulması

⁵¹⁸ Müslim, *Câmiu's-Sahîh*, İman, 158 (I. 96) ; Ahmed bin Hanbel, *el-Müsned*, V. 207.

⁵¹⁹ Ahmet bin Hanbel, *el-Müsned*, V. 123.

⁵²⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kurân Dili*, IV. 155.

⁵²¹ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, salât, 11 (I. 303); İbn Mâce, *es-Sünen*, Salât, 10, (I. 237); Nesâî, *es-Sünen*, Mevâkit, 53, (I. 294).

⁵²² Buhârî, *Câmiu's-Sahîh*, Salât, 3: Müslim, *Câmiu's-Sahîh*, Mesacid, 92, 93, 94. (I. 302).

halinde oturmaktan ötürü günahkâr olunmayacağı, ancak hatırlayınca artık zalimlerle oturmamak gerektiği ifâde edilmiştir.⁵²³

Kadir gecesi hakkındaki rivâyetlerde de Peygamber'in unuttuğu ifâde edilmektedir. Ebû Sa'îd el-Hudrî'nin rivâyet ettiği hâdiste: "*Peygamber (s.a.v.), Ramazan'ın orta onunda i'tikâfa girerdi. Bir sene yine i'tikâfa girdi. Sabahında i'tikâftan çıkacağı yirmibirinci gece olunca şöyle dedi: 'Benimle beraber i'tikâfa girmiş olan, son onunda da i'tikâf etsin. Çünkü bana o gece -yani Kadir gecesi- gösterildi, sonra unutturuldum*⁵²⁴ *buyurdular. Ubâde ibn Sâmit'in rivâyetinde de: "Hz. Peygamber Kadir gecesini bize bildirmek üzere geldi; iki kişi tartışmaktaydılar. Allah 'ın Elçisi: 'Size Kadir gecesini bildirmek üzere çıkmıştım; iki kişi kavga etti, o bilgi kalbimden silindi, kaldırıldı. Herhalde bu, hakkınızda daha iyidir. Onu dokuzuncu yahut yedinci, ya da beşinci gecede arayın"* buyurmaktadır.⁵²⁵

Hz. Peygamber, yerine getirilmesi gereken bir durumu veya işi hatırlamak istediği zaman, bunu arkadaşlarından birine tenbih eder veya parmağına iplik bağlamak gibi hatırlatıcı şeylerden faydalandığı rivayet edilmektedir. Buna göre; insanlar hatırlamayı terk edip, hatırlatıcı vesilelere dikkat etmediklerinde bazen unutan kimsenin mazur görülemeyeceği ortadadır. Böyle olduğu zaman, insanın dua ederek bağışlanmasını dilemesi gerekmektedir.⁵²⁶

Hz. Peygamber, bazen namazda yanılır, bu durum kendisine anımsatılınca yanılma/sehiv secdesi yapardı. Ebû Hureyre'nin rivâyetine göre Allah'ın Elçisi, öğle veya ikindi namazlarından birini kıldırdıktan sonra mescidin önünde, kible yönündeki hurma ağacının yanına gelmiş, sırtını ağaca dayayarak oturmuş, ağaca dayanmış, sağ elini sol elinin üzerine koyup parmaklarını birbirine geçirmiş, sağ yanağını sol elinin arkası üstüne koymak sûretiyle kızgın bir vaziyette oturmuş. Herhalde Müslümanların bazı işlerine canı sıkılmış. Cemaatten bazıları mescidin kapılarından, "Namaz kısaltıldı!" diyerek hızlı hızlı çıkmağa başlamışlardı. Ebûbekir ve Ömer de orada olmalarına rağmen, Hz. Peygamber'e saygılarından dolayı kendisine soramamışlardı. Ancak iki elinin uzunluğundan dolayı "Zu'l-yedeyn" lakabıyla çağrılan sahâbî:

—Ya Resûlallah, unuttun mu, yoksa namaz mı kısaltıldı? Demişti. Allah'ın Elçisi:

⁵²³ Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, II. 424.

⁵²⁴ Buhârî, *Câmiu's-Sahîh*, İ'tikâf, 1.

⁵²⁵ Müslim, *Câmiu's-Sahîh*, Sıyam, 213, 218 (I. 824, 827); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III. 24, 495.

⁵²⁶ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VII. 145-146.

— *Unutmadım, namaz da kısaltılmadı, demişti, Zu'l-yedeyn:*

—Ama sen sadece iki rek'at kıldın? Demiş. Allah'ın Elçisi cemaate:

— *Zu'l-yedeyn'in dediği doğru mu?* Diye sormuş.

— Evet, demişler.

Hz. Peygamber kılmadığı rek'atleri geçip kıldırılmış, selâm vermiş, tekbir almış, ilk iki secdesi gibi hatta daha uzun secde etmiş, başını kaldırmış, tekbir almış, yine ilk secdesi gibi ya da daha uzun bir secde daha yapıp başını kaldırmış, tekbir almıştır.⁵²⁷

Bazı hadislerde unutmaya fiili şeytana isnâd edilmiştir. Bu hadislerin incelenmesinde unutmaya olayının daha çok namaz ibâdeti ile ilgili olduğu görülmektedir. Ebû Hureyre'nin rivâyet ettiğine göre: “Bir defasında Hz. Peygamber kalktı ve mescidde namaz kıldığı yere kadar gitti. Orada iki saf erkek, bir saf da kadın vardı veya iki saf kadın bir saf erkek vardı. Hz. Peygamber onlara dönerek “*eğer şeytan bana namazdan bir şey unutturursa erkekler sübhânallah desin, kadınlarda el çırpsınlar*” buyurdu. Resûlullah namaz kıldırdı fakat namazdayken hiçbir şey unutmadi⁵²⁸ daha önce yukarıda zikrettiğimiz hadiste de Hz. Peygamber bu konuda “*sizden biriniz namaz kılariken şeytan ona gelir ve namazını karıştırır da o kişi kaç rekât kıldığını bilmez. Birinizin başına bu durum gelirse oturduğu halde hemen iki sehiv secdesi yapsın*” buyurmuşlardır.⁵²⁹

Bir hadiste Hz. Peygamber namazda kıraati karıştırmasını şeytana nispet etmişlerdir.⁵³⁰ Hz. Peygamber'den nakledilen bir başka hadiste de unutmaya fiili yine şeytana isnad edilmektedir. Hadiste aktarıldığına göre, bir gün Hz. Peygamber ashâbına Allah (c.c.) zikretmenin faziletinden bahsederek, yatacakları zaman yüz kere “*sübhânallah, Allahü Ekber ve elhamdülillah*” demelerini tavsiye etmiş bunun Mîzan'da on katı sevap olarak karşılıklarına çıkacağını bildirmiştir. Ashâb'da “bunları nasıl çekmeyiz, ne kadar kolay” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber “*Herhangi birinize namazdayken şeytan gelir ve namazdan çıkıncaya kadar ona “filan işi hatırla, filan işi hatırla” der ve o kişinin başka ihtiyaçlarını hatırlatır. Bu yüzden o kimse belki tesbih çekmeyi yapamaz (unutur). Yatağına yattığı zamanda yine ona şeytan gelir ve bu zikri söylemeden uyuyuncaya kadar o kimsenin*

⁵²⁷ Buhârî, *Câmiu's-Sahîh*, Ezan: 69, (I. 174), Sehv: 4, (II, 66); Müslim, *Câmiu's-Sahîh*, Mesâcid: 97, 99, (I. 403, 404); Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Salât, 1034, (I. 626).

⁵²⁸ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Nikâh, 2174, (II. 626).

⁵²⁹ İbni Mâce, *es-Sünen*, İkamet, 135, (I. 384).

⁵³⁰ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Edeb, 5065, (V. 309); Tirmizî, *es-Sünen*, Daavât, 25, (V. 478).

yakasını bırakmaz”⁵³¹diyerek ümmetini ibâdetler konusunda uyarmakta ve ibâdetin kıymetli olanının az da olsa devamlı olanının olduğunu haber vermektedir.⁵³²

5. İslam Fıkında Unutma ve Fiillere Etkisi

İslâm fıkında unutma bahsi genel olarak ehliyete dair arızalar bölümünde ve kadınların şahitliği bahsinde ele alınmıştır.

Nisyân hafızada bulunan, hatırlanması mümkün olan bir şeyin, ihtiyaç ânında geçici süreliğine hatırlayamamaktır. İslâm fıkında nisyân; semâvî arızalardan kabul edilmiştir. Semâvî ârizaların başlıcaları; çocukluk, akıl hastalığı, ateh, bunama, baygınlık, uyku, hastalık vb. insanın iradesi ve ihtiyarının olmadan meydana gelen arızalardır. Ancak böyle bir hal, insanın vücûb ve edâ ehliyetine sahip olmasına engel olmadığı belirtilmektedir.⁵³³

Nisyân, Allah hukukunda bazen sorumluluğu kaldırırken bazen de kaldırmaz. Mesela namazda iken unutarak su içse namaz bozulur ve iadesi gerekir. Çünkü namaz hali, bu unutmaya engel olacak bir zikir halidir. Ancak oruçlu kişi, unutarak bir şey yese-içse orucu bozulmaz. Çünkü oruç, bütün gün devam ettiği için, bu nisyâna mani olacak bir zikir mahiyetinde değildir.⁵³⁴

Kul kendi kusuru sebebiyle, Allah’ın ona farz kıldığı bir emri unutup, yerine getirmeyecek olursa, Rabbinden bu kusurunun bağışlanmasını istemesi gerekmektedir. Ancak kul, Rabbinin emrini yerine getirmek konusunda herhangi bir inkâr veya şirke düşecek olursa, iman etmedikçe Rabbinden af dilemesi yersizdir. Zira Allah, kendisine ortak koşanı affetmeyeceğini bildirmiştir. Kul inkârı ve şirki olmaksızın, sadece kusurundan dolayı Allah’ın emrettiği bir şeyi yapmaması halinde, Allah’tan bu kusurunun affını diler. Mesela, herhangi farz olan bir namazı veya orucu başka şeylerle meşgul olarak unutmaması ve yapmaması halinde yine Kur’ân-ı ezberledikten sonra başka şeylerle meşgul olarak onu unutmaması durumunda, Rabbinden bağışlanmasını istemesi gerektiği bildirilmiştir.⁵³⁵

⁵³¹ Tirmizi, *es-Sünen*, Daavât, 25; ebû Davud, *es-Sünen*, edeb 209; en-Nesâi, *es-Sünen*, Sehv 90.

⁵³² M.Osman Necati, *Kur’ân ve Psikoloji*, Fecir Yayınları, I. Baskı, Ankara, 1998, s. 184.

⁵³³ Hayreddin Karaman, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, II. 287.

⁵³⁴ Celâleddin Karakılıç, *Fıkıh Usûlü*, yy., Ankara 2001, s. 404.

⁵³⁵ et-Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II. 190-191.

Yüce Yaratıcı, Kur'ân-ı Kerîm'de bizlere örnek olarak verdiği âyetlerden birinde kendinse "*Ey Rabbimiz, Unutur veya hata edersek, bizi bundan hesaba çekme*" şeklinde dua etmemizi istemektedir. Bu ifâde, insanın sorumluluğun hangi durumlarda kalkabileceğini bizlere anlatmaktadır. İnsanın, hafızasının zayıflığından veya aklının yetersizliğinden dolayı mükellef olduğu bir kısım şeyleri unutması, onun için bir günah sebebi değildir. Mesela kul Kur'ân'ı, bütün isteğiyle ezberler onu okur fakat başka şeylerle meşgul olduğundan değil, sadece zekâsının âcizliğinden dolayı ezberlediğini unutacak olursa, sorumlu olmaz ve bundan dolayı Allah'tan af dilemesi icab etmez.⁵³⁶

Nisyân, kul haklarında olursa insan için özür sayılmaz. Mesela başkasının malını telef ederse kendisinden zararın temin edilmesi gerekir.⁵³⁷ Unutma ve hata ile yapılan zararlar, sonuç bakımından insanın gücüne bağlı olan işlerdir. Hiç unutmamak ve hiç hata yapmamak insanın gücünün üstünde bir şey olsa da, bunlar sebep oldukları için Allah katında, yani özünde sonucunu değiştirmez. Bunlara işaretle, el-Bakara 286. âyette "*bizi mükellef tutma*" denilmemiş; "*bizi sorumlu kılma!*" denilmiştir. Bu şekilde gerek hatadan, gerek unutmadan ve gerekse bunların ön şartlarından ve sebeplerinden, hatta gerekse sonuçlarından mükellefiyetsizlik, sorgusuzluk değil; sorumlu tutulmamak niyaz edilmiş ve istenmiş olmaktadır.

İnsanların mes'ûliyetleriyle ilgili olarak unutma iki türdür. Birisinde, sahibi mazur görülürken, ikincisinde mazur görülmez. Meselâ, bir kimse üzerinde bir pislik görse de bunu temizlemeyi geciktirse, sonra unutup namaz kılsa, mazur olmaz. O pisliği görür görmez temizlemediğinden dolayı kusurlu hareket etmiş olur; fakat pisliği fark etmeyerek görmemişse, bu kimse mâzurdur.

"*Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar*"⁵³⁸ âyeti, genel anlamda, bütün hata ve unutmaldan sorguya çekilmeyeceği anlamına gelmez. Âyet, sorguya çekilme ihtimalini bütünüyle ortadan kaldırmış değildir.

Unutmak ve yanılmaktan dolayı âhiretle ilgili karşılık olan günahın kaldırılmasına âyet delildir. Bunlarla alâkalı dünyevî hükümlere gelince; doğru olan, vâkıalara göre farklılık gösterebilecekleridir. Âlimlere göre bir kısım hükümler ittifakla kalkmaz;

⁵³⁶ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, II. 191.

⁵³⁷ Hüseyin Halef el-Cübûri, *Avârizu'l-Ehliyye İ'ndel-Usûliyyîn*, s. 217.

⁵³⁸ el-Bakara2/286.

tazminatlar, diyetler, farz namazlar gibi. Bir kısmı da ittifakla düşer; kisas ve küfür sözünü söylemek gibi. Üçüncü bir kısım hakkında ise görüş ayrılığı vardır. Ramazan ayında unutarak yemek yiyen yahut unutarak yeminini bozanın durumu buna benzemektedir. Bu kullara dair hükümler ile insanlara dair hakların sabit olduğunu göstermektedir.⁵³⁹ Mesela kişi namaz kılamazsa kazasıyla mükellef olur kendinden düşmez. Yine başkasına ait bir malı unutarak kendine sarf etse o malın bedelini sahibine borçlu olur ve onu ödemekle yükümlü olur.

Allah ancak kulunun def etme ve yapmama imkânı bulduğu şeyler dolayısıyla azap verir. Kulun savma gücü olmadığı, vesvese ve nefsi telkinlere gelince, hiç bir kimse bundan mükellef tutulmaz. Şunu bilmek de gerekir ki, kötü vesveseden nefret duymak imandan gelir. Ağır tekliflerin yapılmayacağına, kolay tekliflerin yapılacağına ise Kur'an'ın birçok âyetinde işaret edilmiştir. Allah'ın şu buyrukları bunlara misaldir: “*Allah size kolaylığı diler, sizin için güçlük dilemez.*”⁵⁴⁰ Yine başka bir âyette; “*dinde sizin için herhangi bir zorluk konmamıştır*”⁵⁴¹

Unutma aşırı olmaması durumunda her insan için tabiidir. Bir hastalık ve anormallik belirtisi değildir. Bazı hallerde ibâdetlerin ihmâlinde mâzeret teşkil etmekle beraber hatada olduğu gibi ehliyet arızası sayılamaz.⁵⁴²

Belli vakte kadar kaldırılmadığı halde insanın unutmaması caiz değil olmadığı, bilakis onunla sorumluluğun olduğu bildirilmiştir.⁵⁴³ Yine aynı şekilde insan, dini emirleri ve şer'i görevleri öğrenip bellemeye çalışmaz ve belledikten sonra da unutmamak için tekrar tekrar mütalâa etmez ve unutursa, böyle bir unutmadan dolayı mazur olmaz. Bunun için Kur'an'da belgelendirme usulleri gösterilmiş ve borçların yazılması gerektiği⁵⁴⁴ üzerinde durulmuştur. İşte bundan dolayı bazı unutma ve hatalardan kaçınmak, insanoğlunun gücü dışında ise de, bazılarında durum böyle değildir.

Namazda iken okuyucunun dikkatsizce hata ile okuması veya unutmamasına gelince; inanılması küfrü gerektirecek şekilde, mânayı değiştiren her yanlış okuyuş, benzeri

⁵³⁹ Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-münîr*, II. 126.

⁵⁴⁰ el-Bakara 2/185.

⁵⁴¹ el-Hac 22/78.

⁵⁴² Hayreddin Karaman, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, II. 287.

⁵⁴³ el-Begavi, *Meâlimu 't-tenzîl*, IV. 34.

⁵⁴⁴ el-Bakara 2/282–283.

Kur'ân'da olmayan her okuyuş, mânası aslından uzak her okuyuştan dolayı namaz bozulur. Ancak harf ilave edilmesi veya eksiltilmesiyle bozulmaz. Bir kişi hatalı okur sonrada hatasını anlayıp doğru okursa namazı caiz olur.⁵⁴⁵

İbadetlerde farzı terk eden ağır cezayı hak etmiş olur. Vacibi terk eden farzdan daha az bir cezayı hak etmiş olur. Vacipleri yanlışlıkla terk etmekle veya geciktirmekle sehiv secdesi yapılması gerekir. İnsan namazın farzlarından birini terk ederse namazı bozulur.

Namaz kılan bir kimse, elbisesinde kan görse, sonra da onu temizlemeyi sonraya bıraksa ve unutsa, elbisesinde kan olduğu halde namaz kılsa, kusurlu sayılır. Çünkü onun, kanı hemen temizlemesi gerekirdi. Fakat o, elbisesindeki kanı hiç görmeksizin namaz kılsa, mazur sayılır.⁵⁴⁶

Unutarak yemek içmekle oruç bozulmaz. Hz. Peygamber; *oruçlu olduğu halde unutarak yiyip içen kimse orucunu tamamlasın. Onu yedirip içiren Allah'tır.*⁵⁴⁷ "Bir kimse, oruçlu olduğunu unutarak yer, içerse (sakın) orucunu (bozmasın,) tamamlasın! Çünkü oruçluya Allah yedirmiş, içirmiştir"⁵⁴⁸ başka bir hadis şu ifâde ile gelmiştir."Ramazanda unutarak orucunu bozan kimseye kazada keffaret de gerekmez"⁵⁴⁹ ancak oruç tutmaya gücü yeten kuvvetli kişi unutarak yemek yiyorsa, yemeği bırakması için ona oruçlu olduğunu hatırlatmak vaciptir. Hatırlatmamak mekruh olur.⁵⁵⁰

Haccın vaciplerinden birinin terk edilmesi veya unutarak yapılmaması durumundada ceza olarak bir kurban kesmek gerekir.⁵⁵¹

Mükelleflere emredilen fiillerin unutulmasıyla terk edilmesinde; emredilen şeyin telafisi mümkünse unutulmanın sorumluluğu kişiden düşmez. Buna göre namaz, hac, oruç, Allah ya da kul haklarından birini unutturursa iki durum ortaya çıkar. İbadetin telafisinin mümkün olup olmaması, Cuma namazı, cihad bazı durumlarda da cenaze namazı gibi konular unutulması yerine getirilemediğinde bunların vacipliği kalkar. Ancak emirlerin telâfisi

⁵⁴⁵ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslâm İlmihali*, s. 286.

⁵⁴⁶ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VII. 145-146.

⁵⁴⁷ Müslim, *Câmiu's-Sahih*, Siyam, 171, (I. 809); Dârimî, Muhammed Abdullah Abdurrahman, *es-Sünenü'd-Dârimi*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Savm, 23, (I. 346); Ahmet bin Hanbel, *el-Müsned*, II. 425.

⁵⁴⁸ el-Buhari, *es-Sahih*, Kitâbu'l-Eymân, 15, (V. 226).

⁵⁴⁹ İbn Mâce, *es-Sünen*, siyam, 15, (I. 535).

⁵⁵⁰ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslâm İlmihali*, s. 455.

⁵⁵¹ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslâm İlmihali*, s. 597.

mümkün olması, namaz, oruç, adak, borçlar, keffâretler bunlardan olup bunlar yerine getirilmesi gerekir.

İbadetlerle ilgili yasaklanan fiillerin unutulması mesela; namazda konuşmak amel-i keşîr yapma, hac, oruç veya itikâfta unutarak yasak bir işi yapmak, eğer yasaklanan şey, ibâdetlerle ilgili itlâf türünden (hacta av, traş, tırnak kesme vb.) değilse herhangi bir bedele gerek olmaksızın günah ortadan kalkar. Bir kimse abdest almayı unutarak namaz kılsa namazı olmaz. Çünkü emredilene terk etmiştir. Telâfi yükümlülükleri olan amelleri unutmakla mesûliyet ortadan kalkmaz.⁵⁵²

İbadetler dışındaki muâmelelerde unutmaya meydana gelmesi durumunda fıkıh kitaplarımız birkaç yerde konuyu ele almışlardır. Bunlardan biri yemini lağvıdır. Yemini lağv; yanlışlıkla veya doğru olduğu sanılarak yapılan yemine denilir. Dil alışkanlığı olarak vallahi denilmesi gibi⁵⁵³Kur’ân, buna “*Allah sizleri kasıtsız olarak yaptığınız lağv yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz*”⁵⁵⁴buyurarak sorumluluğun olmadığını açıklamıştır.

Nikâh esnasında kadına verilmesi gereken mehrin unutulmasına gelince, mehr evliliğin rükün ve şartlarından değil, kocaya ait mâli bir haktır. Eğer nikâh esnasında mehr unutulup belirlenmemişse kadın aileden emsal kızların mehri kadarına hak kazanır.⁵⁵⁵

Yine İslâm fikhında lukata gibi bir konu var ki unutulmuş, terk edilmiş mal, eşya demektir. İslâm fikhına göre bunlar; genel olarak bir yıl ilan edilmesi ve sahibine verilmesi gerekir. Terk edildikleri takdirde zayi olacak bir lukatayı sahibi için saklamak menduptur. Görüldüğü yerde bırakıldığında zâyi olacağından korkulan bir lukatayı sahibi nâmına korumak vacip olup sahibine vermek niyeti dışında almak ise haramdır.⁵⁵⁶

İbadetler dışında yasaklanan fiillerin unutulması, günahı ortadan kaldırmaz. Ancak zararı tazmin etmek gerekli olur.⁵⁵⁷

⁵⁵² İzzeddin b. Abdüsselâm, *Kavâidü'l-Ahkâm fi Mesâlihi'l-En'âm*,(ter. Süleyman Kaya-Soner Duman), İz Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 331–332; Zuhaylî, Vehbe, *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, III. 197.

⁵⁵³ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslâm İlmihali*, s. 468.

⁵⁵⁴ el-Mâide 5/89.

⁵⁵⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyyeye IstilâhatıFıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi. İstanbul 1968, II. 140; Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslâm İlmihali*, s. 632; Vehbe Zuhaylî, *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, IX. 200.

⁵⁵⁶ Bilmen, *Hukukî İslâmiyyeye IstilâhatıFıkhiyye Kamusu*, VII. 245.

⁵⁵⁷ İzzeddin b. Abdüsselâm, *Kavâidü'l-Ahkâm fi Mesâlihi'l-En'âm*, s. 331–332.

Yanlışlıkla bir mü'mini öldüren kimseye diyet vermek vacip olur. Ayrıca keffâret vermek gerekir ki bu da mü'min köle azat etmek, gücü yetmezse iki ay peşpeşe oruç tutmaktır.⁵⁵⁸Nitekim bu Kur'ân'da dile getirilmiştir.⁵⁵⁹Diyetler genelde hata ile olan cinâyetlerden dolayı gerekir. Hata eden kimse bir dereceye kadar mazurdur.⁵⁶⁰

Kur'ân âyetleri, şahitlik konusunda şahitlerin adaletten ayrılmamalarını ve şahitlikten kaçınmamalarını ifâde etmektedir. İslâm hukukunda şahidlik meselesinden bahseden el-Bakara 283. âyette en az bir erkek olmadan kadınların şahitliğinin kabul edilmeyeceğini beyan etmektedir. Burada kadınların sosyal durumları göz önüne alınmış olup, ayrıntıları tam görme ve zapt etme hususunda şahitlikleri, yardımcı unsur olarak değerlendirildiği görülmektedir.⁵⁶¹

Bu konuda müfessirlerin görüşü genel olarak bir erkeğin yeterli olmayışı onun akıl ve dürüstlüğüne yetersizliğinden değil, hak ve adaletin kaybolmaması içindir. Tek kadının şahitliğinin kabul edilmemesi de yine aynı hak ve adaletin kaybolmaması içindir. Çünkü onlar erkeklere nazaran dışarıya daha az çıktıklarından bu durumun da onların unutmama ve şaşırılmalarını daha fazla etkileyeceğindedir. Yine kadınların psikolojik ve duygusal yönlerinin farklı olması ve ticari usûllere erkeklerden daha az âşina olmalarından kaynaklanmaktadır. Yoksa onların ikinci sınıf insan olduklarından değildir. Âyet, ister erkek, ister kadın olsun şahitliği adaletle yapabileceklerden olmasını istemektedir.⁵⁶²

6. Modern Bilimlerde Unutma

Modern bilimlerde unutma konusu değişik yönlerden her bilimin kendi ilgi alanı açısından ele alınmıştır. Pozitif bilimlerde unutmaya sebep olan durumlardaki hafıza kaybına; *bellek yitimi*, tıp biliminde ise bu durum; *Amnezi* olarak isimlendirilmektedir.⁵⁶³

Hafıza kayıpları insanda uzun süreli meydana gelen, insanın normal yaşantısını engelleyebilen kapsamlı unutmalara denirken, normal unutma ise daha az süreli ve daha az kapsamlıdır. Hafıza kaybı; belleğin zayıflaması ya da tümüyle ortadan kalkması, bir şeyin

⁵⁵⁸ Döndüren, *Delilleriyle İslâm İlmihali*, s. 463.

⁵⁵⁹ en-Nisâ 4/92.

⁵⁶⁰ Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istulâhatı Fıkhiyye Kamusu*, III. 37.

⁵⁶¹ Hayreddin Karaman, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, II. 261.

⁵⁶² Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, II. 260; Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı*, s. 85; Hayreddin Karaman v.dğr., *Kur'ân Yolu*, I. 448.

⁵⁶³ Orhan Hançerlioğlu, *Ruhbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003, s. 48, 358.

istenilen anda anımsanmasının imkânsız hale gelmesi, birtakım şeylerin hatırdaki tutulmamasına denmektedir.⁵⁶⁴ Hatırlama yeteneğinin bir bölümünün ya da tümünün yitirilmesi bellek yitimi amnezi hastalığına sebep olur.⁵⁶⁵

Belleğin tümünün ya da bir bölümünün olmamasına ya da kaybolmasına *bellek yitimi* denir. Birçok çeşitleri vardır. Bütün biçimleriyle belli noktalarda unutmadan ayrılmaktadır. Unutma doğal, bellek yitimi ise hastalıktır. Belleği birtakım etmenler ki bunlardan bazıları yaşlılık, bazı hastalıkların etkileri, sigara, alkol ve bazı ilaçlar olup bunlar hafızanın güçsüzleşmesine sebep olmaktadır. Beynin kansız kalmasıyla ve kronik solunum yetersizliğinde sürekli bellek yitimi ortaya çıkabilir. Yine bir yere çarpma, aşırı heyecan unutmaya etki etmektedir. Ayrıca en az tekrarlanan bilgi ve anıların en önce unutulduğu bilimsel olarak saptanmıştır.⁵⁶⁶ Bu vakaların bir bölümü kendiliğinden geçmekte bir kısmı ise tedavi gerektirmektedir.

Bilimsel kaynaklara göre uzun ve kapsamlı unutmaya yol açan hafıza kayıplarının başlıca üç sebebi vardır. Bunlar; sarsıntı, beyin hastalıkları, şok ya da stres'tir. Tipik travmatik yaşantılar arasında, savaş, yaralanma, iş kazası, trafik kazası, işkence, doğal afet, âni gelişen hastalık, âni yakın kaybı, ağır yanık gibi durumlar sayılabilir.

Bir yaralanma veya kaza sonucu beyin hücrelerinde bir miktar zarara yol açan beyin sarsıntısından sonra da hafif ve geçici hafıza kaybı görülebilir. Beyin sarsıntısına bağlı unutma (bellek yitimi), dinlenme ve bakım dışında herhangi bir tedavi uygulanmaksızın kısa zamanda kendiliğinden düzelir. Eğer, alkol ve ilaç zehirlenmelerine bağlıysa, beyinde geniş bir hasar olacağından tedavisi zordur. Hafızanın bilgiyle dolu olması da bu konuda bir başka sebeptir.⁵⁶⁷

Genellikle hatırlama gücünün bir zaâfi olarak meselelere önem vermemekten ve biyolojik yıpranmadan meydana gelen hata ve unutkanlığın, biyolojik tanımı; insanın beyni belli yaşa kadar gelişimini devam eder bu zamandan sonra artık beyin yeni hücre üretemez bundan dolayı ileriki yaşlarda insanlar bazı şeyleri hatırlamada yerine getirmede zorluklar yaşarlar. Bu durum Kur'ân'da birçok ayette dile getirilirken şu ayet dikkat çekicidir.⁵⁶⁸

⁵⁶⁴ Ahmet Cevizci, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2003, s. 58.

⁵⁶⁵ Orhan Hançerlioğlu, *Ruhbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003, s. 358.

⁵⁶⁶ Orhan Hançerlioğlu, *Ruhbilim Sözlüğü*, s. 45-46.

⁵⁶⁷ *Gelişim Huchette Alfabetik Genel Kültür Ansiklopedisi*, Sabah, İstanbul 1993, I, 280, 283.

⁵⁶⁸ Robert L. Solso., (çvr. Ayşe Ayçiçeği-Dinn), *Bilişsel Psikoloji*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 245.

“Kimi uzun ömür ile yaşatırsak, yaradılışını tersine çevirip değiştiririz, Hâlâ akıl etmezler mi?”⁵⁶⁹ âyet, insandaki bu eskime ve yıpranmaya işaret etmekte olup, beyin hücreleri öldükçe beynin yeni bilgileri saklama kapasitesinin azalacağını işaret etmektedir.⁵⁷⁰

Konumuz psikoloji ile de ilgili olduğundan unutmanın psikolojik tanımı da şöyle yapılmaktadır; Daha önce öğrenilmiş bir bilginin artık kayıtlı olmaması ya da o an için çağrışım ilişkilerinin kurulamaması veya zayıf olması vb. nedenlerle bellekte bulunan bilgilere erişilememesi demektir. Psikolojide temel yaklaşımlara bağlı olarak unutma teorileri de değişmektedir. Freud’un çağdaş biliş psikolojisine göre unutma; ya sinirsel bir bozulmayla, ya kapasite sınırlamasıyla, ya dabilgiye erişimin engellemesiyle meydana gelmektedir.⁵⁷¹

Sonuçta unutma da hatırlama gibi bir bellek işlevidir. Fransız ruhbilimci Ribot’a göre unutma insan için yararlı bir işlevidir. Eğer unutma olmasaydı yeni bilgiler elde edilemezdi. Hatırlamak için unutmak gerekir. Unutma olmasaydı düşünme de olmazdı. Freud’a göre yaşanmış olaylar hiçbir zaman tümüyle unutulmaz. Ancak bilinç dışına itilir veya bastırılır. Mesela uykunun insanın unutmasını yavaşlattığı bilimsel bir gerçektir.⁵⁷²

İnsan aklının geçmiş deneyimlerini hatırlaması ve unutması uyulmayıcı bir şeydir. Hatırlama olmaksızın öğrenme, düşünme ve akıl yürütme söz konusu olamaz, öte yandan unutmanın; eski yapıların kaybedilmesi veya bastırılması yoluyla yeni bilgileri öğrenmeye uyum sağlama gibi birçok işlevi vardır.⁵⁷³ Hatırlanması gereken bilgiler ne kadar anlamlı ise o kadar iyi hatırlanır. İnsandaki unutmaların çoğu kodlama, depolama ve geri getirme aşamalarının birinde oluşan sorundan kaynaklanmaktadır.⁵⁷⁴

Değerlendirme

İkinci bölümde, tezimize esas teşkil eden Kur’ân âyetleri muhataplarına, özelliklerine ve bir takım benzerliklerine bakarak belli başlıklar altında toplayarak ele alınmaya çalışılmıştır. Tesbit edilen bu âyetleri, ilk dönem rivâyet ve dirâyet tefsirleri başta olmak

⁵⁶⁹ Yâ Sîn 36/68.

⁵⁷⁰ *Gelişim Huchette Alfabetik Genel Kültür Ansiklopedisi*, I, s. 280, 283.

⁵⁷¹ Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2003, s. 778; Rasim Bakırcıoğlu *Ansiklopedik Psikoloji Sözlüğü*, Anı Yayıncılık, Ankara 2006, s. 219.

⁵⁷² Orhan Hançerlioğlu, *Ruhbilim Sözlüğü*, s. 358.

⁵⁷³ Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, s. 122.

⁵⁷⁴ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1998, s. 198.

üzere günümüzün belli başlı tefsirlerinden araştırmak sretiyle irdelenmiştir. İncelenen bu tefsir kaynaklarından önemli görülen kesitlerden alıntılar yapmak sretiyle araştırma zenginleştirilmiş ve temellendirilmiştir.

Sonuç olarak ister Kur'ni açıdan, ister modern bilimler açısından unutmayı incelediğimizde karşımıza; yaratılış amacını düşünmeyen, kendisine verilen tüm nimetleri gerektiği şekilde kullanmayan, sorumluluk sahibi olmayan, hesap verme düşüncesi taşımayan, insanların hayatlarının bir bölümünde mutsuz oldukları ve isteklerinin olmadığında da stres, zararlı alışkanlıklar ve değişik şeylerle hafıza kaybına uğradıkları her zaman kanıtlanabilen bir gerçektir

BÖLÜM III

KUR'ÂN'A GÖRE UNUTMANIN SEBEPLERİ VE UNUTMAYI ENGELLEYEN HAL VE DAVRANIŞLAR

1. Unutmaya Sebep Olan Davranışlar

Kendisine uyanlara rehberlik eden Kur'ân, tüm insanları bazı konularda uyarmaktadır. İnsan tabiatı itibâriyle bazı zaâflardan ve kötülüklerden kendini koruyamayıp hataya düşebilir.

Bu bölümde Kur'ân ve hadislerin ele aldığı ve insana unutmaya zaâfi konusunda yardımcı olacağına inandığımız maddeleri belli başlıklar altında zikredilecektir. Aşağıda ele aldığımız sebep veya tedaviler Kur'ân'da en sık karşılaşılan başlıklardır. Elbette bunlardan başta bir takım sebepler de olabilir.

1.1. Allah'ı Anmayı Unutmak

Kur'ân-ı Kerîm ve hadisler'de, Allah'ı hatırlamayı ifâde eden kavramların en kapsamlısı zikirdir. Genel anlamda hafızada olan şeylerin tekrar edilmesi olarak tarif edilen zikir veya Allah'ı anma, Kur'ân'da birçok anlamda kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan bazılarında Allah'a kulluk amacıyla namaz, Kur'ân okuma, dua vb. şeyler anlamında kullanılmaktadır. İşte Kur'ân'ın ve hadislerin dikkat çektiği bu ibâdetlerin önemini bazı âyetlerde bir takım kişilerin unuttukları, terk ettikleri veya hafife aldıkları belirtilmektedir. Âyetlerin dikkat çektiği ve bizlere örnek verdiği unutkanlığın en büyüğü ve belirtisinin, insanın kendini yoktan var eden, çeşitli nimetlerle donatan yaratıcısını anmamak ve O'nu hatıra getirmemek olduğu anlaşılmaktadır. Zaten Kur'ân'ın da belirttiği gibi insanın başına ne gelirse hep Allah'ı unuttuğundan gelmektedir. Bu durum bir âyette “*unuttuğun zaman Rabbini an*”⁵⁷⁵ diye dile getirilmektedir. Bu âyete dikkat ettiğimizde insan Allah'tan gaflete düştüğünde, Rabbi onu haberdar edince, yaptığı yanlış yoldan dönmesini istediği görülmektedir.

---

⁵⁷⁵el-Kehf 18/24.

Kur'ân'ın da belirttiği gibi yaratılışımızın gayesi, Allah'ı tanımak ve O'na kulluk etmektir. Bütün kâinat ve onda meydana gelen hadiseler, Allah'ı hatırlatan ve ona delalet eden⁵⁷⁶ sayısız âyetler, bütün ibâdetler, musibetler, maddi ve manevi tüm nimetler, insana Allah'ı hatırlatma amacı gütmesine⁵⁷⁷ rağmen, yeryüzüne halife yapılan insanın ona sırt çevirmesi elbette düşünülemezdi. Onun vazifelerinin en önemlisi Allah'ı tanımadır.

Kur'ân'da Allah'ı anmayı unutanlar tarif edilirken, onların Allah'ın varlığını bilmeme, O'nu inkâr etme anlamından ziyade, Allah'ı bilip, O'nun nimetlerinin farkında olduklarına, ancak Allah'ın emir ve yasaklarını hayatlarında dikkate almadıklarına geri plana ittiklerine dikkat çekilmektedir. Bu insanların sahip olduğu imkân ve nimetleri bütünüyle kendi elleriyle elde etmiş gibi davrandığı, gurura kapıldığı ve O'na muhtaç değilmiş gibi hareket ettikleri görülmektedir.

Kur'ân'da Allah'ı anmayı unutturan birtakım etkenlerin olduğuna dikkat çekilmiştir. Bunlardan bazıları; mal, evlat sevgisi, insanların sahip oldukları gurur, kibir, şeytan ve onun vesveseleridir. Bütün bu etmenlerden en çok dikkat çeken şeytanın etkisidir. Şeytanın özellikle Allah'a iman eden ve kulluğunun farkında olan mü'minleri saptırmak için, değişik şeylerle onlara Allah'ı unutturma çabasına girdiği belirtilmektedir. Bundan dolayı Allah, Allah'ı unutturacak çocuk, mal, mülk ve ticaret gibi her türlü meşguliyetlere karşı mü'minleri uyarılmış, bunların mü'minleri Allah'ı anmaktan alıkoymaması gerektiği üzerinde durmuştur.

1.2. Şeytan ve Hileleri

Nisyân kavramının geçtiği bazı âyet ve hadislerden anlaşıldığına göre, insanın başına gelen bazı unutma hadiselerine, şeytanın sebep olmaktadır.⁵⁷⁸

Kur'ân'da Hz. Peygamber ve mü'minlerden bahseden bir âyette şeytana dikkat çekilmiş ve ona uyulmaması istenmiştir. Çünkü şeytanın, insanın doğasındaki bazı zaâfları iyi bildiğine ve onu yönlendirdiğine başka âyetlerde vurgu yapılmıştır. *“Âyetlerimiz hakkında (münasebetsizliğe, ileri geri konuşmaya) dalanları gördüğün zaman, onlar başka bir söze geçinceye kadar onlardan yüz çevir, (uzak ol, meclislerini terk et); eğer şeytan*

⁵⁷⁶ el-Bakara 2/164; Âl-i İmrân 3/190; ez-Zâriyât 51/20.

⁵⁷⁷ el-Bakara 2/40, 47, 156, 239; Tâ Hâ 20/14; el-Hac 22/28, 34.

⁵⁷⁸ el-Kehf 18/60–65; Müslim, *Câmiu's-Sahîh*, Fedail, 170, (II. 1839); Ahmet Bin Hanbel, *el-Müsned*, V. 117-120.

*sana (bunu) unutturursa, hatırladıktan sonra (hemen kalk), o zalimler topluluğuyla beraber oturma!*⁵⁷⁹ Âyetinde bu durum ortaya konmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm sadece Hz. Peygamber ve mü'minlerle ilgili değil, başka Peygamberlerin de unutmaya ile ilgili hikâyelerini aktarmaktadır. Bunlardan birisi de Hz. Yûsuf'tur. O'nunla ilgili olarak da bir unutmaya hadisesinden söz edilmekte ve bu olayda şeytana isnât edilmektedir. "*(Hz. Yûsuf,) Onlardan, kurtulacağını zannettiği kimseye dedi ki: 'Beni efendinin yanında an (benim suçsuz olduğumu krala hatırlat, umulur ki beni çıkarır). Fakat şeytan ona, (Yûsuf'un durumunu) efendisine söylemeyi unutturdu. Dolayısıyla (Yûsuf), birkaç sene daha zindanda kaldı*"⁵⁸⁰ işte bu âyet unutmaya işini, şeytanın yaptırdığını ifade etmektedir.

Yine ilk insan ve ilk Peygamber olan Hz. Âdem hakkında da bir âyette O'nun azimsizliğinden Allah'a verdiği sözü unuttuğu bahsedilmekte, bu unutmaya sebebinin de şeytanın vesveselerine bağlamaktadır ki burada şeytanın Hz. Âdem'i ebedîlik duygusu ile kandırdığı haber verilmektedir. Buradan şeytanın, insanın zaafını iyi bildiği ve yerinde kullandığına işaret vardır. Sonuçta Hz. Âdem, Allah'ın kendisine yasakladığı şeyi unutarak hata işlemiştir. Bu âyette vurgu yapılan ebedîlik isteme duygusu, sadece Hz. Âdem'de değil, her insanın doğasında var olan bir düşüncedir.

Kur'ân'da birçok âyette şeytan konu edilmekte onun hakkında insanlara uyarıcı bilgiler verilmektedir. "*Ey iman edenler, şeytanın adımlarını izlemeyin. Kim şeytanın adımlarını takip ederse (bilsin ki) o edepsizlikleri ve kötülüğü emreder. Eğer üstünüzde Allah'ın lütuf ve merhameti olmasaydı, içinizden hiçbir kimse temize çıkamazdı. Fakat Allah dilediğini temizler/arındırır. Allah işitir ve bilir*"⁵⁸¹ şeytanın insanları inkârâ götürmeye çalışması, Allah'a isyan etmeye O'nun zikrinden yüz çevirtmeye çalışmasının sebebi onları dünyaya bağlayıp, kibire, gurura kaptırarak, kendilerini âhirette kurtaracak ameller yapmalarını unutturmasıdır. İnsanın nefesine uyup, dünyalık şeylerle meşgul olması, onun lezzet ve menfaatlerinden faydalanmaya çalışması insanın zaâflarından biri olup, Kur'ân ve günlük hayatımızda birçok örneği mevcuttur. Bundan dolayı Kur'ân,

⁵⁷⁹ el-En'am 6/68; el-Kehf 18/63.

⁵⁸⁰ Yûsuf 12/42.

⁵⁸¹ en-Nûr 24/21.

Allah'ı unutan bir benliğin, şeytanın egemenliğine gireceğini haber vermekte, insanları onun vesvese ve tuzaklarına karşı uyarmaktadır.⁵⁸²

Kur'ân'da şeytanın en önemli özelliklerinden birisinin, insanları aldatması olduğu bildirilmiştir. O'nun insanları aldatıp sonrada onlarla alay edip onları küçük düşürmeye çalıştığı Kur'ân'da “*İş bitirilince şeytan şöyle dedi: Allah size doğruyu, gerçeği vaat etti*”⁵⁸³ şeklinde ifade edilmektedir. Bu âyetten de anlaşılacağı üzere şeytan, Allah'ın varlığını ve gücünü daima bilmektedir. Buna rağmen, insanlar şeytana uymakla tam bir yoldan sapmış olmaktadır. Çünkü Allah'ın insan üzerindeki etkisi şeytaninkinden daha köklü ve daha yaradılıştandır.⁵⁸⁴ Nitekim Kur'ân, şeytanın ve hilesinin zayıf ve güçsüz olduğunu defalarca zikretmiştir.⁵⁸⁵

1.3. Mü'minlerle Alay Etmek

Kur'ân'da münâfik ve kâfirlerin özellikleri sayılırken, onların Allah'ın sevdiği mü'min kullarla alay ettikleri ifade edilmektedir. Âyetlerin devamında ise mü'min kişilerin onların yaptıkları bu kötülöklere, eleştirilere karşı sadece selâm deyip geçmeleri olduğunu, Kur'ân bizlere bildirmektedir. “*İşte siz onları alaya aldınız; sonunda onlar (ile alay etmeniz) size beni yâd etmeyi unutturdu, siz onlara gülüyordunuz.*”⁵⁸⁶

Müşriklerin, Hz. Peygamber'in ashâbından Bilal, Habbâb, Ammar, Suheyb (r.a) gibi fakir sahâbelerle alay etmeleri üzerine bu âyetin indiği rivâyet edilmiştir. Buna göre âyetin mânası, “*Sizler, O mü'minleri alay konusu edindiniz. Sizin, bu şekilde oluşları yüzünden onlarla meşgul olmanız, beni unutmanıza sebep oldu*”⁵⁸⁷ şeklindedir.

Bu müşriklerin inananlarla alay etmeleri, onların Allah'a ibâdet etmelerine engel olduğuna işaret edilmiştir. Kıyâmette Allah'ın onlara kendilerini unuttuklarından dolayı azaba uğratacağını çünkü onların âhireti inkâr ettiklerini ona hazırlık yapmadıklarını bildirmiştir.⁵⁸⁸ Çünkü dünyada iken mü'minleri ibâdet ederken görenlerin, kendilerinin de iman etmeleri gerektiğine işaret vardır. Kendileri iman etmedikleri gibi, iman edenleri de

⁵⁸² el-Mücâdele 58/19.

⁵⁸³ İbrâhim 13/22.

⁵⁸⁴ Ali Osman Ateş, *Kur'ân ve Hadislere Göre Şeytan*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995, s.124.

⁵⁸⁵ en-Nisâ 4/76; el-Enfâl 8/48; el-Furkân 25/29; el-Haşr 59/16.

⁵⁸⁶ el-Mü'minûn 23/110.

⁵⁸⁷ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIII.125.

⁵⁸⁸ Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, II. 292.

alaya aldıklarına hatta bu alaya alışlarının çok ileri safhaya gidip onlara güldükleri bildirilmiş ve böylece azabı hak ettiklerine vurgu yapılmıştır.⁵⁸⁹

Zaten Kur'ân'da kıssası geçen bütün Peygamberlerin kavminin bir kısmı tarafından alaya alındığı, küçük düşürüldüğü, memleketlerinden hicrete mecbur edildikleri göze çarpan bir gerçektir.

1.4. Benliği ve Yaratılış Gayesini Unutmak

Kur'ân, insanın yeryüzüne gönderilirken emaneti sahipleneceğine dair söz verdiği temas eder. Bu emanetin ne olduğuna dair müfessirlerin birtakım açıklamalar yaptığı görülmektedir. Bunlardan bazıları da bunun Allah'a kulluk olduğunu belirtmektedirler. Çünkü bu gerçek Kur'ân'da; “*İnsanları ve cinleri ancak bana ibâdet etsinler diye yarattım*”⁵⁹⁰ şeklinde ifâde edilmektedir. Bu âyetten anladığımız göre bu kulluğun nasıl yapılacağından ziyade, kime yapılacağına daha önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Birçok müfessir buradaki ibâdeti Allah'ı tanıma anlamında tefsir etmişlerdir. Allah'ı bilme demevcudiyetinin ve ulûhiyetinin tanınması demektir.⁵⁹¹ Yaratılış gayesini bilmek, insanın ilk ve en önemli temel görevini oluşturmaktadır. Hz. Peygamber de veda hutbesinde; “*Size iki emanet bıraktım ki, onlara sınıksız sarılırsanız, artık bir daha sapıklığa düşmezsiniz ki onlar, Allah'ın kitabı Kur'ân ve benim sünnetimdir*”⁵⁹² diyerek bu duruma temas etmiş insanın Allah'ın yolunda, Kur'ânın yolunda gitmesiyle yoldan sapmayacağını, sağlam kulba tutunmuş olacağını belirtmişlerdir.

Kur'ân'da nisyâna konu olan şahıslara baktığımızda; onların kendini ve yaratılış gayesini unutmuş, dünyaya bağlanmış kişiler oldukları dikkat çekmektedir. Bu gibi insanların, asıl gayeleri olan Allah'a kulluğu terk ettikleri gibi ibâdetleri küçümsedikleri hatta o ibâdetlerle alay ettikleri göze çarpmaktadır. İnsan yapısı itibariyle her şeyi unutulabilir. Fakat Allah ona hata yapma ve unutma zaâflarının yanında hatırlama yetisi de vermiştir. Hatırladığında hemen tevbe etmesi Rabbine yönelmesi istenmekte olup, birçok âyetin sonunda Allah'ın tevbe eden kullarını sevdiği belirtilmektedir.

⁵⁸⁹ Mehmed Vehbî, *Hülâsâtü'l-beyân*, IX. 3676; Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, II. 188.

⁵⁹⁰ ez-Zâriyât 51/56.

⁵⁹¹ Hüseyin Aydın, *Yaratılış ve Gayelilik*, DİB. Yayınları, Ankara 1996, s. 181.

⁵⁹² Ebû Dâvûd, es-Sünen, *Menâsik* 57 (I. 442).

Allah, insana sadece akıl yeteneği vermekle kalmamış, kendi haline bırakmamış, onu unutulmuş hakikatleri hatırlatmakla görevli elçilerle, kitaplarla ve kâinattaki âyetlerle desteklemiş, kendisine gerçekleri hatırlatacak uyarılarla donatmıştır.⁵⁹³ Bundan dolayı insan, bu dünyaya geliş sebebinin unutmamalı, O'nu razı edecek ameller işlemeye önem vermelidir.

1.5. Dünya Hayatına Bağlanma

Kur'ân-ı Kerîm'de, Allah, birçok kavim hakkında bilgi vermektedir. Anlatılan bu kıssalardaki dikkat çekici bir durum da memleketlerin zenginlerinin iman yönünden zayıf olduğu ve genelde Peygamberlere zorluk çıkaran kişiler olduğu göze çarpmaktadır. Kur'ân, geçmiş insanlardan örnek verirken onların bazılarının bağ-bahçe, mal ve evlat veya bazen de ilim çokluğu sebebiyle kibire, gurura kapıldıklarını ve sonuçta hem Allah'a hem de topluluklarına isyan ettiklerini haber vermektedir.

Dünyaya imtihan için gönderilen insan, birtakım şeylerle imtihana tabi tutulmaktadır. Bu imtihan bazen nimetlerin bolluğu bazen de kıtlığı şeklinde olduğu Kur'ân'da bildirilmiştir. İmtihan her ne şekilde olursa olsun insanın asıl görevi; her zaman Allah'ı hatırla tutarak O'nun yolunda gitmesidir. Ancak Kur'ân, onun mayasında bulunan; nankörlük, unutkanlık, inkârcılık gibi bir takım özelliklerine değinirken, kendisini âhirette kurtuluşa erdirecek imtihanı kazandıracak fiillerden uzaklaştığında Kur'ân'ın ifadesiyle *esfele safiline* yani aşağıların aşağısına düşmekten kendini kurtaramayacağına işaret etmektedir.

İnsanın yaratılış itibarıyla dünyaya meyilli olduğu, dünya malının, insana cazip geldiği, Kur'ân-ın diliyle; *“Neḫsanî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük insanlara çekici kılındı. Bunlar, dünya hayatının geçici menfaatleridir. Hâlbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır”*⁵⁹⁴ şeklinde ifade edilmektedir. Nitekim Hz. Peygamber de Uhud şehitlerine dua ettikten sonra, ashâbına dönerek; *“Ben sizin bundan sonra Allah'a küfre döneceğinizden korkmuyorum fakat dünyaya dalıp birbirinize düşmanlık*

⁵⁹³ el-Â'râf 7/205; el-Müzzemmil 73/8; el-İnsân 76/25.

⁵⁹⁴ Âl-i İmrân 3/14, 185; el-En'am 6/32; el-Kehf 18/46; el-Hadid 57/20.

edeceğinizden endişe ediyorum” diyerek Müslümanlara bu konuda ikazda bulunmaktadır.⁵⁹⁵

Kur’ân, dünya hayatına dalıp kulluğu unutan, insan olarak görevini yerine getirmeyen, hatta dünyalık kazanma uğruna Allah’a şirk, isyan ve günah içinde yüzen kâfirinsanlara şu uyarıyı yapmakta: “*İnsanların hesaba çekilmeleri yaklaştı, hâlbuki onlar gaflet içinde yüz çevirmekteler*”⁵⁹⁶ ancak Kur’ân, kâfirlerin dünya hayatına aldanıp âhireti terk ettiklerine, dünyaya bağlandıklarına, nefislerini arındırmaya çalışmadıklarına temas etmektedir. Böylece Allah’ın da onlara cennete girmeyi, cennetin rızık ve nimetlerini haram kıldığı, dünya hayatının da onları aldattığını, âhireti düşünemez hale getirdiğini bildirmektedir.⁵⁹⁷

İnsanın ahireti yalanlamasının özünde dünyada sonsuz yaşama sevgisi ağır basmaktadır. Bu arzu insanda ahreti düşünmeme ve unutma şeklinde tezahür etmektedir.⁵⁹⁸ Zaten tasavvufa göre dünyanın tarifi yapılırken, insanı Allah’tan uzaklaştıran ve gaflete düşüren; mal ve menfaat, itibar, mevki, hırs, şan ve şöhret gibi şeyler olduğuna dikkat çekilmektedir.⁵⁹⁹

1.6. İyilik Yapmamak

Kur’ân’daki nisyân âyetlerinden birisi Yahudiler hakkında olup ve özellikle Yahudi âlimleri hakkında inmiştir. Onların bu âyette insanlara iyiliği emredip kendilerini bu konuda unuttuklarını oysa o âlimlerin Tevrat’ı okuyup durduklarını,⁶⁰⁰ ama akıllarını kullanarak bunu düşünemediklerini⁶⁰¹ belirtmektedir.

Bu âyette geçen *birr*; âlimler tarafından farklı şekillerde tarif edilmiştir. Bu tariflerden emri bil maruf (iyiliği emretmek) ve nehyi an’il münker (kötülüğü yasaklamak)den maksadın, başkalarına doğruyu göstermek sûretiyle istifâde ettirmek,⁶⁰² hayır işlerinin genel adı⁶⁰³ ve insanların sevdiği her iyi ve güzel şey olduğu

⁵⁹⁵ Yûsuf Kandehevî, *Muhtasar Hayâtü’s-Sahâbe*, Ravza Yayınları, İstanbul 2000. s. 287.

⁵⁹⁶ el-Enbiya 21/1.

⁵⁹⁷ Hicâzî, *et-Tefsîru’l-vâdih*, II. 292.

⁵⁹⁸ Yener Öztürk, *Kur’ânda Âhiret*, s. 84.

⁵⁹⁹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, “gaflet” s. 111.

⁶⁰⁰ et-Taberî, *Câmiu’l-beyân*, I. 123; Süyûtî, *ed-Durru’l-Mensur*, I. 156.

⁶⁰¹ el-Bakara 2/44.

⁶⁰² Elmalılı, *Hak Dini Kurân Dili*, I. 287.

⁶⁰³ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, III. 46.

şeklinde⁶⁰⁴ açıklanmıştır. Bazı âlimler ise iyiliğin, Allah'ın kulları hakkındaki iyiliği, insanların akrabalarını gözetmesi ve diğer insanlara karşı iyilik olmak üzere üçe ayrıldığını belirtmektedirler.⁶⁰⁵

Sonuçta insanlara doğru yolu gösterip kendilerini o iyilikleri terk etmeleri onların doğru düşünmediklerini ve kendilerini menfaatlerine teslim ettiklerini göstermektedir. Bundan dolayı insanlara iyiliği emrederken kendilerini de kurtaracak işlerden yüzçevirmeleri eleştirilmekte, biz Müslümanlara öyle yapmamamız emredilmektedir.

1.7. Gaflette Bulunmak

İnsanın kendisinden haberi olmaması, durumunun farkına varmaması gibi anlamlara gelen gaflet, tefsirlerin birçoğunda nisyânın eş anlamlısı olarak kullanılmıştır. Bir takım önemli şeylerin idrakine ve farkına varamamak demektir. Nisyâna konu olan birtakım âyetlerde insanların yaptıkları işin farkına varmadıkları ve sonuçlarından gafil oldukları göze çarpmaktadır.

Kur'ân'da birçok âyette insanların birtakım önemli şeylerden gaflet ettiğiinden, onların önemini anlayamadığından bahsedilmektedir. Allah, insanı bir damla sudan yarattığını ve mükemmel hale getirdiğini⁶⁰⁶ bizlere bildirmektedir. Ancak bazılarının insanın yaratılışını düşünmekten gaflet ettiğini bu durumda aslında kendilerinin hidâyetten nasibi olmadığını ortaya koyduğunu ancak onların da Rabb'leri konusunda O'na isyan, küfür ve inadyolunu seçtiklerini⁶⁰⁷ bildirmektedir.

Gafletin bazen habersiz olma⁶⁰⁸ anlamında kullanıldığı görülmektedir. Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de mü'minleri *gafillerden olmayın* diye tenbih etmektedir.⁶⁰⁹ Bu anlamda gafletin, inkârcılara, kâfirlere ait bir sıfat olduğu ortaya çıkmaktadır. Yaptıkları yanlışlardan dolayı tevbe etmeyen gaflette olanların Cehennem'e gidecekleri⁶¹⁰ bizlere bildirilmektedir.

⁶⁰⁴ Ebû'l-Berakât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil*, (ter. Harun Ünal), İstanbul 2003, I. 508.

⁶⁰⁵ Mukâtil b. Süleyman el-Belhî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi Kur'âni'l-Kerîm*, (ter. Beşir Eryarsoy), İstanbul 2004, s. 414; el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, I. 59.

⁶⁰⁶ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V. 61

⁶⁰⁷ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXII. 75; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, XXIII. 54.

⁶⁰⁸ Yûsuf 12/3; Kâf 50/ 22.

⁶⁰⁹ el-Â'râf 7/205.

⁶¹⁰ Yunûs 10/7-8; el-Enbiya 21/97

1.8. Gurur

Kur'ân'daki nisyân âyetlerini incelediğimizde muhatapların hak yoldan sapmalarında temel etkenlerden birinin de insanların sahip olduğu mal, makam ve şöhretleri sebebiyle kapıldıkları gururları olduğu belirtilmektedir.

İnsanların gururları sebebiyle iyilik yapmaya yanaşmadıkları,⁶¹¹ yaratılışlarını inkâr ettikleri,⁶¹² zenginliklerinde Allah'ı anmayı akıllarına getirmedikleri,⁶¹³ verdikleri sözlerde durmadıklarına⁶¹⁴ dikkatler çekilmektedir. Onların böyle düşüncelere dalmaları sonucunda sapıklığa düştükleri, âhirette kendi sonlarını düşünememelerine zemin hazırladıkları ve cehennem ateşini hak ettikleri bu âyetlerde belirtilen hususlardır.

Oysa âlemlere uyarıcı ve müjdeleyici olarak gönderilen Kur'ân, mü'minlerden bahseden bir âyette “*Rahmânın öyle kulları vardır ki onlar yeryüzünde sukûnetle (vakarla) yürürler*”⁶¹⁵ diyerek Allah'a gönül bağlayanların alçakgönüllü olmalarını teşvik etmektedir. Zaten emredilen bütün ibâdetlerde insanın kazanması gereken hasletlerden birisi de kendini gurur ve kibir gibi kötü hastalık ve hasletlerden kurtarmasını sağlamaktır.

2. Unutmayı Engelleyen Tavsiyeler

Kur'ân'da unutkanlığın tedavisi için mü'minler başta olmak üzere tüm insanlara birçok öğütler tavsiye edilmektedir.

Bunlardan en önemlilerini belli başlıklar altında ele almaya çalışacağız. Bunlar, öncelikle Yaratıcıyı ve de onun nimetlerini unutmamak onları devamlı hatırd tutma ve anmadır. Yine Allah'ın verdiği nimetlerde helal ve haramı gözetme, ayrıca hafızaya alınan, ezberlenen bir şeyin zaman zaman tekrar edilmesi, yine öğrenme esnasında dikkatli olma, istiğfar ve dua etmek, Kur'ân okumak ve hükümlerini uygulamaya çalışmak, ibâdetleri huşu içinde yapmak, geceleri ihya etmek, iyi insanlarla birlikte olmak gibi ameller unutmayı engelleyen başlıca işlerdir.

---

⁶¹¹ el-Bakara 2/44.

⁶¹² Yâ Sîn 36/78.

⁶¹³ el-Kasas 28/77.

⁶¹⁴ el-Â'râf 7/165.

⁶¹⁵ el-Furkân 25/63.

2.1. Zikir

Allah'ı anmak, insanın dünya ve âhiret huzurunu temin edecek en önemli vasıttır. İnsan, nefisini, maddi istek ve arzularını doyurarak değil ancak Allah'ı anarak, gerçek huzura kavuşur. Bu gerçek Kur'ân'da; “*Dikkat edin kalpler ancak Allah'ı anmakla doygunluğa ulaşır*”⁶¹⁶ şeklinde dile getirilmiştir. Zikirle ve Allah'ın yoluyla uğraşmayanların arkadaşının şeytan olacağını yine Kur'ân bizlere bildirmektedir.⁶¹⁷

Zikir kavramı Kur'ân'da birçok anlamda kullanıldığı bir gerçektir. Zikir, genel olarak insana yaratıcısını hatırlatacak olan her şeydir. İnsana Rabbini hatırlatacak şeyler öncelikle Kur'ân ve kâinattır.⁶¹⁸ Bunların yanında zikir, âyetlerden anlaşılacağı üzere namaz, dua, tesbih gibi anlamlara da gelmektedir.

Kur'ân'ın dikkat çektiği, bizlere örnekler sunduğu, unutmada insanın gafil olmaması için öncelikle yapılması gerekenlerin; devamlı olarak Allah'ı, O'nun verdiği nimet ve ikramları, âhiret ve hesap gününü hatırlayıp ona hazırlık yapmaktır. Bu konuda Kur'ân, bu çeşit unutkanlığın tedavisi için Allah'ı zikretmenin önemini: “*Unuttuğun zaman Allah'ı an*”⁶¹⁹ âyetiyle dile getirir. Kur'ân, Allah'ı zikreden mü'minleri överek onları akliselim sahibi olarak nitelemektedir.⁶²⁰ Allah'ın zikri, bu şekilde unutkanlık ve kalbin gafleti için bir tedavi olunca, Allah, bize gece ve gündüz, sabah ve akşam vakitlerinde kendisini hatırlayıp zikretmemizi emretmektedir: “*Ey iman edenler, Allah'ı çokça zikredin. ve O'nu sabah akşam tesbih edin.*”⁶²¹

Merhum Elmalılı, Allah'ı unutanları; Allah'tan korkmaz, hukukunu tanımaz ve O'nun sonsuz korumasından yardım dilemez oldukları yorumunu yapmaktadır. Bu durumda yaratılış amacına uygun yaşamayan bu insanların; varlık şuurlarının silinmiş olduğunu açıklamaktadır.⁶²² Burada bu kimselerin kendilerini hakka yaklaştıracak amelleri terk ettiklerine ve dünyaya meylettiklerine işaret edilip mü'minlerden bu gibi durumlardan sakınmalarına teşvik vardır.

⁶¹⁶ er-Râd 13/28.

⁶¹⁷ Bknz.: “*Kim Rahmanın zikrinden yüz çevirirse ona şeytanı Musâllat ederiz de kendisine pek yakın olur*”. ez-Zuhruf 43/36.

⁶¹⁸ Ali Ünal, “zikir”, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, s. 36.

⁶¹⁹ el-Kehf 18/24.

⁶²⁰ Âl-i İmrân 3/190-191.

⁶²¹ el-Ahzâb 33/41-42.

⁶²² Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VII. 520.

2.2. Helallerle Yetinip, Haramlardan Sakınmak

İnsanın unutkanlığını engelleyen davranışlarından biri de helal ve harama dikkat etmesidir. O'nun unutkanlığına sebep olan davranışlardan biri de harama nazar etmesi ve haramlarla meşgul olmasıdır. İnsanın Rabbiyle irtibatını sağlayan ibâdetler, ruhu besleyen manevi gıdaların yanında, bir de vücûdun maddi gıdalardan aldığı güç ve kuvvetle meydana gelmektedir. Mutasavvıflar'a göre; bünyeye helal gıdadan, ruhâniyet ve feyz aksederken, bunun zıddı haram ve şüpheli gıdalardan ise kasvet, sıklet ve gaflet sirâyet etmektedir.⁶²³

Hz. Peygamber de bir hadislerinde buna dikkat çekmiş; *“Muhakkak ki helal belli haram bellidir. Fakat bunların arasında şüpheli şeyler vardır ki insanların çoğu gafletten bunları bilmezler. Şüpheli şeylerden kaçınan bir kimse dinini, insani kıymetini korumuş olur. Şüpheli şeylere dalan bir kimse ise harama düşme tehlikesindedir. O tıpkı sınır kenarında hayvan otlatan bir çoban gibidir ki; nerede ise yasak yerde otlatacak. Bilin ki her hükümdarın girilmesi yasak bölgeleri vardır. Allah'ın, çiğnenmesini yasakladığı sınırlar ise haramlardır”*⁶²⁴ diyerek insanları helal daireyle yetinmeleri gerektiğini, bunların dışına çıkmanın Yaradanın sınırları dışına çıkma anlamında ifâde etmişlerdir.

Bazı mutasavvıflar, yenilen yemeğin helal olup olmamasının yanında hangi hâleti ruhâniye ile pişirildiğinin dahi insanın, hal, hareket, muâmelât ve ibâdetinin ruhâniyetine tesir ettiğini, bu durumun insanın gıdalar karşısında takınması gereken tavrın ehemmiyetini ortaya koyduğuna dikkati çekmektedirler.⁶²⁵

Yüce Allah'ın ilâhi emir ve yasakları bizlere bildirdiği âyetlerin birinde haram ve şüpheli şeylerden kaçınmanın yanında, helal nimetleri kullanırken de tasarruf dengesini iyi muhafaza etmenin ve israftan kaçınmanın önemine vurgu yapılmaktadır. *“Bir de akrabaya, yoksula ve yolda kalmışa hakkını ver gereksiz yere saçıp savurma. Zira böylesine saçıp savuranlar, şeytanın arkadaşlarıdır. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankördür”*⁶²⁶ âyette helal ve harama dikkat etmeyen, elinde bulunan nimetleri israf edenlerin Rabbine karşı çok nankör olan şeytanın arkadaşları olduğu belirtilmektedir.

⁶²³ Âdem Ergül, *Kur'ân ve Sünnette Kalbî Hayat*, s. 33.

⁶²⁴ Buhârî, *İman*, 3, (I. 32).

⁶²⁵ Âdem Ergül, *Kur'ân ve Sünnette Kalbî Hayat*, s. 35.

⁶²⁶ el-İsrâ 17/26-27.

Unutmayı etkileyen şeylerden birisi de göz teması yani harama nazardır. İnsan, harama bakmazsa aklını Allah'ın helal kıldığı dairede geçirirse; akli kuvvetlenir ve gelişir, harama bakanın kalbi kararır, günah işlemeye meyilli olur ki bu kişinin şeytanın emrine girmesine sonuçta da cehenneme gitmesine sebep olur. Kişinin harama bakmaması ona ilim yollarını açıp kalbine kuvvet verir. İmam-ı Şâfi hocasına hafızasının zayıflığından ve çok unuttuğundan şikâyetle bulununca hocası harama bakmamasını ve küçük dahi olsa günahlardan uzak kalmasını söylediği rivâyet edilmektedir.⁶²⁷

2.3. Bilgileri Tekrar

Kur'ân-ı Kerîm'de insanın unutmamasını engelleyen hatırdaki tutmasını kolaylaştıran amellerden birisi de onu tekrar etmektir. Çünkü insanın hafızası bir şeyi iyice bellemek için zaman zaman onu tekrar etmesini gerekli kılmaktadır. Bu metodu hem modern bilimlerin hem de dini kaynakların önemle belirttiği görülmektedir.

Kur'ân, içinde birçok sanatı barındırdığı gibi tekrar sanatını da en güzel örnekleriyle sergilemekte, insanı sıkmadan hafızalara yerleştirmektedir. Kur'ân-ı Kerîmi incelediğimizde onun sık sık bu metoda başvurduğunu görmekteyiz. Kur'ân'da birçok defa bazen harflerin, bazen kelimelerin bazen de âyetlerin tekrar edildiği göze çarpmaktadır. Kur'ân'da yapılan tekrarların, genelde inanç, amel ve ahlakla ilgili konularda olduğu görülmektedir. Modern bilimlerin de kabul ettiği gibi tekrarlar, kolay ve çabuk kavranabilen bir eğitim metodu olmasının yanında insanın anlamasını kolaylaştırıcı⁶²⁸ bilgi ve becerilerin de zihinde daha çok kalmasını sağlayan bir yöntem olarak dikkatimizi çekmektedir.

Kur'ân'daki tekrarların hepsinde ayrı bir ahenk ve incelik vardır. Meselâ er-Rahmân Sûresinde 31 defa tekrarlanan "*Öyleyken Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalan sayabilirsiniz?*" âyeti, insanı hiç sıkmadığı görülmektedir. Yine tekrar tekrar zikredilen kıssalar, okuyanları uyarmakta olup onların öğüt almalarını temine çalışmaktadır. Yine ibâdet ve hüküm bildiren âyetlerin tekrarı onları işlemeye teşvik etmekte onlara duyarsız kalmaya engel olmaktadır.⁶²⁹ Kur'ân'ın öğüt ve tavsiyelerini tekrar eden kimse, onları iyice

⁶²⁷ Yusuf Güven, *Gözümü Haramdan Nasıl Korurum*, Işık Yayınları, İzmir 2010, s. 52, 77-78.

⁶²⁸ el-İsrâ 17/41; el-Kasas 28/51.

⁶²⁹ Mehmet Sofuoğlu, *Tefsire Giriş*, Çağrı yayınları, İstanbul 1981, s. 100.

benimser. Allah; emir ve nasihatlerini kullarının doğru yola yönelmesine vesile olacağını bildiği için Kur'ân'dabazı bilgileri tekrar etmektedir.⁶³⁰

Muhataplarının dini emirleri unutmamaları için Hz. Peygamber'in de Kur'ân gibi zaman zaman tekrar metoduna başvurduğunu hadislerden görmekteyiz. Muaz b. Cebel'e üç defa seslenip, sonrada gerçekten iman edenin cehenneme girmeyeceğini söylemesi manidardır.⁶³¹

Hz. Peygamber kendisi de her vahiy gelişinde aldığı âyetleri kelime kelime tekrarlayarak hafızasına almıştır. Bu Allah'ın, kendisine öğretip açıklayacağına dair teminatına kadar sürdürmüştür. Bu durum, Kur'ân'da şöyle ifâde edilmektedir: "(Ey Muhammed,) Cebrail sana Kur'ân okurken, unutmamak için acele edip onunla beraber söyleme; yalnız dinle. Doğrusu o vahyolunanı kalbine yerleştirmek ve onu sana okutturmak bize düşer. Biz onu Cebrail'e okuttuğumuz zaman onun okumasını dinle. Sonra onu sana açıklamak bize düşer."⁶³²

Kur'ân ve hadislerin yanında ibâdet hayatımızda da tekrarların önemli yer tuttıkları görülmektedir. Mesela abdest alırken azaların tekrarlanarak yıkanması namazda Allah büyüktür anlamındaki *Allahü Ekber* ifâdesi, ezanda kamette ve namazda çokça zikredildiği görülmektedir. Bunun gibi her ibadet sona erinceye kadar hatta dünya hayatı sona erinceye kadar tekrar edilmektedir. İbadetlerimize baktığımızda abdest alırken yıkamanın tekrarlanması, namaz ibadetinde rekâtlar, rekâtlarda Fatihalar tekrarlanmakta, hacda kabede şavtlar tekrarlanmaktadır. Aslında bu durum tekrarın aslında hayatımızda ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

2.4. Dikkat

Kur'ân, önemini vurgulamak istediği bazı konulara “*elâ*” kelimesiyle başlayarak insanların dikkatini çekmektedir. Yine insanları düşünmeye davet eden âyetler, onu yere, göğe, dağlara, yıldızlara ve birtakım şeylere dikkat etmeye davet edip, Allah'ın yarattıkları üzerinde tefekkür etmemizi, dikkatimizi yoğunlaştırmamızı istemektedir. Fakat inkârcılar, bu çeşit dikkate sahip olamazlar çünkü onların umursamaz tavırları bunu engellemektedir.

⁶³⁰ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâidu'l-Ahkâm ft Mesâlihi'l-En'âm*, s. 206.

⁶³¹ Buhârî, *Câmiu's-Sahih*, İlim, 49, (I. 41).

⁶³² el-Kıyâme 75/16–19.

Buna göre; olaylardan ders çıkarma, öğüt alma, çevremizde olup bitenleri inceleme, anlayabilme dikkatin özelliklerindedir.

Modern bilimler açısından psikoloji ve sosyolojide dikkatin geniş yer aldığı görülmektedir. Dikkatin genel bir tanımını yapacak olursak, dikkat; zihinsel çabanın duyuşal veya zihinsel olaylara yoğunlaştırılması,⁶³³ algılamayı, düşünceleri, duyuşal girdileri çevresel uyarıcıların kimilerini görmezlikten gelip kimilerini seçerek onlar üzerinde odaklaşma; böylece seçilen uyarıcıları daha net algılama ve bu süreçlerin tümünü istençli olarak denetleyip yönlendirme yeteneğine denmektedir.⁶³⁴ Dikkatin temelinde, odaklanma, yoğunlaşma ve bilinçlilik yatar. Dikkat denilince, bazı şeylerle daha etkili olarak uğraşabilmek için diğerlerinden vazgeçme anlaşılır.

İnsan, önemsemediği, dikkat etmediği bilgileri hafızasından daha kolay atıp çıkarır. Nitekim Hz. Âdem de Allah'ın ahdini önemsememiş bu konuda azim göstermemiş sonuçta şeytan da Hz. Havva'yı kandırmış O da Hz. Âdeme bu işi, günahı işlemeye sevk etmiştir.⁶³⁵

2.5. Sırât-ı Müstakîmde Gitmek

Kur'ân'da unutmayı engelleyen davranışlardan biri de *sırât-ı müstakîm* denilen doğru yol üzerinde bulunmaktır. İnsanın doğru yolu elbette kendisini yoktan var eden, kendisine bunca nimeti veren yaratıcısına kulluk yapmak, O'nun emir ve nehiyleri doğrultusunda hayatını sürdürmektir. Kavram olarak İstikâmet; *dinin emirlerini yapma ve yasaklarından kaçınma konusunda devamlı olma bu konuda gayret gösterme, her hususta ifrât ve tefritten sakınarak, itidâl yolunda yani sırât-ı müstakîmde yürümek anlamına gelmektedir.*⁶³⁶

Kur'ân'da göklerin ve yerin sahibinin⁶³⁷ yolu olarak belirtilen sırât-ı müstakîm; Kur'ân tarafından inananların, sùrekli zihinlerinde ve gönüllerinde tutmaları gereken bir kavram olarak verilmektedir.⁶³⁸ Günlük beş vakit namazın her rekâtında okunması şart

⁶³³ Solso, (Çvr: Ayşe Ayçiçeği-Dinn), *Bilişsel Psikoloji*, s. 97-98; Hançerlioğlu, *Ruhbilim Sözlüğü*, 117.

⁶³⁴ Rasim Bakırcıoğlu, *Ansiklopedik Psikoloji Sözlüğü*, s. 83.

⁶³⁵ Mehmed Vehbî, *Hülâsatü'l-beyân*, VIII. 3353.

⁶³⁶ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 192.

⁶³⁷ eş-Şûrâ 42 /53.

⁶³⁸ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'ân'ın Temel Kavramları*, s. 480.

olan Fatiha Sûresinde insana, “*Bizi sırât-ı müstakîm’e ilet*”⁶³⁹ şeklinde dua ettirilmesi mânîdardır.

Konumuzla ilgili âyetleri açıklarken muhatapların unutmalarına sebep olan davranışların en başında; Yaradanın çizdiği yoldan sapma veya onu göz ardı etmenin varlığı ortaya çıkacaktır. Bundan dolayı yukarıdaki duanın insan için ne kadar önemli olduğu ortadadır. Çünkü dünyaya imtihan için gönderilen insanın imtihanını kaybetmesi, bu dünyanın yanında bir de âhirette kaybetmesi ve ceza görmesi kaçınılmazdır. Zaten âyetler buna temas etmektedir.

2.6. İlgi

Konumuza modern bilimler açısından baktığımızda, unutmayı engelleyen davranışlardan birinin de ilgi olduğunu görmekteyiz. Kavram olarak İlgi; bir kimsenin bir etkinliğe, kişiye ya da nesneye karşı, kısıtlayıcı koşullar altında bile oldukça uzun süren bağlanma isteği ya da eğilimi yani alakasıdır.⁶⁴⁰

Kur’ân’ın da belirttiği gibi insanların kendilerini bağladıkları şeyler, onların ilgisini çeken şeylerdir. Allah’a O’nun emir ve yasaklarına ilgi duyan birisi onun gereklerini yapmaya çaba gösterir. Yapması gereken ne varsa hepsini yapmaya veya anlamaya gayret gösterir. Bunun gibi günlük hayatımızdaki bilgileri de ilgi duyarak elde etmeye çalışırsak onu daha iyi ve sağlam şekilde muhafaza edeceğimiz açıktır. Bundan dolayı insan; Rabbine, O’nun yarattıklarına, kâinata, Kur’ân’a, Peygamber’ine ilgi duymalı onların izinden gitmeye çalışmalıdır.

El- Muhâsibî er-Riâye adlı eserinde ilgiyi açıklarken; birşey hakkında tefekkür etme, iradesi haricindeki her şeyden organların ilişkisine ve meşguliyetine son verme şeklinde tarif etmiştir. O’na göre sadece aklen ve fikren değil, gözle bakmanın, kulakların işitmesinin ve elin dokunmasının kalbi eğleyip meşgul edeceğine dikkat çekmiştir.⁶⁴¹

2.7. Dua

Kur’ân’da unutmayı engelleyen davranışlardan birisi de Allah’a dua etmedir. Bu konuda Rahmân, insanlara duanın şeklini de öğreterek yol göstermektedir. Yüce Yaratıcı

⁶³⁹ el-Fâtiha 1/5.

⁶⁴⁰ Rasim Bakırcıoğlu, *Ansiklopedik Psikoloji Sözlüğü*, s. 129.

⁶⁴¹ Hâris, *el-Muhâsibî er-Riâye*, (çev. Şahin Filiz-Hülya Küçük), İnsan Yayınları, İstanbul 1998, s. 218.

biz kullarından devamlı olarak dua etmemizi istemekte, kendisini hatırımızdan çıkarmamamızı istemektedir.

Dua, insanın hafızasını Rabbiyle irtibatını sağlayan sürekli devam eden bir iletişim aracı olduğu için, inanan bir insan günde beş defa Rabbinin huzuruna durup ona dua etmektedir. Yüce Allah da duanın önemini şu âyette belirtmektedir; “*Resûlum de ki; duanız olmasa Rabbin size ne diye değer versin?*”⁶⁴² Öyleyse mü’min kul, devamlı olarak Allah’a dua edecek ve O’nunla irtibatını sağlam tutmaya gayret gösterecektir.

2.8. Hatırlatma

Kur’ân, Rahmânın zikridir ve aynı zamanda insan için bir öğüt ve hatırlatma kaynağıdır. Kur’ân’dan, onun âyetlerinden ve içindeki hükümlerden yüz çeviren kimse, kıyâmet gününde günahlarının ağır yükü altında ezilmeye ve azaba çarptırılmayı hak ettiği bildirilmiştir.⁶⁴³

Kur’ân’da birçok âyet, Allah’ın Hz. Peygamber’i, insanlara, Allah inancını, âhiretteki diriliş ve hesabı ve birtakım unuttuklarını hatırlatması için gönderdiğini ve ona Kur’ân’ı indirdiğini ifade etmektedir. “*Bu sana, kendisiyle (insanları) uyarman, mü’minlere öğüt vermen için sana indirilen bir Kitaptır. Artık ondan dolayı kalbinde bir sıkıntı olmasın! Rabbinizden size indirilene (Kur’ân’a) uyun ve Onu bırakıp başka dostlara uymayın. Ne kadar da az hatırlıyor (öğüt alıyor)sunuz!*”⁶⁴⁴

Yine bir âyette Yaratıcı Hz. Peygambere mü’minlere bazı önemli bilgileri hatırlatma görevi vermektedir. “*Ama yine de hatırlat, çünkü hatırla(t)mak, mü’minlere fayda verir.*”⁶⁴⁵ Burada O’nun görevinin insanlara emir ve nehiyleri iletmek ve onları tebliğ etmek olduğuna işaret edilmektedir. Bu ayetin bir başka muhatabı da mü’minler olup, mü’minlerin birbirlerine vazife ve sorumluluklarını hatırlatması ve öğütte bulunmaları gerektiğine teşvik olduğu görülmektedir.⁶⁴⁶ Öğüt yani hatırlatma; bu âyetin de açıkladığı gibi mü’minlere fayda vermektedir. Yine onların dini konularda ve imanlarında

⁶⁴² el-Furkân 25/77.

⁶⁴³ Hicâzî, *et-Tefsîru’l-vâdih*, IV. 49.

⁶⁴⁴ el-Â’râf 7/2-3.

⁶⁴⁵ ez-Zâriyât 51/55.

⁶⁴⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VII. 267.

kuvvetlenmeye vesile olmaktadır. Yine Müslüman olmayanların hidayetine vesile olacağına yardımcı olacağı bildirilmektedir.⁶⁴⁷

Değerlendirme

Allah, insana dünyada ihtiyacı olan her şeyi yaratmış ve onun emrine hazır vaziyete getirmiştir. Ona verdiği her musibetin bir çaresini de mutlaka halk etmiştir. İnsanı nisyân ile malul kılarken ona kendisini bu illetten kurtaracak çareleri de bulmasına yol göstermiştir. Ancak insan için unutmanın sadece zarar olmadığı da açıktır. Unutma bazen insan için bir nimet olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Kur'ân, bizlere insanın dünya ve âhîret mutluluğunu sağlayabilmesinin en önemli yolunun, Allah'ı anma ve O'nun emir ve yasaklarına uymakla mümkün olacağını bildirmektedir. Unutmanın en önemli sebebi olarak da akıllardan Allah sevgi ve korkusunun kalkması olduğuna işaret etmektedir. İnsanın bu düşünceyi taşımamasının onu dünyaya bağlayacağını, gurur ve kibire kapılmasına sebep olacağına, onun âhîretini düşünmeyen, sorumsuz bir hayat sürmesine sebep olacağını dile getirmektedir.

Unutmanın engellenebilmesi için inananların birbirlerine hatırlatmalarda bulunmaları, dua etmeleri, kendilerine dikkat etmeleri, dinin emir ve nehiyelerini tekrar etmeleri istenmektedir. Yine Kur'ân, inananları doğru yolda gitmeye teşvik etmekte ve onlara helal ve haramlara dikkat etmelerini istemektedir.

Kur'ân'da Allah'ı anmayı unutturan birtakım etkenlerin olduğuna dikkat çekilmiştir. Bunlardan bazıları; mal ve evlat sevgisi, insanların sahip oldukları dolayısıyla sahip oldukları gurur, kibir, şeytan ve onun vesveseleridir. Bütün bu etmenlerden en çok dikkat çekilen şeytanın etkisidir. Şeytanın özellikle Allah'a iman eden ve kulluğunun farkında olan mü'minleri saptırmak için, değişik şeylerle onlara Allah'ı unutturma çabasına girdiği belirtilmektedir. Bundan dolayı Allah, Allah'ı unutturacak çocuk, mal, mülk ve ticaret gibi her türlü meşguliyetlere karşı mü'minleri uyarılmış, bunların mü'minleri Allah'ı anmaktan alıkoymaması gerektiği üzerinde durulmuştur.

⁶⁴⁷ Bu konuda başka âyetler; İbrahim 14/52; Kasas 28/46; Gaşiye 88/21.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm'i daha iyi anlamak için ondaki kavramları iyi bilmek gerekir. Bu çalışmamızda ondaki nisyân kavramı ele alınmıştır. Günlük hayatımızın bir parçasını teşkil eden unutmaya İlahî İrâde tarafından insanlara rehber olarak gönderdiği kitapta nasıl geçmektedir. Elde ettiğimiz bulgular neticesinde Kur'ân'da unutmaya kavramının normal anlamından ziyade farklı anlamlarda kullanıldığını, genelde ilâhi emir ve yasakların terk edilmesi, sözlerin tutulmaması, onların göz ardı edilmesi gibi anlamlarda kullanıldığını gözlemlenmiştir. Genel olarak yaratıcısı ile irtibatının zayıf veya hiç olmayan kişi veya toplumların Allah, O'nun emir ve yasakları, Peygamberleri, Kur'ân, mü'minler vb konularda doğru yoldan saparak kendi nefis ve hevalarına uyarak zikredilen şeyleri unuttukları daha doğrusu terk ettikleri müşahede edilmiştir.

Nisyân; unutmak, gaflet etmek, ertelemek, bir şeyi akılda tutamamak ve hatırlayamamak, bir insanın kendine tevdi edilen bir şeyin zaptını bilerek veya bilmeden terk etmesi, unutmuş gibi muamele etmek demektir. Bazen de bir şeyi terk anlamında kullanılmaktadır.

Dünya ve ahirette mutlu olmak, ancak Allah'ı anmakla mümkündür. Namaz kılmak, Kur'ân okumak, Allah'ın nimetlerini, yarattığı şeyleri düşünmek de Allah'ı anmak sayılır. Müslüman gerek kalp, gerek dil, gerekse düşünce ile Yüce Allah'ı daima hatırlamalı O'nu gönlünden hiç çıkarmamalıdır. Allah'ı unutmaya; kulluk bilincinden yoksun olmak ve Allaha karşı kulluk görevini umursamamak demektir. Bunun yaptırımı ise Allah'ın o kimselere kendilerini unutturmasıdır. Allah'a kul olma bilincinde olmayan kişi, gerçek anlamda kendine yabancılaşmaya ve hayatını boşa geçirmeye mahkûmdur.

Onların kendileri için önemli olan amelleri terk etmelerinin neticesini hem bu dünyada hemde âhirette karşılaşacakları cezalarını ve onlara bu cezaların niçin verildiği ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Nisyân âyetlerinden Allah, unutkanlığın ve azimsizliğin, insanın isyan ve günahkârlık çukuruna düşmesinin sebebi olduğunu; hatırlamanın ve azimliliğin de hayır ve olgunluk derecesine yükselmenin sebebi olduğunu bize bildirmektedir.

Araştırmamızın temel mesajlarını içeren ikinci bölümde öncelikle nisyâna konu teşkil eden inanç sahiplerini ve onların kendileri için hangi önemli işleri unuttuklarını, sonucunda bu dünya ve âhret için aldıkları cezaları ortaya konulmuştur. Bu bölümde elde

ettiğimiz sonuçlara göre unuttukları belirtilen kişi veya grupların genelde nefislerine zor gelen amelleri göz ardı ettikleri, onlarla ilgilenmedikleri hatta onları alaya aldıkları bunun sonucunda da Allah'ın kendilerini salih kimseler veya peygamberler vasıtasıyla uyardığı ancak yine de bu uyarıları dikkate almadıklarında âhirette cehennem ateşiyle tehdit edildikleri görülmektedir. Yine bazı âyetlerde Kur'ân, insanlara birtakım davranışları unutmamalarını tavsiye etmektedir.

Âyetlerden anlaşıldığına göre O'nun âyetlerini unutanlara kıyamette hatırlatılacak âhiret için çalışmayan ve amel yapmayanlara amelleri tek tek sayılarak önlerine konulacak ahireti düşünüp ona hazırlık yapmayanlara cehennem hazırlanacak, Allaha verdiği sözleri tutmayanlar dünya ve ahirette cezalandırılacak. İyiliği emredip kendilerini unutanlar eleştirilecek, Allah'a iman ettiği halde yanlış işler yapanlar peygamber dahi olsa hemen uyarılacak şeytan ve insanların şeytanlarından uzaklaştırılacak. Allah'ı unutanlar tıpkı onun gibi unutulacak ateşe atılacak. Allah'ın çizdiği yoldan sapanlar başları sıkıntıya düştüklerinde nasıl ona yalvarır hale geldikleri görülecek. Kur'an'ın bizlere örnek gösterdiği bir takım tiplerden ibret almamız sağlanacaktır.

Sonuçta Kur'ân ve hadislerin çizdiği yolda devam ettirilen bir hayatta insan için unutmama bir ceza gerektirmemektedir. Ancak insan bu yoldan sapar ve kendi yaratılışına ters düşerse o zaman cezayı hak etmektedir.

İnanç sahibi müslümanlar için unutmama sadece Kur'ân'da değil bunun yanında hadis ve fıkıh kitaplarında da önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Tezimizin başında da belirttiğimiz gibi konunun daha iyi anlaşılabilmesi için araştırılan bir konunun İslâmi kaynakların hepsinde birden irdelenmesi gerektiğinin önemli olduğunu belirtmiştik. Hz Peygamber'in arkadaşlarına bazı şeyleri unutmamaları için kullandığı yöntem ve başta namaz olmak üzere unutmaya varıncaya kadar geniş bir yelpâzede konunun hadis içerisinde ele alındığı görülmektedir.

Fıkıh biliminde de birçok bölümde ele alınmaktadır. Bu konuda ibâdetlerde emir ve nehiylerde ibâdet dışı şeylerde nisyân ve onun ceza gerektirip gerektirmeyeceği, semavî ârizalardan kabul edilen nisyânı ele almayı gerektirmiştir. Özellikle oruç ve namaz hakkında vârid olan hadislerin bu fikhî hükümlerin dayanak noktası olduğu aşikârdır. Nisyânla yakın anlamlı olan hata, terk, yanılma gibi kelimelerin bu hükümlerde bazen birbirlerinin yerine kullanıldıkları görülmektedir.

Her ne kadar konumuzun sınırları Kur'ân ve İslâmi bilimlerle sınırlı olsada bizler unutmanın sebeplerini ve ondan kurtuluş yollarını son yüzyıllarda öne çıkan modern bilimler açısından da kısaca değerlendirmenin faydalı olacağı düşünülmüştür. Nitekim çağımızın bir hastalığı haline gelen unutmaya yine çağımızın öne çıkan bilimleri açısından üretilen çözümlerin Kur'ânî çözümlerle ne kadar örtüştüğüne şahit olduk.

Kur'ân bizlere birtakım hastalıklardan bahsederken onların şifalarından da bahsetmektedir. İnsanın dünya ve ahiret hayatını etkileyen etmenlerden biri hatta en önemlilerinden biri olan unutmayı Kur'ân birçok ayette ele almış bu ayetlerde onun sebeplerini ortaya koymuş, ondan ve onun etkilerinden kurtulmanın yollarını bizlere sunmuştur. Unutmanın en önemli sebeplerinden birini yaratıcıyı unutmak ve onu akla getirmemek, O'nun insana çizdiği yoldan gitmemek olarak karşımıza sunmaktadır.

Yine unutmaya ilgili ayetlerde şeytanın etkisinin de çok olduğu göze çarpmaktadır. Bunun için şeytan ve onun arkadaşlarından uzaklaşmayı bizlere öğütlemektedir. Yine insanın Allah'ı unutmaya en büyük sebeplerden birinin insanın gurur ve kibire kapılması, dünyaya aşırı şekilde bağlanması ve insanlara iyilik yapmaması ve teşvik etmemesi dikkat çekmektedir.

Kur'ân'ın bizlere çizdiği yöntemlere göre unutmayı engellemek veya en aza indirmek için elde edilen bilgileri ilgiyle, dikkatle bellemeye, korumaya çalışma, onları belli aralıklarla tekrar etmeye özen göstermek, imkân dâhilinde Yaratıcının çizdiği sırât-ı müstakîmde helal ve haramları gözeterek yaşamaya çalışmak ve mü'min kardeşlerine unuttukları zaman bu bilgileri hatırlatma gibi hususlar Rahmânın bizlere sunduğu Kur'ânî reçetelerdir.

Toplumsal barışı sağlamayı gaye edinen Kur'ân-ı Kerîm, birçok âyette bu düzeni sağlayacak tedbirleri insanların huzuruna sunmuştur. Araştırmamıza konu olan âyetleri incelediğimizde nisyân konusunun da toplumsal birlik ve beraberliği sağlamaya yönelik bir takım mesajlar verdiği ortaya çıkmıştır. Kârun'a iyilikte bulunmasının, bozgunculuk çıkarmasının vb. tavsiyelerin hepsi, yine insanları sapıklığa sürüklemeye çalışan Sâmirînin durumunun ve Ashâb-ı Sebt'in davranış biçimleri ve toplumsal birliği bozmaları ve sonuçta cezalandırılmaları unutmanın sadece şahsî değil, toplumları da etkileyen bir sonucunun olduğunu göstermesi dikkate alınması gerekmektedir.

Unutkanlık, Hz Âdem başta olmak üzere diğer peygamberlerle beraber bütün inanç grup ve şahısları için bir zâfiyet olmasına karşın, Allah için bu söz konusu değildir. O'nunla ilgili âyetlerden anlaşılması gereken mâna; Allah'ın kulunu unutması, rahmetini kesmesi, himayesinden ve değerli kullar listesinden onu çıkarması şeklinde anlaşılmalıdır.

Arapçada veciz bir şekilde ifâde edilen kendini bilen Rabbini bilir sözü bu bağlamda önemlidir. Buna göre insan bu dünyaya gönderiliş amacını bilir, kendini, sınırlarını bilir, hayatını buna göre sürdürürse Rabbini tanımış bilmiş olur. Bunun için önce insan kendini tanımalı ve kulluk bilincine sahip olması gerekmektedir. Kulluk bilinci de, Allah'ı anmayı ve O'nu daha yakînen bilmeyi gerekli kılmaktadır. Her ne kadar insan unutmaya özelliği olan bir varlık olmasına rağmen, Rabbi ona unuttuklarını hatırlama güç ve kabiliyeti de bahşetmiştir. Yaratılan bir varlık olması dolayısıyla İnsan zihni, hiçbir ayrıma tâbi tutmadan bütün öğrendiklerini sonsuza kadar saklayacak kapasitede yaratılmamıştır.

Günümüz yaşam şartlarında insanların unutkanlıkları bir hastalık derecesini aldığı bu yüzden depresyonlara girdikleri bilinmektedir. Çünkü insan zihnini, hafızasını o kadar çok farklı etmen meşgul etmektedir ki bunların hiçbirisine yoğunlaşamayınca unutkanlığın arttığı ortadadır. Günümüz insan yaşamının her alanında olan televizyon, bilgisayar, cep telefonu vb. birçok cihaz insanın beyin yapısını etkilemekte olup, insanlarla iletişimini etkilemektedir. Tüm bu karmaşadan kurtulmak için insanın Allah'la olan irtibatını hiçbir zaman kesmemesi daha da güçlendirmeye çalışması insan için en önemli tedavi yöntemidir.

Rabbim bizleri seni, senin kitabını, ayetlerini emir ve nehiyelerini unutmaktan doğru yoldan sapmaktan sen koru. Bu çalışmayı daha sonra yapılacak çalışmalara faydalı eyle. Rabbim eğer unuttur veya hataya düşersek bizleri sorumlu tutma.

KAYNAKÇA

- Abdülbâki, Muhammed Fuâd. *Mu'cemü'l-Müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 1422/2001.
- Ahmet Muhammed b. Hanbel. *el-Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Akgül, Muhittin. *Kur'ân'ı Kerim'de Hz. Peygamber*, Işık Yayınları, İzmir 1999.
- Akpınar, Cemil. "Gaflet", *DİA*, İstanbul 2007.
- Âlûsî, Seyyid Mahmud Şükrü. *Ruhu'l-Meâni fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azim ve's-Seb'i'l-Meâni*, İhyâi Turâsi'l-A'rabî, Beyrut ts.
- Âsım Efendi. *Kâmûs Tercümesi*, yy., İstanbul 1305.
- Ateş, Ali Osman. *Kur'ân ve Hadislere Göre Şeytan*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995.
- Aydın, Hüseyin. *Yaratılış ve Gayelilik*, DİB. Yayınları, Ankara 1996.
- Bâkılânî, Ebî Bekir. *el-İntisâr li Nakli'l-Kur'ân*, Kütübü'd-Dirâseti'l-Kur'âniyye, Maârif, İskenderiye ts.
- Bakırcıoğlu, Rasim. *Ansiklopedik Psikoloji Sözlüğü*, Anı Yayıncılık, Ankara 2006.
- Beyzâvî, Kadı Nasıriddin Ebi Said Abdullah Bin Ömer Bin Muhammed Şirâzî. *Tefsîru'l-Beyzâvî (Envâru-t-Tenzîl ve Esrâru-t-te'vîl)*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1999.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, Bilmen Yayınevi. İstanbul 1968.
- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2003.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-Beyân Tefsîri*, (trc: Abdullah Öz vd.), Damla Yayınevi. III. Baskı, İstanbul 1997.
- Bolay, Süleyman Hayri. "Âdem", *DİA*, İstanbul 2007.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsîr Usûlü*, VIII. Baskı, TDV. Yayınları, Ankara 1991.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I-III, Daru'l-Kütübî'l-A'rabîyye, Lübnan, 1916.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh (Tâcu'l-Lüga ve Sihâhu'l-A'rabîyye)*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1418/1994.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2003.
- Cübûrî, Hüseyin Halef. *Avârizü'l-Ehliyye İ'nde'l-Usûliyyîn*, I. Baskı, Ümmü'l-Kurâ, Mekke 1408/1988.
- Cüceloğlu, Doğan. *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1998.
- Cürçânî, Seyyid Şerif. *Kitâbu't-Tâ'rifât*, (nşr.; Muhammed Abdurrahman), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- Çanga, Mahmut. *Kur'ân-ı Kerîm Lugati*, Timaş Yayınları, İstanbul 1999.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân Okuma Esasları*, Aksa Yayınları, Bursa 2003.

-“*Nesih*”, DİA, İstanbul 2007.

Çimen, Abdullah Emin. *Niçin Helâk Oldular (Kur’ân-ı Kerîm’de Helâk Kavramı)*, Işık Akademi Yayınları, İzmir 2007.

Dârimî, Muhammed Abdullah Abdurrahman. *es-Sünenü’l-Dârimi*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, İFAV. Yayınları, İstanbul 2001.

Derveze, Muhammed İzzet b. Abdülhâdi b. Derviş. *et-Tefsîrû’l-Hadîs: Tertîbü’s-Süver Hasebü’n-Nüzûl*, Kâhire, Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, 1962/1381.

Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle İslâm İlmihali*, Erkam Yayınları, İstanbul 2002.

Dönmez, İbrahim Kâfi. “Nisyân”, DİA, İstanbul 2007.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş’as. *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

Ebi Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ er-Râzî. *Mu’cemü Mekâyisi’l-Lüğa*, Dâru’l-Kütübü’l-İ’lmiyye, Beyrut 1420/1999.

Ebû’l-Berakât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî. *Medâriku’t-tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vil*, (trc; Harun Ünal), İstanbul 2003.

Ebû’l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî el-Kefevî. *el-Külliyât (Mu’cem fi’l-Mustalâhât ve’l-Furûkî’l-Lugaviyye)*, Müessesetü’r-Risâle, II. baskı, Beyrut 1413/1993.

el-Begavî, Ebi Muhammed Hüseyin b. Mes’ud el-Fer’a. *Meâlimu’t-tenzîl fi Tefsîri ve’t-Te’vili*, Daru’l Fikr, Beyrut 1985.

el-Buhârî, Ebî Abdullah Muhammed b. İsmail. *Câmiu’s-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

el-Cevziyye, İbn Kayyım. *İ’lâmü’l-Muvakkîin*, Beyrut ts.

el-Cevziyye, İbn Kayyım. *Zâdü’l-Meâd fi Hedyi Hayri’l-İbâd*, (çvr. Şükrü Özen), İklim Yayınları, İstanbul 1988.

el-Kurtubî, Ebî Abdillâh, Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, Dâru İhyâi-Turasi’l-A’rabi, Beyrut 1422/2002.

Elmalılı, M. Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur’ân Dili*, (Sd; İsmail Karaçam ve Diğerleri), Azim Dağıtım, İstanbul 1992.

el-Merâğî, Ahmet Mustafa. *Tefsiru’l-Merâğî*, Daru’l-Kütübü’l-İ’lmiyye, Beyrut 1998.

el-Mevsîlî, Abdullah b. Mahmud. *Kitâbu’l-İhtiyâr li-ta’lîli’l-Muhtâr*, Dâru’l-Ma’rifet, Beyrut 2002.

el-Muhâsibî, Hâris. *er-Riâye*, (çvr. Şahin Filiz-Hülya Küçük), İnsan Yayınları, İstanbul 1998.

el-Müslim, Ebû’l- Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî. *Câmiu’s-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992

el-Vâhidî, Ebî Hasan Ali b.Ahmed. *Esbâb-ı Nüzûli’l-Kur’ân*, Daru’l-Kütübü’l-İ’lmiyye, Beyrut 1991.

en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b.Şuayb. *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

Ergül, Âdem. *Kur'ân ve Sünnette Kalbî Hayat*, Altınoluk, İstanbul 2000.

Esed, Muhammed. *Kur'ân Mesajı*, (çvr. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk) İşâret Yayınları, İstanbul 2000.

es-Sâbir, Muhyiddîn ve Diğerleri. *Mu'cemu'l-Arabîyyi'l-Esâsiyyi*, ed-Durûs, Tunus 1988.

es-Sâbûni, Nurettin. *Mâturîdiyye Akâidi*, (trc. Bekir Topaloğlu), DİB. Yayınları, Ankara 1978.

et-Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, (trc. Kerîm Aytekin, Hasan Karakaya), Hisar Yayınevi. İstanbul 1996.

et-Tavîl, Seyyid Rızık. “*en-Nisyân ve'z-Zikr fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*”, Mecelletü'l Buhûsi'l-İslâmiyye, sy. 13, Riyad 1405.

et-Tüncî, Muhammed. *Mu'cemü'l-Mufasssal fi Tefsîri Garîbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 1424/2003.

Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdu'd-dîn Muhammed b. Ya'kub. *el-Okyânüsü'l-basît fi Tercemeti'l-Kâmûs'il-Muhîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1424/2003.

Gazâlî, Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâ'u Ulûm'id-dîn*, (ter. Ali Arslan), Hikmet Neşriyat, İstanbul 1992.

Gelişim Huchette *Alfabetik Genel Kültür Ansiklopedisi*, Sabah, İstanbul 1993.

Güven, Yûsuf. *Gözümü Haramdan Nasıl Korurum*, Işık Yayınları, İzmir 2010.

Gölcük, Şerafeddin; Toprak, Süleyman. *Kelâm*, Tekin Kitabevi, Konya 1996,

Hançerlioğlu, Orhan. *Ruhbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003.

Hicâzî, Muhammed Mahmud, (trc.: Mehmet Keskin). *et-Tefsîru'l-Vâdih*, İlim Yayınları, İstanbul ts.

İbn Âşûr, Muhammed Tahir. *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, by. , ty.

İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Mektebetü Tâlibi'l-İlm, Kuveyt 1998.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed. *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arabi'l-muhîr*, Dâru Sâdır, Beyrut 1410/1990.

Râgıb el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed b. Râgıb. *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rifet, Beyrut 1422/2001.

İzzeddin b. Abdüsselâm. *Kavâidu'l-Ahkâm fi Mesâlihi'l-En'âm*, (trc. Kaya, Süleyman; Duman, Soner), İz Yayıncılık, İstanbul 2006.

Kal'acî, Muhammed Revvâs. *el-Mevsü'atü'l-Fıkhıyyetü'l-Müeyssere*, Beyrut 1421/2000.

Kandehlevî, Yûsuf. *Muhtasar Hayâtü's-Sahâbe*, Ravza Yayınları, İstanbul 2000.

Karagöz, İsmail ve dğ. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB. Yayınları, Ankara 2007.

- *Kur'ân'da Nisyân Kavramı*, Diyanet İlmi Dergi, sy. 33/3, Ankara 1997.

- Karakılıç, Celâleddin. *Fıkıh Usûlü*, yy., Ankara 2001.
- Karaman, Hayrettin vd., *Kur'ân Yolu*, Komisyon, DİB. Yayınları, Ankara 2007.
- *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.
- Keskioğlu, Osman. *Nüzûlünden Günümüze Kur'ân-ı Kerîm Bilgileri*, TDV. Yayınları, Ankara 1993.
- Kesler, M. Fatih. *Kur'ân'da Ehl-i Kitap*, TDV. Yayınları, Ankara 2004.
- Kılavuz, Ahmet Saim. *İman-Küfür Sınırı*, Marifet Yayınları, İstanbul 2000.
- Koçyiğit, Talât. *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Rehber Yayınları, Ankara 1992.
- Komisyon. *İslâmi Kavramlar Sözlüğü*, Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, Ankara 1997.
- Köksal, Âsım. *Büyük Peygamberler Tarihi*, Köksal Yayıncılık, İstanbul 2001.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, TDV. Yay., Ankara 1993.
- Mâlik b. Enes. *el-Muvatta'*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Mehmed Vehbî. *Büyük Kur'ân Tefsiri (Hülâsâtü'l Beyân)*, Üçdal Neşriyat, İstanbul ts.
- Mukâtil b. Süleyman el-Belhî. *el -Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (trc; Beşir Eryarsoy), İstanbul 2004.
- Necati, M. Osman. *Kur'ân ve Psikoloji*, Fecir Yayınları, I. Baskı, Ankara 1998.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Kur'ân'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1998.
- Öztürk, Yener. *Kur'ân'da Âhiret*, Işık Yayınları, İzmir 2004.
- Râzî, Fahrud-dîn. *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefatihü'l Ğayb)*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-A'rabî, Beyrut 1997.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Ahkâm Tefsiri*, I-II. (çvr. Muzaffer Taşkesenlioğlu), Şamil Yayınları, İstanbul ts.
- Seyyid, Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, Hikmet Yayınları, (trc. M. Emin Saraç vd.), 3.baskı, İstanbul 1972.
- Suruç, Salih. *Peygamberimizin Hayatı*, Nesil Yayınları, İstanbul 2007.
- Süyûtî, Abdurrahman Celaleddin. *ed-Durru'l-Mensur fi Tefsiri'l-Me'sur*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1993.
- Sofuoğlu, Mehmet. *Tefsire Giriş*, Çağrı yayınları, İstanbul 1981.
- Solso, Robert L., (çvr. Ayşe Ayçiçeği-Dinn). *Bilişsel Psikoloji*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.
- Şâfi, Ebî Abdullah Muhammed b. İdris. *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kutubi'l-İ'lmiye, Beyrut 1991.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fethu'l-Kadîr*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1998.

Şimşek, Mehmet Sait. *Günümüz Tefsir Problemleri*, Esra Yay., Konya 1985.

Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin. *el-Mizân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, Müessesetü'l-e'lâmi li'l-Matbûât, Beyrut 1417/1997.

Teftâzânî. *Şerhu'l-Akâid*, (Hzy. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, yy. 1999.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsâ. *es-Sünen*, Çağrı yayınları, İstanbul 1992.

Uludağ, Süleyman. "Gaflet", *DİA*, İstanbul 2007.

-*Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2001.

-*Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1996.

Ünal, Ali. *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, Beyan Yayınları, İstanbul 1986.

Zebîdî, Muhammed Murteza. *Tâcü'l-Arûz min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Beyrut 1306.

Zemahşerî, Cârullah Ebi'l Kâsım Mahmud b. Ömer. *Esâsü'l-Belâğa*, Dâru Sâdır, Beyrut 1965.

Zemahşerî, Ebi Kasım Carullah Mahmud b. Ömer. *Tefsiru'l-Keşşâf*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.

Zuhaylî, Vehbe. *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, (trc. Ahmet Efe vd.)Risale Yayınları, İstanbul 1994.

-*Tefsîru'l-Münir*, (trc. Hamdi Arslan v.dğr.), Risale Yayınları, İstanbul 2005.